

SZEKÉRTÁBORHARC

Eredmények
a politikai megosztottság okairól
és következményeiről

© Patkós Veronika, 2019

© Társadalomtudományi Kutatóközpont –
MTA Kiválósági Kutatóhely Politikatudományi Intézete

TK Politikatudományi Intézet

SZEKÉRTÁBORHARC

Eredmények
a politikai megosztottság okairól
és következményeiről

Patkós Veronika

TK Politikatudományi Intézet

Napvilág Kiadó, 2019

A kötet megjelenését támogatta:

POLITIKATÖRTÉNETI
PTA
ALAPÍTVÁNY

a Politikatörténeti Alapítvány

és a Nemzeti Kulturális Alapprogram

Lektorálta Medve-Bálint Gergő

Kiadja
a Társadalomtudományi Kutatóközpont –
MTA Kiválósági Kutatóhely
Politikatudományi Kutatóintézete
és a Napvilág Kiadó

Első kiadás 2019

www.napvilagkiado.hu

ISBN 978-963-338-443-5

Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni,
adatrendszerben tárolni, bármely formában vagy eszközzel
– elektronikus, fényképeszeti vagy más módon –
a kiadó engedélye nélkül közölni.

Printed in Hungary

Tartalom

1. Bevezetés	9
I.1. Mit jelent (és mit nem) a pártosság?	11
I.2. A könyv szavazóképe – a racionalizáló választó	16
I.3. Káros-e a politikai megosztottság?	23
2. Mit tudunk a magyar választók politikai megosztottságairól? Eredmények és értelmezések a magyar választóközönség pártosságáról és polarizáltságáról szóló korábbi munkákban	29
3. A pártos megosztottságok mérése. A korábban alkalmazott mérőszámok és egy új megközelítés	35
3.1. Egy új megközelítés	38
3.2. A módszer	39
3.3. Az új megközelítés korlátai	43
3.4. Az új mérőszám bemutatása	46
3.5. A pártos polarizáció és a korábbi pártosság-mérőszámok kapcsolata	50
4. Mi erősíti és mi gyengíti a választók értékeléseinek pártos elfogultságát?	55
4.1. A politikai okosság	55
4.2. A politikai ideológiai preferenciák hatása	57
4.3. A kor	60
4.4. A nem	61
4.5. Az egyéni szintű okok elemzése	62
5. A pártos polarizáció okai	71
5.1. Az intézményi jellemzők várható hatásai – többségi berendezkedés, aránytalanság, frakcionalizáltság és a pártok effektív száma	71
5.2. A demokrácia minősége	75

5.3. A gazdasági helyzet	76
5.4. Ideológiai polarizáció és (konvencionális módszerrel mért) pártosság	77
6. A pártos polarizáció politikai következményei	87
6.1. A pártos polarizáció lehetséges hatásai a politikai működésre	88
6.2. Kétváltozós elemzés	93
6.3. Többváltozós elemzés	96
6.4. A függő változó és a modellek	98
6.5. A pártos polarizáció hatása a választási részvételre	101
7. A pártos polarizáció és a gazdasági teljesítmény összefüggése	107
7.1. Kétváltozós elemzés	110
7.2. Többváltozós elemzés	112
8. Összegzés	123
Mellékletek	131
1. melléklet: Az adatbázisok építésének folyamata	131
2. melléklet: Statisztikai adatok	132
Irodalom	135

Anyának és Apának

I. Bevezetés

A magyar politikára vonatkozó megállapítások egyik nagy közhelye, hogy pártos értelemben erősen megosztott ország vagyunk. Társadalomtudósok, politikai elemzők, művészek, közéleti személyiségek nap mint nap nyilatkoznak a szekértáborharcról: pártos állásfoglalásokról, politikai preferenciáktól befolyásolt véleményalkotásról – és mindezek káros hatásairól. Egybehangzó vélemény, hogy Magyarországon túlságosan mélyen megosztott a társadalom gondolkodása a politikai oldalak mentén, és hogy a megosztottság a szűken vett politikai kérdéseken kívül az élet számos más területére is kihat. Az is általános meglátás, hogy ez összességében károsnak tekinthető. A közvélekedés magasnak érzi a pártosság abszolút szintjét – a leggyakrabban az hangzik el, hogy a magyarok túlságosan pártosak ahhoz képest, ami az ország működése szempontjából kívánatos lenne –, és magasnak érzi a relatív szintjét is, azaz általános vélemény, hogy a pártos megosztottságok mélyebbek, mint sok más országban. A pártosság szintjével kapcsolatban tehát az a laikus intuíció, hogy túl erős a kívánatoshoz képest, és erősebb, mint máshol.

Ezt a szokatlanul egységes állásfoglalást tekintve meglepő, hogy idáig nem született olyan empirikus, összehasonlító kutatás, ami a pártkötődésből fakadó elfogultsággal, illetve a pártkötődések mentén kialakuló társadalmi megosztottsággal részleteiben foglalkozott volna, holott úgy tűnik, a politika e vonását széles körben problémaként érzékelik. A magyar választók politikai elfogultságainak, pártos megosztottságának erősségéről szinte semmilyen kézzelfogható empirikus bizonyíték nem áll rendelkezésre; tágabb értelemben véve is csupán néhány tanulmányt olvashatunk a magyar választók pártosságával és a politikai törésvonalakkal (Tóka, 2005), a polarizációval (Körösényi, 2012; Palonen, 2009), illetve a politikai homofíliával és heterofíliával kapcsolatban (Angelusz & Tardos, 2011; Kmetty, 2014, 2015; Tardos & Angelusz, 2009 – ez utóbbiak állnak talán a legközelebb az itt felvetett kérdéshez). Így a politikatudomány képviselőinek pártossággal kapcsolatos megszólalásai is számos esetben csupán mindennapi tapasztalatokon, anekdotikus bizonyítékokon alapulnak.

Jelen könyv ezt a hiányt igyekszik betölteni azáltal, hogy a pártos elfogultság és annak országos szintű megjelenési formája, a pártos polarizáció vizsgálatára, mérésére, illetve okainak és következményeinek feltárására vállalkozik. Kutatásom ilyen értelemben erősen *problémavezérelt*, ugyanis egy, a politikatudós szakma határain messze túlnyúlóan érzékelt és ismert, de meglepően kevésbé kutatott problémát vizsgál meg részletesen. Mennyire polarizált pártos értelemben a magyar politikai kultúra a többi európai országhoz képest, van-e európai vonatkozásban bármi különleges e téren a magyar választók politikai viszonyulásaiban?

E kérdések mögött viszont egy komoly *elméleti probléma* áll a polarizáció hatásait illetően; emiatt a kérdés demokraci elméleti tétje is jelentős. Nem világos ugyanis, hogy jó-e valamire a megosztottság, azaz milyen hatása van a demokratikus működés különböző vetületeire nézve. Ezt a problémát körüljárva a könyv választ keres arra, hogy melyek a megosztottság egyéni, illetve rendszerszintű okai, és melyek a politikai-gazdasági működésre gyakorolt következményei.

A kutatás mindezek mellett erős *módszertani fókusszal* is bír. A könyvben bemutatott új mérési megközelítés ezzel az irodalom egy komoly módszertani hiányosságára kínál megoldást, nevezetesen arra, hogy a pártosság fogalmának egy nagyon lényeges olyan elemét jeleníti meg a mérési módszerben, nevezetesen a pártos elfogultságot, ami az eddigi mérőszámokból hiányzott. Így a könyv módszertani célja egy új, a leggyakrabban használt definíciókhoz jobban illeszkedő, a pártosság véleményalkotásra gyakorolt hatását a korábbi mérési módoknál jobban tükröző, nemzetközi összehasonlítás céljára használható mérőszám kidolgozása.

Az új mérőszám azt mutatja, hogy a pártos elfogultság a preferált politikai oldal irányába a vizsgált európai országokban gyakorlatilag univerzálisan – bár változó mértékben – tetten érhető. A magyar választók az itt vizsgált időszakban a leginkább elfogultak közé tartoztak, a kormánypárthoz vagy ellenzékhez tartozás nagymértékben befolyásolja, hogy a választók milyen véleményt alkottak a politikai rendszer egyes elemeinek működéséről, és hogyan értékelik a különböző politikai szereplők teljesítményét. A pártos megosztottság hatásait illetően pedig az elemzés egyértelműen azt mutatja, hogy a pártosság összességében negatív hatással van a politikai és a gazdasági működésre. Az erős pártos polarizáltság tehát alacsonyabb minőségű demokratikus működéshez és gyengébb gazdasági eredményekhez vezet.

I.I. MIT JELENT (ÉS MIT NEM) A PÁRTOSSÁG?

Bár az európai politikatudomány idáig főként az ideológiai polarizációra koncentrált, az amerikai politikatudomány kedvelt kutatási témája a pártos polarizáció is, sőt az utóbbi években a megosztottság e típusának kutatása új lendületet kapott. Pártos elfogultságon, illetve pártos megosztottságon nem egyes pártok vagy politikai vezetők, hanem a politikai oldalak, a nagyobb politikai tömbök melletti elköteleződést, illetve az azok közötti szembenállást értem. A megközelítés összhangban áll mind a magyar, mind az angol nyelvű szakirodalom pártosságfogalmával, ugyanis a kifejezés sem angol, sem magyar nyelven nem jelent kizárólag egyes pártokhoz tartozást. A 'pártos' vagy 'partisan' jelzőket széles körben használják a politikai oldalak, táborok, véleménycsoportok, 'frakciók' támogatóinak jellemzésére, általában épp kötődésük vagy elfogultságuk hangsúlyozására.

A pártidentitás és a pártosság az 1960-as évek óta a választási viselkedés kutatásának központi fogalmai. Bár egyértelműen Campbell és szerzőtársai (1960) munkájához köthetők, ez nem óvta meg attól e fogalmakat, hogy a társadalomtudományok legtöbb fogalmához hasonlóan ne legyen számos, egymástól érdemben különböző meghatározásuk jelen a szakirodalomban. A versenyben lévő megoldások között komoly eltéréseket találhatunk, legfőképp azon a téren, hogy Campbell és társai eredeti munkájából a pártosság más és más vonásainak különböző leírásai közül ki melyik vonásokat tartja alapvetőnek. A fogalom aktualizálására, újragondolására az alapok megtartása mellett Budge, Crewe és Farlie (2010) vállalkoztak. Viszont az irodalom még ma sem egységes, olyan alapvető kérdésekben sem, hogy a pártosság alapvetően identitás-e vagy attitűd (Bartle & Bellucci, 2014). E bevezetésben azt mutatom be, hogy a szakirodalomban feltűnő definíciók milyen visszatérő elemeket tartalmaznak, milyen viszonyban állnak egymással és a pártos elfogultság általam használt meghatározásával.

A pártosság és pártidentifikáció témakörében a meghatározások sorát illő a michigani modell szerzői, Angus Campbell és társai definíciójával kezdeni. A pártidentitás-kutatás úttörői szerint a pártosság pszichológiai azonosulás egy párttal. Ez a pártidentifikáció a párthoz kötődés, ami segít, hogy az állampolgár elhelyezze magát és másokat a politikai palettán. Ilyen értelemben a pártosak azért pártosak, mert azt gondolják magukról, hogy pártosak. Nem szükségszerűen azért pártosak, mert pártos módon szavaznak, vagy mert pártos módon gondolkodnak, vagy mert valaki más azt gondolja, hogy ők pártosak. Szűk értelemben még csak nem is azért pártosak, mert jobban kedvelik az egyik pártot a másiknál. A pártosság mint pártidentifikáció teljes mértékben öndefiníció kérdése" (Campbell et al., 1960, p. 102).¹

¹ A könyvben hivatkozott idegen nyelvű munkákból származó szó szerinti idézetek a saját fordításaim.

Az öndefiníció fontosságán és a pártosság véleményformálásra gyakorolt hatásán kívül a szerzők a pártidentifikáció stabilitását és tartósságát is fontos szempontnak tartják, hangsúlyozva, hogy a pártosság hosszú távú elköteleződésen alapul: pártazonosulásunk életünk során csak kevés alkalommal változik. A definíció azon részével, hogy a pártosság segíti a pszichológiai kötődést és a tájékozódást politikai kérdésekben, számos, később taglalt meghatározásban is találkozhatunk, és ez részét képezi a definíciónak, amelyet én is használok. Ami miatt viszont korlátozottan alkalmazhatónak, túlságosan leszűkítőnek tartom ezt a meghatározást, az az, hogy szigorúan önbevalláson, önmeghatározáson alapul, ami nehezen egyeztethető össze a pártosságnak azzal a vonásával, hogy politikai elfoglaltságot generál a kedvelt párt irányába (lásd a 3.3. alfejezetet).

Számos operacionalizálási kísérlet indul ki olyan meghatározásból, amely mindenekelőtt a pártosság tartósságát tartja szem előtt. Ennek egy másik példája Bartle és Bellucci definíciója, akik szerint a pártosság „hosszú távú tendencia az egyik párt támogatásában a másikkal szemben” (2014, p. I). Egyetértek azzal, hogy a pártosságra általánosságban jellemző a kötődés időbeli tartóssága, és implicit előfeltevésként az időbeli tartósságot én is felhasználok a módszer kialakítása során. Viszont nem tartom érdemesnek szorosán a kötődés időbeli tartósságához kötni a pártosság mérési módszerét, mert ez a dolgozat a pártosság egy másik, tartalmi vonására (vagy ha úgy tetszik, következményére) koncentrálna. A fő kérdésem ugyanis nem az, hogy a választók hány százaléka szavaz hosszú távon ugyanarra a pártra, hanem hogy a politikai értékeléseiket, véleményüket mennyire erősen határozza meg a pártos kötődésük.

Szintén minimalista, de közgazdasági szempontú, az öndefiníciótól elrugaszkodó megközelítés Fiorináié (1990), aki a pártosság döntéshozatalban betöltött heurisztikus szerepére mutat rá. Eszerint a pártosság „alapvető költségcsökkentő eszköz” a politikai döntések meghozatala során. Az efféle instrumentális-gazdasági szemléletű irányzatoktól csak egy lépés választja el azokat a pártosság-felfogásokat, amelyek nem csupán a szavazási döntés költségét csökkentő heurisztikaként látják, hanem a politikai világ érzékelését és a politikai események megítélését nagyban meghatározó kognitív mechanizmusként. Ez annyiban állít többet a közgazdasági szemléletnél, hogy a választó nem csupán felhasználja az adott döntésekhez a pártosságot mint döntést megkönnyítő eszközt; az része az egyén politikai világlátásának, az információfeldolgozás és véleményformálás folyamatának, nem választható külön a gondolkodásától, és nem rakható tudatosan félre.

Ez a megközelítés tehát „felújít” a pártidentitás-modell eredeti definíciójában is szereplő egyes tételeket anélkül, hogy az öndefiníciónak jelentős szerepet szánna. Az e megközelítést használó szerzők a pszichológiai kötődés kognitív hatásaira koncentrálnak. Green és szerzőtársai ezt szellemesen így írják le: „[K]érdezz meg

néhány átlagos állampolgárt, hogyan értékelik az elnök becsületességét, közpolitikai javaslatait vagy politikai teljesítményét, és éles véleménykülönbséget fognak találni a demokraták és a republikánusok között. A demokraták és a republikánusok alkalmasint eltérő véleményekkel fognak szolgálni nemcsak a pártvezetőkéről és a programjukról, de ezen pártvezetők családjáról, barátairól és a házikedvenceiről is – és bármiről, ami egy politikai párttal kapcsolatban szimbolikus.” (2004, p. 1)

Green és szerzőtársai azt hangsúlyozzák, hogy a pártok iránti elköteleződés a csoporttal való azonosulásban ragadható meg leginkább, azaz abban, hogy a választó egy társadalmi csoport tagjaként tekint magára. Eszerint a pártosság alapvetően befolyásolja a gondolkodást a politikai folyamatokról, az eredmények és teljesítmények megítélését, az eligazodást a politikai kérdések terén. Erre a momentumra helyezi a hangsúlyt Samuels (2006, p. 1) is, mondván, a pártosság „pszichológiai kötődés egy bizonyos politikai párthoz – befolyásolja a választók közpolitikai nézeteit, a gazdasággal kapcsolatos értékeléseiket és választói magatartásukat”, amely „a politikai folyamatok kognitív megértését strukturálja” (Miller & Klobucar, 2000, p. 675). Hasonlóan fogalmaz Dalton és Weldon, akik szerint „a pártosság: heurisztika, amely segíti az egyént a politika komplexitását rendszerezni, az információt egy politikai hiedelemrendszerbe integrálni, és a politikai jelenségeket értékelni” (Dalton & Weldon, 2007, pp. 179–180).

Látható, hogy a pártosság, a pártidentitás fogalma sok mindent jelent egyszerre, és konceptuálisan és empirikusan egymástól érdemben különböző dolgokkal hozzák összefüggésbe az egyes szerzők. A pártosságot, pártidentitást kutató szerzők menségére szolgál, hogy a pártidentitás-irodalom alapműve, Angus Campbell és szerzőtársai *The American Voter* című könyve (1960) sem fogalmaz egyértelműen ebben a kérdésben, többféle definíciót és leírást használ (Bartle & Bellucci, 2014, p. 6). Ahhoz, hogy eligazodjunk ezek között, megvilágító lehet Budge, Crewe és Farlie áttekintése (2010, p. 12). A szerzők a pártidentitás fogalmi és módszertani megközelítéseinek számbavételét követően kilenc, az irodalomban általában (és gyakran csak implicit módon) szereplő alapfeltevést fogalmaznak meg a pártidentifikációval kapcsolatban. A nyolcadik alapvetés szerint „[m]inél erősebben kötődik a választó egy párthoz, annál valószínűbb, hogy minden más politikai percepciója és értékelése is konzisztens lesz a pártkötődésével”.² Ennek megfele-

² A kilenc alapvetés: 1. A legtöbb választónak van egy mögöttes kötődése valamelyik párthoz, és ez megkülönböztethető az akutális szavazási szándéktól. 2. Ez a kötődés a családi szocializáció során alakul ki. 3. A legtöbb választó egész életében ugyanahhoz a párthoz kötődik, bármit is csináljon a pártvezetés. 4. Az a kisebbség, akik megváltoztatják a pártkötődésüket, a következő körülmények kombinációja miatt tesznek így: gyenge vagy hiányzó szülői kötődés; a családi vagy a saját kötődések különböznek a felnőttkori referenciasoportokétól; nagy volumenű gazdasági, társadalmi vagy politikai változás. 5. A pártok iránti mögöttes kötődésekről és azok erősségéről az önbesorolásos, direkt válaszok megfelelően tudósítanak. 6. Minél erősebben kötődik egy párthoz egy választó, annál valószínűbb,

lően a párttal való azonosulás egyik (és e dolgozat szemszögéből a legfontosabb) vonása a pártos elfogultság, amelyet nem választhatunk le teljesen az alapfogalomról, de nem is feleltethetjük meg annak teljesen, sem fogalmi szinten, sem a mérési módszer megválasztása során.

Az irodalom áttekintésekor összegeztem, hogy a pártosságot empirikusan kutató szerzők milyen elemeket tartanak fontosnak a fogalom értelmezése során, beleértve az érvelésben vagy a kutatás felépítésében implicit módon szereplő vonásokat is. Ez alapján elmondható, hogy a pártos elfogultság a pártosság egyik leggyakrabban említett eleme a párthoz való kötődés és a kötődés időbeli tartóssága mellett, tehát a pártosság pártos elfogultságon alapuló definiálása a legkevésbé sem újszerű, épp ellenkezőleg, egy teljesen bevett, általános értelmezés. Ennek megfelelően a kutatás folyamán a pártos elfogultságot úgy definiálom, mint a *politikai elköteleződések véleményalkotásra gyakorolt hatását, a politikai identitásból fakadó kognitív mechanizmust, amely a fennálló elköteleződéseknek megfelelően torzítja a politikai gondolkodást*. A pártos elfogultság segít a politikához valamilyen módon kapcsolódó új ismereteket rendszerezni, értelmezni és értékelni a fennálló politikai elköteleződéssel összhangban. A pártos elfogultság tehát a kedvelt párt, politikai oldal irányába pozitívan, a másik (vagy többi) politikai oldal irányába pedig negatívan befolyásolja a véleményeket és a tényekkel kapcsolatos vélelmeket. A dolgozat feltevése, hogy a vélemények közti különbség vizsgálatakor ilyen módon a pártos elfogultság *következményét* tudjuk mérni.

Rövid kitérőként: a definícióban szereplő „torzítás” szó használata magyarázatra szorul, hiszen nem magától értetődő, hogy hogyan, mihez képest kell e torzítást értelmezni. A választói véleményekben és vélelmekben megjelenő pártos torzítást ahhoz a véleményhez vagy vélelemhez képest értem, amelyet akkor alkotna a választó, ha nem lennének pártos elfogultságai, ennek kimutatása, vizsgálata viszont esetenként nagy kihívást jelent. Viszonylag könnyű dolgunk van a *vélelmek, vélekedések* esetében, mivel vélekedésnek a tényekről alkotott elképzeléseket nevezzük. Vélekedés például az, hogy mekkorának gondoljuk az utolsó negyedéves GDP-növekedést, hogy hogyan emlékszünk egy jelölt választási eredményére vagy egy politikus ígéretére. A vélekedéseink lehetnek igazak vagy hamisak, illetve kisebb vagy nagyobb mértékben torzítottak, és az, hogy igazak vagy hamisak, illetve milyen mértékben torzítottak, az objektíven megítélhető. A *vélemények* ezzel szemben nem ténykérdésekről szólnak – objektíven nem ítéltető meg, hogy tévedünk-e, ha az egyik jelöltet jobbnak gondoljuk a másikinál, ha azt gondoljuk, hogy

hogy egy bizonyos választáson erre a pártra szavaz, illetve, hogy több, egymást követő választáson erre szavaz. 7. Minél erősebben kötődik egy párthoz egy választó, annál valószínűbb, hogy részt vesz a választásokon. 8. Lásd a főszövegben. 9. A leadott szavazat és a pártkötődés közötti inkonzisztencia létrejöhet vonzó ügyek vagy jelöltek miatt, de csak egy-két választásra vonatkozóan, amelyek után a választó általában ismét a pártkötődése szerint szavaz (Budge, Crewe & Farlie, 2010, p. 12).

jó irányba mennek a dolgok az országban, vagy hogy egy politikai vezető nem hiteles. A torzítás mértékét ilyenkor csak becsülni lehet. A becslés logikája szorosan kapcsolódik egy bármely többváltozós statisztikai elemzés során alkalmazott logikához: ha minden más tényezőt változatlanul feltételezünk, mennyivel változtatná meg átlagosan egy hipotetikus választó politikai értékeléseit csupán az, hogy az ő általa kedvelt/nem kedvelt párt van-e kormányon?

Ténykérdésekkel kapcsolatban több olyan kutatás is született, amely egyértelművé teszi, hogy a politikai kötődések lényegesen torzítják a véleményeket. Fontos eredmény ezen a területen például Shani (2006) kutatása, aki az első Clinton-adminisztráció során a szövetségi kormányzat eladósodottságával kapcsolatos véleményeket vizsgálta. Akkoriban az USA-ban ez egy jelentős és ismert politikai probléma volt. A vizsgált időszakban a deficit nagysága több mint a felével csökkent, ennek ellenére a republikánus választók legnagyobb része azt gondolta, hogy nőtt. A demokrata szavazókkal kapcsolatosan más ügyekben nagyon hasonló eredményei születtek. Ebben az esetben pontosan tudható volt, hogy mennyi a szövetségi költségvetés deficitje, és ehhez képest pontosan meghatározható, hogy a demokraták mennyivel gondolták a valós szintnél alacsonyabbnak, a republikánusok pedig magasabbnak a hiányt. A valós értékek és az átlagos republikánus/demokrata értékelések közötti különbség azt mutatja, hogy a két tábor vonatkozó vélekedéseiben mekkora a pártos torzítás.

A vélemények terén hasonló a helyzet, azzal a fontos különbséggel, hogy a politikai vélemények, értékelések és bizalom esetében a politikai elfogultságoktól mentesen hozott vélemény egy hangsúlyozottan nem létező, absztrakt, hipotetikus vélemény, amelyet csak becsülni tudunk. A torzítást tehát egy olyan hipotetikus véleményhez képest értelmezem, amelyet a megkérdezett a pártos elfogultságaitól mentesen alkotna például arról, hogy mennyire elégedett a gazdaság teljesítményével, és így nem építené be a válaszába a maga pozitív vagy negatív elfogultságait az éppen hatalmon lévő politikai oldallal szemben.

A fenti példákhoz visszatérve: mint ahogy arra sem létezik „helyes” válasz, hogy jó irányba mennek-e a dolgok az országban, vagy hiteles-e egy politikai vezető, azt sem lehet objektíven megállapítani, hogy egy adott kormány teljesítményével, az oktatási rendszerrel vagy a demokrácia működésével mennyire „kellene” elégedettnek lennünk. Viszont az a kérdés értelmes (bár közvetlenül csak kísérleti módszerekkel vizsgálható), hogy – minden más tényező változatlanul hagyása mellett – mennyire lenne egy választó elégedett az adott kormányzati teljesítménnyel, ha nem tudná, hogy melyik párt van kormányon, vagy ha ugyanilyen teljesítménnyel egy másik párt lenne kormányon.

Országos szinten csak a két politikai oldalhoz tartozók véleményének távolságát tudjuk mérni, de azt nem, hogy melyik csoport véleménye áll közelebb a „torzítatlanhoz”. A pártos polarizáció vizsgálata során a kutatásnak nincs esz-

köze annak megállapítására, hogy egy országban a két tábor közül melyik az elfogultabb, csak azt tudja megmutatni, hogy a két tábor között milyen nagy a percepciók különbség, függetlenül attól, hogy ehhez a különbséghez melyik oldal elfogultsága mennyivel járul hozzá. Összefoglalva, amikor arra próbálunk meg válaszolni, hogy mennyire erős egy választó vagy egy választói csoport gondolkodásában a pártos torzítás, akkor egy nem létező helyzetről alkotott, hipotetikus, semleges véleményhez képest tartjuk torzítottnak mindkét politikai tábor gondolkodását, de nem tudhatjuk, hogy ez a „semleges pont” a két tábor véleménye között pontosan hol helyezkedik el.³

I.2. A KÖNYV SZAVAZÓKÉPE — A RACIONALIZÁLÓ VÁLASZTÓ

„A pártosság befolyásolja, hogy az állampolgárok hogyan látják a világot.”
(Gerber & Huber, 2009, p. 423)

A választókról szóló gondolkodáshoz és a választói viselkedés különféle aspektusainak tanulmányozásához érdemes végiggondolni, hogy mit is feltételezünk a választókról a kutatás során. A választói magatartás kutatásának bő fél évszázados történetét három nagy kutatási tradíció határozza meg, amelyek egymástól nagymértékben különböző alapfeltételezéseiket egy-egy társtudománytól kölcsönözték.

A szociológiai megközelítés (Berelson, Lazarsfeld & McPhee, 1954; Lazarsfeld, Berelson & Gaudet, 1968) a csoportkötődésre koncentrál, így nagy hangsúlyt helyez az osztály-hovatartozásra és a vallási hovatartozásra. A pártidentitás-alapú (vagy szociálpszichológiai) megközelítés a pártokkal azonosulást, a pártidentitás beépülését az énképbe tartja a legfontosabb tényezőnek (lásd Campbell, Converse, Miller & Stokes, 1960). Végül a racionális (vagy közgazdasági) alapú megközelítés a pártok versengését a szavazókért a piaci versenyhez hasonlítja, amely a fogyasztókért zajlik, és azt hangsúlyozza, hogy a szavazók részéről teljesen racionális, ha tájékozatlanok maradnak a politikai kérdésekkel kapcsolatban (Downs, 1957).

A tömegpártok korszakának leáldozásával és az új típusú pártok, választói mozgalmak megjelenésével a szociológiai megközelítések háttérbe szorultak a szavazókkal foglalkozó gondolkodás terén. Így az utóbbi két-három évtizedben leginkább az olyan elméletek kerültek előtérbe, amelyek a szavazói preferenciákból

³ Ezen a ponton felvetődhetnek ismeretelméleti problémák; például hogy a különböző nézőpontú választók láthatják-e egyáltalán ugyanazt a politikai valóságot, illetve hogy lehetséges lenne-e egyfajta objektív tudás és véleményformálás a világ (politikai) eseményeiről. A könyvnek nem célja, hogy ezekkel a problémákkal foglalkozzon, mivel kívül esnek a választott elméleti és módszertani megközelítések által nyújtott kereteken.

indulnak ki; elfogadják, hogy a pártválasztásnak vannak racionálisnak tekinthető elemei, viszont egyúttal hangsúlyt helyeznek a pártok iránti érzelmi elköteleződésre is. A választói magatartás elméletei az utóbbi évtizedekben jelentős mértékben merítettek egymás, illetve a viselkedéstudományok eredményeiből, így mára kevésbé élesen különíthetők el az eleinte még jól láthatóan elkülönülő irányzatok, például a racionális és a pártidentitás-alapú megközelítések. A racionális elméletek piaci analógiáját szem előtt tartva a választók hasonlíthatók a fogyasztókhoz, a pártok iránti elköteleződés pedig a márkahűséghez (Green, Palmquist & Schickler, 2004, p. 4). Akárcsak a márkahűség kialakulásában és fennmaradásában, a pártok iránti kötődés kialakulásában is nagy szerepük van mind a racionális mozzanatoknak, mind pedig az érzelmi elköteleződésnek, pártok vagy vezetők iránti elfogultságnak. A pártazonosulást sok racionális modell is integrálja. A hangsúlyeltolódások viszont az egyes pozíciók között e látszólagos egyetértés dacára jelentősek lehetnek, hisz nem lényegtelen, hogy egy szerző egy bizonyos döntést befolyásoló tényezőt alapvető fontosságúnak tart-e, vagy pusztán említésre méltó körülménynek, amelynek létezéséről épp csak tudomást vesz.

A szakirodalom eredményei alapján megalapozottan állítható, hogy a politikai döntésekben jelentős szerepet játszanak a berögződések, a megszokás, az elfelejtett tényeken alapuló érvek, az érzelmek, reflektálatlan szimpátiák vagy a csoporthoz tartozás hatása is, viszont ezek mellett a választók nem érzéketlenek az ország gazdasági teljesítményének változásaira, a közhangulatra, illetve a saját pénztárcájuk vastagságának változásaira sem. Ezeknek az eredményeknek megfelelően dolgozatomban nem hagyom figyelmen kívül a demográfiai jellemzőket, a társadalmi helyzetet vagy bizonyos racionális mozzanatokot sem (például hogy a választásokhoz időben közel erősebb a párttal való azonosulás), így ezek és az ezekhez hasonló változók a későbbi fejezetekben kontrollváltozóként meg fognak jelenni a választói értékeléseket magyarázó modellekben. Viszont mivel elsősorban a pártkötődés egy kísérőjelenségére, a pártos elfogultságra koncentrálok, a továbbiakban nem foglalkozom érdemben azzal a kérdéssel, hogy a pártok iránti kötődés hogyan és miért alakul ki, vagy hogy hogyan jön létre a választói döntés.

Egy az utóbbi években dinamikusan fejlődő, a pszichológia eredményeit nagymértékben integráló irányzat ismét erősebben kötődik a szociológiai és pártidentitás-alapú modellek érveléséhez. Néhány szerző (pl. Achen & Bartels, 2016; Jacobs & Shapiro, 2000; Lodge & Taber, 2013; Zaller, 1992) úgy nyúlt vissza ezekhez a modellekhez, hogy közben megkérdőjelezte, a szavazók valóban rendelkeznek-e önálló preferenciákkal. Ezzel szemben a csoportkötődés, az érzelmi és kognitív elköteleződés szerepét hangsúlyozták a politikai véleményformálásban. E megközelítések szerint nem a szavazóknak vannak adott, eleve létező preferenciáik, amelyek összegzésével a közjó – valamiféle, a legtöbb ember igényeihez a legközelebb álló eredmény – előállítható, hanem nagyrészt a politikai elköteleződés, a politikai

csoportkötődés és a politikai vezetők alakítják ki a választói preferenciákat. A választók politikai preferenciáik kinyilvánításakor tehát *racionalizálnak*, ahelyett hogy racionálisak lennének. Könyvem – és az idézett szerzők – érvelése tehát a Downs-hoz (1957) köthető racionális gyökerű megközelítésekhez képest fordított. A szavazók ekkor olyan válaszokat adnak, amelyek megfelelnek a csoportkötődéseiknek, vélelmeknek és érzelmi elköteleződésüknek, és jórészt elfogadják saját politikai oldaluk (vagy annak vezetője) véleményeit, értelmezéseit és céljait.

A hasonló felfogást képviselő szerzők gyakran olyan *kognitív pszichológiai* alapművekhez nyúlnak vissza, mint Festinger kognitívdiszonzancia-elmélete (Festinger, 1962). Az egyén eszerint igyekszik egymással harmonizáló vélelmet fenntartani, és ha ezek konfliktusba kerülnek egymással, akkor is mindent megtesz érte, hogy konzisztenciát teremtsen köztük. Ez pedig esetenként irracionális gondolkodáshoz és viselkedéshez vezet. A korábbi döntéseinkkel, meglévő meggyőződéseinkkel, elköteleződéseinkkel diszonzáns tudattartalmakat nem szívesen fogadunk el, ilyen jellegű új információk esetében gyakori, hogy megpróbáljuk jelentéktelennek látni azokat, megbízhatatlannak bélyegezni a hírforrást, vagy egyszerűen tudomást sem venni róla. Például ha valaki nagyon elkötelezett egy párt iránt, az elmélet szerint szívesen gondolja azt a párt egy botrányánál vagy gyenge kormányzati teljesítménye esetén, hogy az valójában nem komoly, vagy a hírforrások rosszindulatúak és csúsztatnak. Ezeken túl emberünk egyben nagyon nyitottá is válik az ilyen jellegű vélelmet megerősítő új információkra. Például olyan híreket fogyaszt, amelyek a saját értelmezését követik, és nem beszélget olyanokkal, akik súlyosnak tartják az adott történetet vagy teljesítményt. Ha viszont egyszer elfogadja, hogy az eset súlyos, vagy a párt tényleg rosszul teljesít, akkor valószínűleg a másik tudattartalmat változtatja meg, méghozzá rövidesen: például egy másik párt mellett köteleződik el. A kognitívdiszonzancia-elmélet a motivált érvelés (*motivated reasoning*) és a motivált szkepticizmus (*motivated scepticism*) elméleteinek alapját is jelenti, amelyek számos, e könyv szempontjából kiemelten fontos munka fő fogalmai (Babad, 1997; Friedman, 2012; Jost, Glaser, Kruglanski & Sulloway, 2003; Lebo & Cassino, 2007; Taber, Cann & Kucsova, 2009; Taber & Lodge, 2006).

A *motivált érvelés* szerint az emberek érzelmileg motiváltak, hogy bizonyos véleményeket – akár saját maguknak is – képesek legyenek megmagyarázni. Ennek oka, hogy egy új szituáció értékelésekor nagyrészt a témával kapcsolatos meglévő érzelmeikre támaszkodnak, amelyeket könnyebb előhívni a memóriából, mint az ismereteket. Az érzelmeiket detektálva ezután igyekeznek az új témával kapcsolatosan olyan érvelést kialakítani, ami alátámasztja a gondolkodásnál sokkal automatikusabban jelentkező érzelmi reakciót (Taber & Lodge, 2000). A *motivált szkepticizmus* pedig ennek a fenti jelenségnek a fordítottja, ekkor arra válunk érzelmileg motiválttá, hogy egy érvelésben a szokásosnál alaposabban keressünk hibát,

vagy kevésbé megbízhatónak tartjuk a forrását például amiatt, mert számunkra kellemetlen információt tartalmaz. Egy számunkra kellemetlen eredményeket bemutató kutatásról olvasva tipikusan egyből a – vélelmezett – hibáira koncentrálnunk, olyasmikkel nyugtatva magunkat és a körülöttünk lévőket, hogy túl kicsi volt az elemszám, a szerzők sok más tényezőt nem vettek figyelembe, az adott eredmény lehet, hogy csak az adott ország speciális kontextusában érvényes, a korreláció nem jelent okságot, és még sorolhatnánk.

A fenti kognitív pszichológiai eredményeken kívül a racionalizáló politikai gondolkodást alapvetésként kezelő irányzat egyértelműen merít a *szociálpszichológia* olyan kulcsfontosságú modelljeiből is, mint Tajfel és Turner (1979) társadalmi-identitás-elmélete. Tajfel és Turner a csoportok közötti konfliktusokat alapvetően azzal az én-megerősítő igénnyel magyarázták, hogy azt a csoportot, amelyhez mi magunk is tartozunk, jobbnak látjuk, mint azokat a csoportokat, amelyeknek nem vagyunk tagjai – ha máshogyan nem megy, ez utóbbiak leértékelésén keresztül. A társadalmi-identitás-elmélet szerint tehát az önértékelésünket befolyásolná negatívan, ha nem hinnénk abban, hogy a „mi csoportunk” alapvetően jobb, mint a másik. A csoporttal való azonosulás erősségét jelzi az is, ha nagyon fontosá válik számunkra, hogy jobbnak láthassuk a „mi csoportunkat” a másikinál vagy a többinél. Tehát mindenképpen erős azonosulást mutat, ha nem csupán azt gondoljuk, hogy azoknak az embereknek, akikkel azonos politikai oldalon állunk, inkább igazuk van a politikai kérdésekben, hanem azt is, hogy *alapvetően jobb emberek*, mint a másik politikai oldal szimpatizánsai.⁴

Achen és Bartels (2016) nagy hatású könyvében bemutatja, hogy a preferenciáikat kifejező állampolgárok döntésein alapuló demokrácia képe mennyire ingatag. Véleményük szerint a népszuverenitás eszméje ilyen ingatag alapokon teljes illúzió. Abból indulnak ki, hogy a racionálisan döntő szavazók képe annyira távol van a valóságostól, hogy nem kezelhetjük ezt az ideált kiindulási pontként. Szerintük nemcsak tudnunk kell, hogy „a legtöbb demokráciában élő állampolgár nem érdeklődik a politika iránt, szegényesen informált, és nem hajlandó vagy nem képes koherens közpolitikai preferenciákat közvetíteni az »ügyközpontú szavazáson« keresztül”; de nem is szabad másból kiindulni, amikor a politikáról gondolkodunk, főképp pedig nem ennek ellentétéből, a racionális, (valamennyire) tájékozott, ésszerűen döntő választó képéből (2016, p. 14).

⁴ Ezt megerősíti a Pew Research Center egy 2016-os kutatásának eredménye is az amerikai választókra vonatkozóan. A lekérdezés során arra kérték a választókat, hogy állapítsák meg, hogy a politikai táborokra inkább, kevésbé vagy ugyanannyira jellemzőek bizonyos pozitív és negatív jellemvonások, mint más amerikaiakra. A republikánusok 45–47%-a szerint a demokraták erkölcselenebbek, tisztességtelenebbek és butábbak más amerikaiaknál, míg a demokraták 70%-a tartotta szűk látókörűbbnek, 42%-uk pedig kevésbé becsületesek a republikánusokat másoknál (*Partisanship...*, 2016).

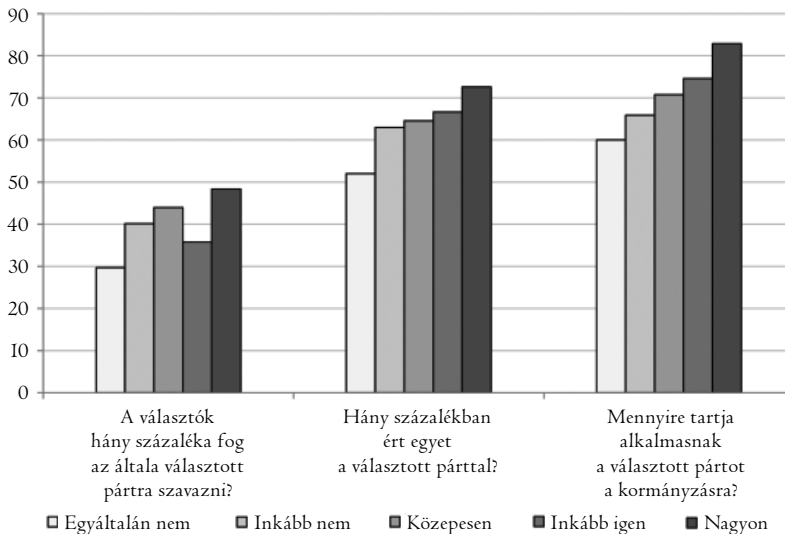
Achen és Bartels abban a tekintetben is szkeptikusak, hogy az oktatás, az állampolgári nevelés, a jobb minőségű média, vagy bizonyos intézményi reformok segíthetnek ezeken a problémákon. Érveik szerint a független, elfogulatlan, de jól informált választók a gyakorlatban elhanyagolható számban léteznek, mivel a politikai érdeklődés, politikai informáltság szintje egyenes arányban nő a pártosság – és azon belül a politikai elfogultság – szintjével (Campbell et al., 1960).

Shani (2006) ezt a több mint fél évszázada ismert és rendkívül sok empirikus vizsgálat által megerősített, de kellemetlen, és ezért épp olyan sokszor figyelmen kívül hagyott összefüggést tárta föl alaposabban az amerikai választóközönset vizsgáló empirikus kutatásában, amire fentebb már utaltam röviden. Az érdekelte, hogy milyen összefüggésben áll egymással a pártosság, a politikai hírfogyasztásra fordított idő, a politikai érdeklődés és a tények ismerete. A résztvevőkhöz intézett kérdései közül az egyik a szövetségi kormányzat eladósodottságának mértékét firtatta. A vizsgált időszakban – az első Clinton-adminisztráció során – a deficit nagysága több mint a felével csökkent, ennek ellenére a republikánus választók legnagyobb része azt gondolta, hogy nőtt. Ráadásul a közepesen tájékozott republikánusok meglepő módon rosszabb becsléseket adtak a deficit mértékére vonatkozóan, mint a politikailag legkevésbé tájékozottak. Eszerint a közepesen tájékozott republikánusok felismerték, hogy az ügy a demokrata adminisztrációhoz kötődik, és összekötötték a demokratákkal kapcsolatos negatív értékeléseikkel, aminek eredményeképp egy valóságostól távolabb eső tényt inkább igaznak vélték annál, mintha egyáltalán nem is tájékozódottak volna. Ráadásul e vélelmek alapján tovább romlottak a demokratákkal kapcsolatos véleményeik – ami azt jelenti, hogy nem a valóság, hanem *a saját hamis vélelmek alapján* érezték úgy, hogy a demokraták rosszul kormányoznak.

A demokraták – más ügyekben – a valóságtól hasonló mértékben elrugaszkodott véleményekkel rendelkeztek. Shani a vizsgált nyolcból hét kérdés esetében talált szignifikánsan nagyobb pártos torzítást a jobban informáltak között; azaz a legtöbb kérdés esetében a jobban informáltak olyan tényeket hittek igaznak, amelyek kedvezőbbek voltak a saját pártos kötődéseikre nézve, viszont távolabb álltak a valóságtól, mint a kevésbé informáltak vélelmek. A politikai tájékozottság eszerint az Egyesült Államokban, egy meglehetősen polarizált környezetben egyértelműen nem vezetett jobb minőségű politikai véleményekhez és döntésekhez.

A 2014-es választások során a magyar választók választási viselkedését vizsgáló, kísérleti módszerű kutatásom (Patkós, 2015) eredményei hasonló összefüggéseket mutatnak. Bár a kutatás fő kérdése nem az érdeklődés és a vélekedések kapcsolatára irányult, az adatokból Shani eredményeihez hasonló kép rajzolódik ki. Az 1. ábrán látható, hogy a választók politikai érdeklődésének szintje szorosan összefügg azzal, hogy mennyire tartották az általuk kedvelt pártot a kormányzásra alkalmasnak, mennyire tartották a saját nézeteiket e párt nézeteivel egyezőnek,

1. ábra. A megkérdezettek százalékos válaszainak átlaga a vízszintes tengelyen mutatott három kérdésben, a megkérdezettek politikai érdeklődésének mértéke szerint. N = 171

illetve mit gondoltak arról, hogy az adott párt milyen eredménnyel fog szerepelni a választásokon. Azaz minél jobban érdeklődtek a politika iránt, annál pozitívabb vélelmek és értékelések voltak az általuk választott párttal kapcsolatosan.

Jelen kutatás szempontjából igen lényeges szakirodalmi eredmény, hogy a politikai megosztottság erősen hathat a véleményformálásra és az elszámoltathatóság mértékére. Egy érdekes kísérlet tanúsága szerint a választótáborok éles elkülönülése különösen rosszat tesz az érveken alapuló döntésnek, ugyanis ilyenkor a választók alapvetően a pártkötődéseik, és nem észérvek, alapján döntenek. Druckman és szerzőtársai (2013) kísérletükben egy, a választók és a pártok körében sem egyértelmű megítélésű, de fontos és gyakran napirenden lévő ügyben, a tengeri olajfúró tornyok építése kérdésében különböző érveket tartalmazó leírásokat adtak a kísérleti alanyoknak.

A résztvevők egy részét arról tájékoztatták, hogy a kérdésben a döntéshozók pártos alapon megosztottak, és a szavazók nagy része ugyanazon az állásponton van, mint amelyiken a pártjaik. A csoport másik része viszont úgy tudta, hogy a pártok és választóik nem különülnek el élesen a kérdésben. Emellett változó erősségű pró–kontra érvpárokot ismertettek a kérdés kapcsán, végül a kísérleti résztvevők álláspontját kérdezték. Az eredményeik azt mutatták, hogy a nem polarizáltak beállított környezetben a pártos gondolatmankók működése csak akkor lép életbe, ha az érvek hasonló erősségűek. Egyébként az erősebb érvek a választókat meggyőzik, még ha ellenkeznek is a pártos beállítódással. A polarizáltak beállított környezetben viszont egyértelműen a párt álláspontja számít: ha azt gyenge

érvekkel támogatjuk, még erős érvek ellenében is hajlamosak a választók a párt álláspontját támogatni, ha azt hallják, hogy a kérdésben erős a táborok közti megosztottság, viszont a táborokon belüli vélemények konzisztensek. Ebből az következik, hogy minél polarizáltabb a politikai környezet – abban az értelemben, hogy egymástól mennyire élesen különülnek el a táborok –, annál nagyobb hibázunk, ha azt feltételezzük, hogy a szavazók valamilyen eredendő létező preferenciákat fognak képviselni, vagy ha azt várjuk, hogy az érvek és a politikai viták jobb minőségű döntéshez vezetnek. Bizonyos reménykedésre adhat okot viszont, hogy nem polarizált környezetben az erősebb érvek képesek voltak meggyőzni a választókat a pártjuk véleménye ellenében. A fentiekből egy viszonylag szkeptikus demokráciakép rajzolódik ki. E mozzanatokat figyelembe véve csak nagyon mérsékelt elvárásokat támaszthatunk a politikai vezetők elszámoltathatóságával, valójában a választók elszámoltatásra való képességeivel kapcsolatosan. Ha a politikai tájékozottság az egyén beállítódásaitól függően akár ronthatja is a politikai valóság objektív vonásainak az érzékelését, illetve ha elég azt állítani, hogy az adott kérdésben folyó vita mentén megosztott a választóközönség, és az érvek erősségéhez képest egyértelműen a politikai hovatartozás kezd számítani, akkor teljesen indokolatlan azt feltételezni, hogy a választók képesek lennének a teljesítményük alapján hatékonyan elszámoltatni a politikusokat.

A fenti szerzők természetesen nem állítják, hogy a választók kizárólag a pártjukra vagy azok vezetőire hagyatkoznának a politikai véleményük kialakítása során, de úgy vélik, hogy a pártok és pártvezetők álláspontja igen nagy súllyal szerepel a többi, akár valamilyen módon racionális, akár más eredetű megfontolás mellett. A választóknak az egyes kérdésekben lehetnek akár a pártjukéval ellentétes véleményeik is, bár ez – főként fontosabb ügyek esetén – arányaiban nem túl gyakori.

Összefoglalva, a kutatás során nem feltételeztem, hogy a választók általában rendelkeznenek önálló, adott közpolitikai preferenciákkal, illetve hogy a választók alapvetően ezen preferenciák alapján választanának pártot. A közpolitikai preferenciákat a fenti szerzőkhöz hasonlóan inkább a politikai elköteleződések eredményeként értelmeztem, mintsem a politikai elköteleződésekért felelős kiindulási pontokként. Ennek megfelelően a soron következő fejezetekben a szakirodalom azon munkáit tartom szem előtt, amelyek az egyes pártokkal való azonosulást és a választott párt iránti elköteleződést a politikai viselkedés egy magától értetődő elemének tartják, amely érdemben képes befolyásolni a választói véleményeket bármilyen, a politikához köthető témában.

I.3. KÁROS-E A POLITIKAI MEGOSZTOTSÁG?

Sok jel mutat arra, hogy a pártok melletti erős elköteleződés szükségszerűen jár együtt a többi párt iránti távolságtartás növekedésével, az egymástól elkülönülő politikai táborokba rendeződéssel. Azaz a pártos elfogultság és a pártos polarizáció – röviden a politikai oldalak mentén történő megosztottság – egymással szorosan összefüggő jelenségek. Bár a magyar szakirodalom és a laikus közvélemény egyaránt általában a pártosság negatív hatásaira koncentrálnak, a nemzetközi politikatudomány nem egységes abban a tekintetben, hogy a pártokkal való erős azonosulásnak, illetve a pártos megosztottságnak inkább pozitívak vagy inkább negatívak-e a hatásai a politikai rendszerre nézve (bár a szakirodalom nagy része utal rá, hogy vélhetően sem a drasztikusan gyenge, sem a drasztikusan erős pártosság nem előnyös). A közép- és kelet-európai országok demokratizálódását követően megerősödött, sőt mondhatni általánossá vált az a többek között Converse által 1969-ben megfogalmazott vélemény, hogy a pártokhoz kötődés a demokratikus működés egyik alapeleme, és így a sikeres demokratizálódás egy indikátora (Gherghina, 2014, p. 4; Klingemann & Wattenberg, 1992; Rose & Mishler, 1998; Tóka, 2005). Az egyik fő érv mellett, hogy bizonyos mértékű pártosság nagyon is kívánatos, hogy az elkötelezett szavazókat nem szükséges folyton emlékeztetni és motiválni, hanem maguktól is szívesen részt vesznek a választásokon, amely elengedhetetlen a politikai rendszer működtetéséhez. Ez az állítás egyéni és közösségi szinten is megjelenik, tehát vannak, akik azt hangsúlyozzák, hogy a pártosabb választók hajlamosabbak szavazni, és aktívabban részt vesznek a politikában (Dalton & Weldon, 2007). Mások pedig, akik a közösségi szintre koncentrálnak, arra hívják fel a figyelmet, hogy a polarizált közösségekben a választók érdeklődőbbek a politika iránt, így a megosztottság növeli a választási részvételt (Abramowitz & Saunders, 2008).

A mobilizáló hatás mellett a másik nyomós érv, hogy a pártosság stabilizálja a politikai véleményeket, míg annak hiánya – illetve ebből fakadóan a választói vélemények túlzott volatilitása – kiszámíthatatlanná teszi a politikát (Klingemann & Wattenberg, 1992; Rose & Mishler, 1998, p. 230; Tóka, 2005). Az elfogultságok nélküli, kizárólag a pillanatnyi ígéreték és rövid távú hasznok alapján hozott választói döntések következtében egy párt azonnal összeomolhatna egy botrány, vagy időlegesen rossz kormányzati teljesítmény után, és ez egymással ellentétes közpolitikai intézkedések gyors váltakozását okozhatná, belpolitikai és gazdasági instabilitást eredményezhetne. Az egyes pártok iránti lojalitás, elfogultság ebben az értelemben a politikai rendszer stabilitásának egy fontos összetevője, a demokrácia megszilárdulásához elengedhetetlen elem.

Hasonló érveléssel foglal állást Levendusky (2010) is az elit polarizációjának pozitív hatásai mellett. Állítása szerint a polarizált elitvélemények konzisztenseb-

bé teszik a táborokon belül a választók véleményeit az egyes szakpolitikai kérdések terén, ami pozitív, hiszen határozottan képviselhetőbbé válik az egyes táborok véleménye, mintha azok ügynként nem lennének nagyjából konzisztensek egymással. Spoon és Klüver (2015) a kérdést a választói polarizáció oldaláról vizsgálják, és eredményeik azt mutatják, hogy a Levendusky (2010) által vázolt folyamat nem egyirányú: nemcsak a polarizált elit ad értelmezhetőbb fogódzókat a szavazóknak, hanem az egyes ügyekben polarizáltabb véleményű szavazóközönség is világosabban kijelöli az elit számára, hogy milyen ügyekben milyen pozíciót képviseljen – azaz, a polarizáltabb közönség rezponzívabbá teszi a politikusokat. Bár nem vázolnak fel egyértelmű ok-okozati viszonyt, a Bafumi és Shapiro (2009) által leírt összefüggés is megerősíti ezt az elképzelést. Eredményeik szerint az Egyesült Államokban az elmúlt mintegy három évtized során végbement pártos polarizálódás szorosan együtt járt az élesebb elkülönüléssel az ideológiai skálán és a közpolitikai választások mentén; azaz, a pártidentitás-alapú választói döntések a polarizálódás során stabilabb ideológiai és közpolitikai alapokra kerültek, míg a korábbi évtizedekben az ezek közötti összefüggés jóval esetlegesebb volt. Hetherington kutatásai (2001) szintén ezt támasztják alá: a polarizáció világosabbá teszi a választók számára a pártok álláspontjait, ami pontosabb politikai tudáshoz vezet, és segíti a táboron belül a vélemények homogenizálódását.

Mások azzal érvelnek, hogy hagyományosan a pártosabb szavazók a legjobban informáltak, a politika iránt legérdeklődőbbek. A választóimogatartás-kutatás legkorábbi eredményeitől kezdve tudjuk, és az azóta végzett kutatások is rendre megerősítik, hogy a középben állás, a semleges nézőpont, a függetlenség legtöbbször valójában érdektelenséget jelent (Lazarsfeld et al., 1968). A pártosság tehát összefüggésbe hozható a választók politikai tájékozottságával, tudásszintjével is.

Mindazonáltal sokan felhívják a figyelmet arra, hogy a pártos elfogultságnak és a választóközönség pártos értelemben vett polarizálódásának egyértelműen negatív hatásai is lehetnek. Míg az irodalom egy része az erős pártos érzelmekben a sikeres demokratizálódás zálogát látja, és a közép- és kelet-európai országokat a túl kevés pártos választók miatt félti, addig más szerzők arra hívják fel a figyelmet, hogy a közép- és kelet-európai országok választóit jobban befolyásolhatják a pártos elfogultságok a különféle politikai intézményekkel kapcsolatos véleményalkotás során, mint a régebbi demokráciák polgárait (Boda & Medve-Bálint, 2016).

A politikai véleményalkotásra gyakorolt hatással kapcsolatban Iyengar és szerzőtársai határozottan kijelentik, hogy a szavazótáborok erős érzelmi polarizáltsága „jelentős kihívás elé állítja a demokratikus működést” (Iyengar, Sood & Lelkes, 2012, p. 428), hiszen ugyanazt a politikai valóságot a külön politikai térfélen állók igen eltérően fogják látni. Bafumi és Shapiro kutatásaik során arra jutnak, hogy „nem lehet határozottan feltételezni, hogy a szavazók a médiában megjelenő, a gazdasági helyzetről szóló információt vagy a saját gazdasági helyze-

tüket használnák fel a politikai jelöltek megítélése során: inkább saját gazdasági helyzetük értékelését befolyásolják a hivatalban lévő jelölttel vagy párttal kapcsolatos attitűdjeik” (2009, p. 129). Amennyiben ez általánosan igaz, akkor viszont nem támaszkodhatunk a választói magatartás kutatásának arra az alapvető, az előzőekben említett tételére, hogy a pártosság javítja a választói informáltságot. Mi történik akkor, teszi fel a kérdést Shapiro és Bloch-Elkon, „ha az ideológiai pártosság képes a választók információ érzékelését úgy torzítani, hogy néhány szavazó – vagy mindegyik – a közjával kapcsolatos értékeléseit olyan nézetek alapján hozza meg, amelyek eltérnek attól, amit ideális esetben igaznak vagy tényeknek hívunk”? (2008, p. 124) Ebben az esetben nem számolhatunk a pártosság és a politikai ismeretek, politikai tudás közötti kapcsolat pozitív hatásaival. A szerzők eredményei szerint ráadásul az így szerzett hamis információk sokkal károsabbak, mint ha a választónak egyáltalán nem lennének ismeretei: a hamis információ alapuló hiedelmeket sokkal nehezebb megváltoztatni, mint ha csak informálni kellene a választót olyan dolgokról, amelyekről nem tud. Ha a választó ugyanis (akár pártos kötődései miatt) téves elképzelésekkel rendelkezik egy közpolitikai kérdéstről, és ezek alapján alkot véleményt, akkor a véleménye könnyen olyan berögződéssé válhat, amelyen már az sem változtat, ha a valós tényekkel szembesül. A szakirodalomban tehát az a nézet is teret kap, hogy a pártosság – különösen a pártos elfogultság miatt – kifejezetten rontja a választók politikai véleményalkotásának minőségét, ami szöges ellentétben áll a pártidentitásról szóló irodalom legkorábbi megállapításaival.

Szemben azokkal, akik szerint a pártosság, illetve a polarizáció áldásos hatást fejtenek ki a politikai részvételre, olvashatunk olyan véleményeket is, miszerint a polarizált politika kiábrándítja a választókat, eltávolítja őket a politikától, így csökkenti a választási részvételt (Fiorina, Abrams & Pope, 2005). Az összefüggést leginkább a negatív kampány fokozódásából, a kampánykommunikáció eldurvulásából vezetik le, ami általános jellemzője a polarizált politikai rendszereknek. Az éles, negatív, személyeskedő kampány imponálhat a legelkötelezettebb párttámogatóknak, viszont visszatetszést kelt a mérsékeltébb választói csoportokban (Ansolabehere, Iyengar, Crigler et al., 1999), így elidegeníti őket a politikától, ami végső soron alacsonyabb részvételhez vezethet.

A magyar politikáról szóló szakirodalomban Palonen (2009), Angelusz és Tardos (2011), Körösenyi (2012) és Kmetty (2014) írásaiban is negatív felhanggal jelenik meg a polarizáció. A szerzők kitérnek a káros hatásra, amit a polarizáció a politikai informálódásra és véleményformálásra gyakorol. Körösenyi szerint „a polarizáció növekedésével nemcsak a politikai értékek és célok közti távolság nő az egyes politikai táborok között, de az adott helyzetről való informáltság, a politikai realitásról (az azt előidéző folyamatokról, mögöttes kauzális összefüggésekről) kialakult képek között is szakadék alakul ki” (2012, p. 301). Angelusz és Tardos

szerint „a közvélemény klasszikus elvek szerinti működése olyan konszenzuális előfeltevéseket foglal magában, amelyeket egy a témák sokaságára tovagyűrűződő polarizáció, a platformok fekete-fehér színezetű leegyszerűsödése nagymértékben veszélyeztet” (2011, p. 349), Kmetty pedig szintén arra világít rá, hogy a polarizált környezetben már nem érvek, hanem pártálláspontok alakítják elsősorban a közvéleményt, és „ennek egyenes következménye a véleménynyilvánítás »minőségének« romlása” (2014, p. 211). Ezek szerint tehát a polarizált közegben egy-egy tábor választói egyazon szituáció értékelése során egymástól radikálisan, de legalábbis jól érzékelhetően eltérő politikai valóságokat látnak, a véleményeik egy-egy irányba való torzulásához pedig saját pártos elfogultságaik éppúgy hozzájárulnak, mint a szelektíven fogyasztott, pártos médiatermékek értelmezései.

A polarizáció több szempontból károsan érintheti a kormányzati hatékonyságot is, és itt két, egymástól nagyon eltérő hatásmechanizmust felvázoló hipotézissel találkozunk. Mindkettő hatékonyságot valószínűsít, de lényegesen eltérnek abban a tekintetben, hogy miben látják a polarizáció fő eredetét. A legalapvetőbb érv a polarizáció káros hatásai mellett az, hogy a demokrácia csak a normálhoz közeli eloszlású preferenciák esetében hatékony eszköz a közjó megvalósítására (Downs, 1990). Ha a választói preferenciák nem egymódusúak, hanem U ala-kú, polarizált eloszlást követnek, akkor szélsőséges helyzetben előfordulhat, hogy a vesztes fél fellázad, esetleg a győztes fél zsarnokian rákényszeríti az akaratát a többiekre. A Downs által felvázolt legenyhébb kimenetel sem túl ígéretes: ekkor a polarizáció „csupán” közpolitikailag instabil és hatékonyságtalan kormányzást eredményez, hiszen a közpolitikai megoldások folyton a két szélsőség között ingadoznak (1990, pp. 1003–1004). Ez az érvelés a megosztottság mögött alapvetően azt feltételezi, hogy nagyon különbözőek a választók közpolitikai/ideológiai preferenciái.

Egy másik magyarázat inkább a választótáborok pártos megosztottságát látja problematikusnak, mintsem az ideológiai preferenciákban jelentkező különbségeket. Ennek az irányzatnak a közpolitikai-kormányzati teljesítményre koncentrált fő aggodalma, hogy a túlzottan erős pártos elfogultságok csökkentik a kormányon lévők felé ható ösztönzést arra, hogy hatékonyan kormányozzanak. A „sziklaszilárd politikai lojalitások” ugyanis „képtelenné tehetik a választópolgárokat arra, hogy jobb teljesítményre ösztönözzék a kormányon levőket” (Tóka, 2005, p. 26), ekkor az egyes pártok mögött álló elkötelezett, szilárd és a versengő politikai oldallal szemben erős ellenérzéseket tápláló táborok nem motiválják kellőképpen a pártokat a jobb teljesítményre. Ugyanis, „ha a saját tábor szavazataira mindenképpen számíthat a kormány, a bizonytalanok aránya jelentéktelenre zsugorodik, míg a másik oldal szavazataiért folytatott küzdelem reménytelen, mi ösztönzi a kormányzó pártot választási ígéretek betartására? Mi motiválja a hatékony és felelős, a közérdeknek megfelelő kormányzásra?” (Körösenyi, 2012, p.

30I) Úgy tűnik tehát, hogy a pártok iránt elfogult táborok, a politikailag polarizált választóközönség határozottan nem járulnak hozzá a demokratikus rendszerek kormányzati hatékonyságának növekedéséhez (Iyengar et al., 2012), akár az ideológiai megosztottságból, akár az elfogultságból fakadjanak a problémák.

Összefoglalva: a polarizáció tekintetében optimista szerzők olyan pozitívumokkal társítják e jelenségeket, mint a politika iránti érdeklődés növekedése/fenntartása, mobilizáló hatás, a táborokon belüli közpolitikai preferenciák homogenizálódása, a választói informáltság növekedése és a döntéseket hatékonyan segítő, helytálló(bb) gondolatmankók kialakulása. Velük ellentétben a „polarizációszskeptikusok” abban látnak veszélyt, hogy az informálódás egyoldalúsága következtében eltérő politikai valóságok jönnek létre a választók fejében, így a politikai vitákból eltűnik egyfajta „közös nevező”, romlik a politikai véleménynyilvánítás minősége, az erkölcsi kérdések megítélése a párthovatartozás kérdéseire egyszerűsödik, emellett pedig nő a társadalmi feszültség a szemben álló csoportok között, ami szélsőséges esetben polgárháborús helyzetet is előidézhet. Továbbá egy ilyen térben csökkenhet a politikai rendszer képessége arra, hogy a kormányokat jobb teljesítményre ösztönözze, az állampolgárok pedig kiábrándulnak a politikából, elfordulnak a csatározásoktól, ami a részvétel csökkenéséhez és a rendszer delegitimálódásához vezet.

Érdeemes arra felfigyelni, hogy a két pozíció képviselői több kérdésben is egymással teljesen ellentétes hatást tulajdonítanak a polarizációnak. A „polarizációszskeptikus” irányzat részéről felmerül, hogy a polarizált politikai tér instabillá teszi a politikát, mivel a kormányváltásokat követően az új kormányok gyakran a korábbiakhoz képest ellentétes irányú közpolitikát követnek; míg hívei szerint a polarizáció megóvja a politikai rendszereket a kiszámíthatatlan, hirtelen közpolitikai változásoktól, és növeli a stabilitást, mivel a pártok támogatottsága nem változik meg alapjaiban egy-egy botrány vagy kampány következtében. Ugyanígy láthattuk, hogy a választói részvétel csökkenésére és a választók elfordulásának megállítására a politikától a kutatók egy része szerint a polarizáció gyógyír lehet, mások szerint viszont kifejezetten a polarizáció idézi elő.

2. Mit tudunk a magyar választók politikai megosztottságairól?

Eredmények és értelmezések
a magyar választóközönség pártosságáról
és polarizáltságáról szóló korábbi munkákban

A magyar választók pártkötődéseivel, pártos elfogultságával, illetve a politikai közösség polarizáltságával az utóbbi években számos kiváló szerző foglalkozott. Bár a kérdést sokan érintik, érdekes módon a pártos elfogultság – és annak mérése – ez idáig nem került a középpontba. Annak ellenére, hogy tudomásom szerint egyetlen kutatás sem fókuszál kifejezetten erre a problémára, a témában állást foglaló politikatudósok körében egyetértés van arra vonatkozóan, hogy a magyar választók erősen elfogultak, és a társadalom rendkívül polarizált. Viszont az empirikus eredmények, amelyeken ezek a megállapítások alapulnak, inkább vegyesek. A közfigyelem és a viszonylagos alulkutatottság, valamint az, hogy a szakmai és laikus konszenzus és az inkább vegyes empirikus eredmények meglehetősen ellentmondásosak, kutatásom egyik fontos motiváló eleme volt.

Palonen (2009) például rendkívüli mértékben polarizáltnak tartja a magyar politikát, és a polarizáltság terén az Egyesült Államokkal és Olaszországgal állítja párhuzamba. A polarizációt nem konceptualizálja és operacionalizálja explicit módon, mérésére nem tesz kísérletet, de megjegyzi, hogy a polarizáció leginkább a másik tábor elutasításának erősségében mutatkozik meg. Létrejöttéért és fennmaradásáért a posztkommunista politikai elitet, a negatív kampányokat, az intézményi körülményeket és a szocialista történelmi örökséget okolja. Enyedi és Todosijevic is erős polarizációról ír, és a „hideg polgárháború” kifejezéssel jellemzi a magyar közállapotokat (2008, p. 769). A helyzet egyik fő vonásaként azt nevezik meg, hogy mindkét tábor rosszhiszemű a másik politikai oldal törekvéseivel, céljaival kapcsolatban. Enyedi egy újabb munkájában kifejezetten a magyarországi polarizált helyzet jellemzőinek megragadására tesz kísérletet. A helyzet fő vonásai közé az erős polarizációt, a pártrendszer viszonylagos stabilitását és a populista stratégiák térnyerését sorolja, ezek kombinációját pedig populista polarizációnak nevezi (Enyedi, 2016).

Meyer-Sahling (2006) ezzel szemben egész más módszerrel, az elitet, a minisztériumi bürokráciát vizsgálva jut arra az eredményre, hogy a rendszerváltást követően a bürokrácia pártossága, pártos átpolitizáltsága jelentősen erősödött,

„pártos állam” (*partisan state*) alakult ki, és ennek okait részben a pártok ideológiai polarizálódásában látja.

Az erős pártos polarizáció meglétére utal Körösenyi (2012) is, aki arra hívja fel a figyelmet, hogy a bal–jobb skálán történő önbesorolások vizsgálatok szerint az utóbbi évek során az ideológiai skála végpontjain található pozíciók támogatottsága erősödött, míg a centrum támogatóinak száma jelentősen csökkent. Ezáltal a társadalom korábban haranggörbéhez közelítő ideológiai eloszlásának mintázata lényegesen laposabbá vált. Egy ilyen jellegű változás utalhat erősödő pártos elfogultságra, de bármennyire is plauzibilis ez a feltételezés, az összefüggés meglétére, erősségére nincs empirikus bizonyíték. Jelentheti például azt is, hogy a választóközönség pusztán tudatosabbá vált politikailag, és jobban tudja kategorizálni preferenciáit politikatudományi fogalmak szerint, ahelyett hogy egy biztonságosnak tűnő „arany középutat” választana – és ez az érv szintén meggyőző lehet egy nem túlságosan régen demokratizálódott ország választói esetében.

Kmetty (2015) ráadásul az egy évvel későbbi adatokból már a polarizáció egyértelmű, nagymértékű gyengülésének tendenciáját olvassa ki: a polarizáció szerint a 2010-es választások után elérte a csúcspontot, az ideológiai „haranggörbén” a közép kiüresedésének tendenciája a visszájára fordult. Az adatok tehát arról árulkodnak, hogy csupán egy-két év alatt is drasztikusan megváltozhat egy társadalom polarizáltsága, ami a polarizáció és a hosszú távú pártos elkötelezettségek szoros kapcsolatára vonatkozóan komoly kérdéseket vet fel. Ebből és a politikai érdeklődés radikális csökkenéséből arra lehet következtetni, hogy mind a baloldali ellenzék, mind az időlegesen hatalmasra duzzadt jobboldali tábor egy nagyon jelentős része számára csalódást okozott a pártok teljesítménye a 2010–2014-es időszakban, és a választók „egyszerűen mindenfajta ideológiaválasztástól elzárkóznak” (Kmetty, 2015, p. 13). A politikai közép támogatottsága nem is elsősorban a jobb- vagy baloldalhoz tartozás kérdésében nőtt meg, hanem főként az ideológiai beállítódást mérő másik mutató, a liberális–konzervatív hovatartozás kérdésében. Az utóbbi évek adatai a liberális–konzervatív pozíció tekintetében még kevésbé tükrözik polarizáltságot: a centrumpozíció abszolút többsége mellett a liberális pozíciót elfoglalók aránya 2013-ban 23,6% volt, 2014-ben 22,5%, a konzervatív pozíciót elfoglalók pedig 2013-ban 23,7%, 2014-ben 27,5%.

Egy átfogó, a magyar választók pártosságát több szempontból, nemzetközi összehasonlításban is bemutató munka (Tóka, 2005) szintén vegyes képet mutat, ha a magyarok kiugró pártosságának bizonyítékait keressük. A tanulmány a pártosság mérésére több bevett módszert is felhasznál, de nem foglal egyértelműen állást abban a tekintetben, hogy a magyar választók túlzottan, „éppen eléggé”, vagy esetleg túl kevésbé elfogultak a „kívánatoshoz” képest. A különböző mérési módszerekkel végzett vizsgálatok eredménye nem konkluzív, de a bemutatott ada-

tok alapján összességében a magyar választók nem kiugróan pártosak – bár az új demokráciák körében a pártosabbak közé tartoznak.

Soós (2012) a pártokhoz kötődés erősségéről írva megállapítja, hogy „a European Social Survey adatai azt mutatják, hogy 2002-től a magyar válaszolók igen nagy aránya gondolta úgy, hogy közelebb érzi magát egy bizonyos párthoz, mint más pártokhoz. Ez az arány magasabb, mint amit némely nyugat-európai régi demokráciában mértek” (Soós, 2012, p. 32).⁵ Ezek a 48% és 53% között ingadozó adatok abszolút értelemben esetleg magasnak tűnhetnek, viszont más országokkal összehasonlítva nem azok. A cikkben még nem szereplő, legutóbbi, 2012-es felmérésben ráadásul Írország az egyetlen nyugat-európai ország, ahol arányaiban kevesebben köteleződnek el egy párt mellett, mint Magyarországon, tehát Soós megállapításával szemben úgy látom, hogy e mutató alapján a hazai választókat egyértelműen a kevésbé pártosak közé kellene sorolnunk.

Kmetty, Zonda és Tóth (2014) a fenti, pártossággal kapcsolatos állásfoglalásokhoz hasonló módon azt állítják, hogy az ország mind a pártok, mind a választók szintjén különösen polarizált. A szerzők az országgyűlési választások hatását vizsgálták arra nézve, hogy van-e a politikai választásoknak az öngyilkosságok számára nézve mérséklő hatása. Az Egyesült Államok elnökválasztási időszakától eltérő módon úgy találták, hogy a magyar országgyűlési választásoknak ilyen hatása nincsen. A különbség okát keresve felvetik – noha adatokkal nincs alátámasztva –, hogy bár mindkét ország polarizált, „az USA-ban ez inkább a pártok mezőjében jelenik meg, és kevésbé a szavazók szintjén, Magyarországon viszont mind a pártok, mind a szavazók esetében jól megfigyelhető a polarizáció” (2014, p. 324).

Vannak olyan adatok, amelyek ha szigorú értelemben nem is igazolják az erős polarizáltságot/elfogultságot, de valószínűsítik azt. Angelusz és Tardos (2009; 2011) kutatásai arra világítanak rá, hogy a politikai táborok közötti átjárás a 2000-es évektől jelentős mértékben csökkent a választók személyes kapcsolataiban is. A vizsgálataik szerint a magyarok személyes kapcsolataiban egyre inkább a politikai homofília érvényesül, azaz nagymértékben a hasonló ideológiai pozícióval rendelkezők társaságát keresik, és ez 2003 és 2009 között jelentősen erősödött: az emberek kapcsolatai politikai preferenciáikat tekintve homogénebbekké váltak. Ez a homogenitás pedig jobban érvényesült az ideológiai tengely két szélén elhelyezkedő, mint a mérsékelt nézetekkel bíró megkérdezettek esetében.

Figyelmet érdemel az az ellentét is, ami az ideológiai önbesorolások skálák adatai és a szakértői, illetve állampolgári becslések között feszül. Bár egy önbesorolási bal–jobb skálán vizsgálva az ország nem tűnik különösebben polarizáltnak (lásd pl. a dolgozat egy későbbi fejezetében a 3. ábrát), a szakértői becslések erős,

⁵ Az arányok ESS-hullámonként a következők: 2002: 53%, 2004: 48%, 2006: 53%, 2008: 53%.

az állampolgári percepciók pedig kiugróan erős polarizáltság érzékeléséről árulkodnak (Enyedi & Benoit, 2011, p. 26); a polarizáltság az utóbbi mintegy másfél évtized során a választók szerint ráadásul egyértelműen fokozódott.

Látható tehát, hogy bár akadnak arra utaló jelek, hogy a magyar társadalom pártos értelemben polarizált, az erre vonatkozó bizonyítékok meglehetősen ingatagok. Az irodalom egy jelentős részében pedig valójában nem is találunk a magyarok erős pártosságát alátámasztó eredményeket. A bevett mérési módszerekkel előállított adatok (vagyis azon választók aránya, akik közelebb állnak egy párthoz, mint a többihez a volatilitás, vagy az ideológiai tengelyen elfoglalt pozíció alapján történő polarizációs indexek) alapján több esetben is legalább részben ellentmondanak az eredmények annak a széles körben elfogadott tételnek, hogy a magyarok pártossága kiugróan magas szintű lenne. Tudomásom szerint a fogalmi vagy módszertani innováció szükségességét ez idáig mégsem vetette fel más, csak Róbert és Papp (2012). A szerzők a pártváltás és a pártidentitás különbségeinek felhasználásával írtak a magyar választók jobbratolódásáról. Elemzésük végén arra a módszertani megállapításra jutnak, hogy „a pártidentitás hagyományos mutatója a jelenlegi hazai kontextusban nem ragadja meg kellőképpen a hosszú távú pártos elköteleződéseket”, illetve hogy szükség lehet a pártidentitás mérési módszereinek újragondolására, sőt esetleg magának a fogalomnak az újradefiniálására is (2012, p. 61).

Összefoglalva, a pártosságról és polarizációról szóló hazai (csakúgy, mint a nemzetközi) kutatások egy jelentős része ezeket a fogalmakat nem, vagy csak nagy vonalakban definiálja,⁶ és változatos, nem feltétlenül intuitív, egymással olykor esetlegesen összefüggő mutatószámokkal méri. Ezek következtében két lényegi ellentmondással szembesülhetünk a pártosságra-polarizációra nézve.

Egyrészt, a magyar politikai kultúra erős pártos elfogultságáról szóló kép annyira meghatározó, nemcsak a laikus, hanem a tudományos közvéleményben is, hogy a magyar szerzők esetenként kétségeket támasztó adatok mellett is inkább pártosnak tartják a választókat. A hazai választók pártosságának és a politikai közösség polarizáltságának mértékéről a bevett mérési módszerekkel mérve legalábbis ellentmondásosak az eredmények, a legtöbb adat pedig nem mutat kiugró pártosságot vagy polarizáltságot. A pártosság bevett mérési módjai szerint a magyar választók nem különösen, sőt, inkább kevésbé pártosak, viszont érdekes módon a nemzetközi adatokat összehasonlító kutatások egyikében sem találunk hazai szerzőktől határozott kijelentést arra vonatkozóan, hogy a volatilitáson vagy a pártokhoz való közelség önbevallásos mutatóján alapuló sorrendek szerint Magyarországot inkább a legkevésbé pártos európai országok közé kellene sorol-

⁶ Lásd pl. „A kifejezést a szó mindennapi értelmében használom.” (Palonen, 2009, p. 319)

nunk.⁷ Az ideológiai polarizáltság valamivel erősebben jellemző az adatok szerint, viszont ez sem tartósan kiugró mértékű. Fontos látni, hogy bár a polarizáltság 2010 körül valóban nagymértékben felerősödött, ezt a változást még ugyanezen a választási cikluson belül jelentős visszarendeződés követte. A hazai helyzetre vonatkozó empirikus adatok tehát inkább ellentmondanak az erős pártos megosztottságot evidenciaként kezelő szakmai és laikus közvélemény álláspontjának.

A kutatás szempontjából viszont egy másik ellentmondás is figyelmet érdemel. Ennek bemutatásához hasznos felidézni a nem csupán Magyarországgal, hanem általában a közép-kelet-európai térséggel kapcsolatos, jellemzően nem hazai kutatóktól származó aggodalmakat. Nevezetesen, annak az irányzatnak az aggodalmait, amelyik az erős pártos kötődést alapvetően pozitívan ítéli meg, és a demokrácia egyik lényegi alkotóelemének tartja. E szerint a megközelítés szerint a korábbi demokratikus tapasztalat hiánya meggátolta a választók érzelmi elköteleződését, a pártokkal való azonosulást, ami a politikai rendszerek instabilitásához és magas volatilitáshoz vezetett (Dalton & Weldon, 2007; Gherghina, 2014; Rose & Mishler, 1998, p. 230). Ebből az következik, hogy Magyarországon, csakúgy, mint a régió többi országában, a pártos kötődések túl gyengék, és azok erősítésére lenne szükség a politikai rendszer stabilizálása és a demokrácia minőségének javítása érdekében. Ez ellentmond annak a széles körben elterjedt nézetnek, amely szerint az árkok sürgős betemetésére, a polarizáció mérséklésére lenne szükség ahhoz, hogy végre „rendes” demokráciává váljon az ország. Egy köztes álláspontot képvisel például Rose és Mishler, akik arra mutatnak rá, hogy a pozitív kötődések erősödésére és ezzel egy időben a negatívak csökkenésére is szükség lenne.

A pártossággal kapcsolatos, Magyarországra (is) vonatkozó irodalomban tehát két fontos ellentmondás is van. Egyrészt kérdés, hogy a nemzetközi tudományos közvélemény főárama helyesen látja-e az összefüggést a pártos kötődések erőssége és a demokrácia minősége, a politikai rendszer teljesítménye között? A kutatók mely csoportjának van igaza? A pártkötődés jelenlegi általános szintje túl magas, vagy éppenséggel túl alacsony a kívánatoshoz képest? Végso soron, az ideális demokratikus működéshez összességében több vagy kevesebb pártos elfogultságra lenne-e szüksége Magyarországnak (és a régió többi országának)? Ez az ellentmondás, illetve ezek a kérdések e könyv fő elméleti kérdései.

A másik fontos ellentmondást a pártosság magas érzékelt szintje és az erre vonatkozó egyes empirikus eredmények között találjuk. Itt a fő kérdés tehát az, hogy vajon a politikai közösség által lényegében konszenzusosan elfogadott helyzetértékelés (vagyis az, hogy nagyon pártosnak érezzük a magyar politikai kultú-

⁷ A volatilitási adatokkal kapcsolatosan a legóvatosabb megállapítás az lehetne, hogy a nagyon nagy szórás miatt legalábbis nehéz egyértelmű trendet azonosítani, bár a volatilitás jellemzően inkább magas, mint közepes-alacsony szintű.

rát) hibás-e, és valójában – az adatoknak megfelelően – a pártos elfogultság nem túlzottan erős más országokhoz képest, vagy az intuíciónk helyes, és az alkalmazott mérési módszerek azok, amelyek nem a szóban forgó jelenséget ragadják meg? A könyv fő leíró célja ennek a kérdésnek a megválaszolása.

Ezen a ponton azt feltételezem, hogy nem az intuíciónk csal, hanem a mérési módszereink. Ez egyben azt is jelenti, hogy a nemzetközi szakirodalom nagyjából konzisztens álláspontjával ellentétben – viszont összhangban a hazai kutatók többségének megállapításaival – Magyarországon inkább túl magas a társadalom pártos polarizáltságának szintje mind az átlagoshoz, mind pedig a kívánatoshoz képest. A kötet módszertani céljának tárgyalása előtt a következő két fejezetben azt mutatom be, hogy hogyan konceptualizálja és operacionalizálja a szakirodalom a pártosságot, és hogy miért kételkedhetünk abban, hogy a pártosság mérésére leggyakrabban használt módszerek valóban hozzásegítenének a pártos elfogultságok feltárásához.

3. A pártos megosztottságok mérése

A korábban alkalmazott mérőszámok és egy új megközelítés

„Ha a michigani pártidentitás-elméletet úgy tekintjük, hogy érzelmi társadalmi identitást vizsgál, akkor abhoz a hagyományos mérési eszközök meglehetősen különösnek tűnnek.” (Burden & Klofstad, 2005, p. 880)

Ahogy az előző fejezetben bemutattam, a pártosság sokféleképpen értelmezhető társadalomtudományi fogalom, sokféle meghatározása és mérési módja van, és egyikről sem állítható, hogy „az igazi” pártosságot mérné a többivel szemben. Converse és Pierce találóan felhívják a figyelmet arra, hogy a pártosságnak nem létezik egyetlen „jó” mérési módja. Viszont, ahogy írják, „nagyon fontos, hogy ne kezeljük a pártosság különböző mérési módszereit egymással funkcionálisan megfeleltethetőeknek. A pártosságnak sokféle vonása van, és a kutató alapvető felelőssége világossá tenni, hogy ezek közül éppen melyiket méri” (1985, p. 143). Ahelyett tehát, hogy a „mi a baj a korábbi mérésekkel?” illetve „mi lenne a legjobb módszer a pártosság mérésére?” kérdéseket tennénk fel, érdemesebb azt kérdezni: *összhangban van-e a választott mérési módszer a pártosság választott értelmezésével.* Mennyire tükröződik a pártok iránti elfogultság, a pártos attitűd a választókra vonatkozó mérési módszerekben, illetve mennyire tükröződik a pártos megosztottság azokban a módszerekben, amelyeket jellemzően egy-egy ország egész választóközönsége jellemzésére használnak.

A pártosság választói szintű vizsgálatának legelterjedtebb eszköze kétségtelenül a direkt kérdőíves módszer, ami erősen támaszkodik a pártidentitás-alapú megközelítésre. Bár a pártokkal való azonosulás univerzális jelenség, a rákérdezés módja nagyon különböző az amerikai és az európai lekérdezések esetében. A pártidentitás-elmélet abban az értelemben „nagyon amerikai”, hogy eredeti kérdései más politikai kontextusokra nehezen átültethetők. A pártokkal való azonosulást ugyanis az Egyesült Államokban a „Minek érzi/gondolja magát, republikánusnak, demokratának, függetlennek vagy valami másnak?” kérdéssel mérik a leggyakrabban. Ezzel szemben a többi nyugati típusú demokráciában általában azt kérdezik a válaszadóktól, hogy van-e olyan párt, amelyikhez közel állnak, és mennyire állnak közel ehhez a párthoz. Az öndefiníció előtérbe helyezése abban az esetben nem okoz problémát, ha egy adott vizsgálatnak valóban az a fő kérdése, hogy az emberek milyen arányban tartják magukat pártosnak a saját bevallá-

suk szerint, és mennyire. Viszont amennyiben a pártosságot egy a gondolkodást erősen befolyásoló szűrőnek tekintjük, amely azt szolgálja, hogy eligazodjunk a politikai információkban, akkor az önbevallásos kérdőíves módszer nem a legelőnyösebb választás.

A pártosság egy másik sokat említett vonásához, az időbeli tartósságához kapcsolódik a módszerek egy másik csoportja. A pártkötődés időbeli tartósságát szem előtt tartó értelmezéshez jól illeszkednek azok a módszerek, amelyek azt vizsgálják, mennyire tartanak ki a szavazók választásokon át a választott pártjuk mellett. A megközelítés hátránya, hogy az összehasonlítható panelkutatások nagyon ritkák, pusztán a választási eredmények változásából, a blokkok támogatottságának változásából pedig kockázatos az egyéni viselkedésre visszakövetkeztetni, hiszen ezzel a módszerrel könnyen az ökológiai tévkövetkeztetés csapdájába eshetünk (az aggregált adatokból hibásan következtetünk az egyéni viselkedésre). Ennek ellenére sok kutatás hozza összefüggésbe a választási volatilitás mértékét a pártosság mértékével.

Egy további hátrány, ha a volatilitást vizsgáljuk, hogy megnehezíti az új demokráciák és a régebbiek összehasonlítását. A demokratizálódást követő időszakban tapasztalható általánosan magas volatilitásnak ugyanis a rendszer átalakulásában gyökerező strukturális okai is vannak; messze nem csak a pártos érzések hiánya okozza, ezért félrevezető azt a következtetést levonni a volatilitás mértéke alapján, hogy az újabb demokráciák gyengén pártosak, míg a régebbiek erősen pártosak. Ez a módszer az új pártok választóit is nehezen tudja kezelni, hiszen a kötődés tartósságának ténye csak akkor igazolható, ha már több, egymást követő választás eredményeit tudjuk vizsgálni. Az általam legfontosabbnak vélt probléma viszont ezzel a módszerrel kapcsolatban is az, hogy ha a pártosság politikai véleményalkotásra gyakorolt hatását fontos vonásnak tartjuk, akkor nem tekinthetjük a volatilitást a pártosság jó mérőszámának, hiszen a volatilitás a pártosság véleményformáló hatásáról semmit sem állít.

Egy találó módszer a pártos elfogultság erősségének mérésére egy adott dimenzióban, amelyet egy spanyol kutatócsoport (Anduiza et al., 2013) használt. Anduiza és szerzőtársai kifejezetten a korrupciós esetekkel kapcsolatos elfogultság, a korrupció területén jelentkező „politikai vakság” mértékét kutatták. A kísérleti alanyokat három csoportba rendezték aszerint, hogy egy kitalált hír korrupciós főszereplőjét a kísérleti alany saját politikai oldalához tartozónak mutatták, a szemben álló politikai oldalhoz tartozónak mutatták, vagy nem közölték róla, hogy milyen párt tagja. Az alanyoknak meg kellett ítélniük a bemutatott korrupciós eset súlyosságát. Ilyen típusú adatfelvétellel sajnos csak egy választói közeg vizsgálható, nemzetközi összehasonlításra használható adatbázisok létrehozásához pedig egy külön erre a célra felállított nemzetközi kutatócsoportra

lenne szükség.

Az országszintű politikai megosztottság vizsgálati megközelítéseire rátérve főképp amerikai előzményekre hivatkozhatunk. Ugyanis bár az európai szerzők körében is teret nyert, különösen a tengerentúli szakirodalom kutatja a *politikai polarizációt*. A politikai polarizáción belül – a megosztottság különböző aspektusai és a különböző mérési módszerek nyomán – megkülönböztethetünk pártos, törvényhozási, ideológiai, szakpolitikai és érzelmi polarizációt is. A szakirodalom nem teljesen konzisztens a szóhasználatban, illetve több helyen csupán a mérési módszerből következtethetünk arra, hogy az egyes szerzők milyen típusú polarizációt vizsgálnak. Ideológiai polarizáción általában egy bal–jobb skálán való elkülönülést (Bafumi & Shapiro, 2009; Körösenyi, 2012; Wang, 2014), (köz)politikai polarizáción a közpolitikai ügyek mentén való éles elkülönülést (Abramowitz & Saunders, 2008; Bafumi & Shapiro, 2009; Levendusky, 2010), törvényhozási polarizáción a törvényhozásban a szavazási mintázat homogenizálódását frakciók szerint (Kubik, 2015; McCarty, Poole & Rosenthal, 2006), míg érzelmi polarizáción az egyes politikai táborokkal kapcsolatos rokon- és ellenszenv erősségének átlagos szintjét (Jyengar et al., 2012) értik. A politikai homofíliát/heterofíliát vizsgáló kutatásokat is ebbe a szakirodalmi körbe sorolva az általuk vizsgált jelenséget a társas kapcsolatok polarizációja címkével jelölhetjük (Angelusz & Tardos, 2011; Kmetty, 2015; Tardos & Angelusz, 2009).

Nemcsak a polarizáció meghatározásai és mérési módszerei, de esetenként az adott polarizációtípus mértékére vonatkozó eredmények is érdemben különböznek egymástól. Előfordul, hogy az azonos megközelítést használó, ugyanarra az időszakra vonatkozó kutatások egymástól radikálisan eltérő következtetésekre jutnak. Például, a közpolitikai megközelítésű polarizációkutatások egy része az amerikai társadalom igen erős polarizáltságára következtet az adatokból (Abramowitz & Saunders, 2005, 2008; Bafumi & Shapiro, 2009; Hetherington, 2001), míg más kutatók amellet érvelnek, hogy a megosztottságok nem igazán mélyek, a polarizáció inkább mítosz, mint valóság (Fiorina, Abrams & Pope, 2008; Fiorina et al., 2005), vagy hogy a polarizáltság a korábbiakhoz képest jelentősen csökkent (Klingemann & Wattenberg, 1992).

Látható, hogy a „politikai polarizáció” igen sokféle jelenséget takar – különösen, hogy a törvényhozói polarizáció kivételével szinte mindegyik értelmezhető a választók és a politikai elit szintjén is. Bár feltételezhető, hogy az adott országon belül valamilyen mértékű korreláció van a polarizáció különböző típusai és eltérő mérési módszerekkel mért eltérő szintjei között, illetve a pártokhoz kötődés erőssége között is, a legtöbb kutatás nem foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy ez az összefüggés milyen erős.

Összességében bár valószínűsíthető, hogy van valamilyen összefüggés a magu-

kat egy párthoz közel állónak vallók aránya, a blokkok közötti ideológiai különbségek mértéke és a választási volatilitás nagysága között, a megfelelő empirikus igazolás nélkül nem feltételezhető, hogy ezekkel ugyanaz a jelenség lenne mérhető, illetve az sem, hogy ezek közül bármelyik jól mérné, hogy pártos értelemben mennyire elfogult egy társadalom. Emiatt valószínűsíthető, hogy a pártosság mérésére leggyakrabban használt megoldások nincsenek összhangban azokkal a definíciókkal, amelyek a pártosság olyan összetevőit hangsúlyozzák, mint a pártos elfogultság, pártos attitűd a politikai események értékelése során. Ez azért problematikus, mert a legtöbb szerző ezt a két fenti hatást tartja a pártosság egyik legfontosabb, legjellemzőbb következményének, de legalábbis gyakran használják ezeket a módszereket a pártos elfogultságra vonatkozó következtetések levonására, így tehát a módszer és az érvelés gyakran nincsenek összhangban egymással. A legtöbb esetben tehát, amikor pártosságról olvashatunk, kételkednünk kell abban, hogy az eredmények a pártos elfogultságra is vonatkoztathatóak-e, és különösen óvatosságnak kell lennünk azoknak a kutatásoknak az eredményeivel kapcsolatban, amelyek nemzetközi összehasonlításban vizsgálják a kérdést.

3.I. EGY ÚJ MEGKÖZELÍTÉS

A következő rész a pártos polarizáció mérésének módszerét mutatja be. Az új mérőszám elsődleges feladata, hogy képes legyen a pártpolitikai hovatartozásból fakadó különbségeket megragadni a politikai véleményekben és értékelésekben általánosságban, nem pedig egy bizonyos ügghöz kapcsolódóan. Azt kell tudnunk megbecsülni általa, hogy mekkora, milyen erős a torzító hatás, amely a politikai információkezelés során jelentkezik, és amely a választó gondolkodásában harmonizálja az információt a pártos kötődéssel.

A pártos polarizáció kutatásának az Egyesült Államokban sokkal nagyobb hagyománya van, az európai politikatudomány csak az utóbbi időben kezd felé fordulni. A választóközönség polarizáltsága mértékének becslésére az amerikai kontextusban mindig a demokraták és a republikánusok véleményei, értékelései közötti különbségek szolgálnak, számos dimenzióban és mérési módszerrel: gyakran az elnök teljesítményének megítélése terén jelentkező különbségeket vizsgálják, esetenként viszont a két tábor egymásra és saját magára vonatkozó sztereotípiái, értékelései közti különbségeket.⁸ A problémát találóan ragadja meg néhány, a pártos elfogultságot egy-egy specifikus területen vizsgáló kutatás is. Például Iyengar, Sood és Lelkes (2012) az *érzelmi* pártos polarizációt vizsgálták, és azt a kérdést

⁸ A Comparative Studies of Electoral Systems (CSES) projekt kérdőívében például található kérdés a pártok kedveltségére vonatkozóan, viszont Magyarország sajnos nem része ennek az adatgyűjtésnek.

tették fel az alanyoknak, hogy hogyan viszonyulnának ahhoz, ha a fiuk vagy a lányuk republikánus/demokrata házastársat választana, illetve a megkérdezetteknek egy, a pozitív–negatív érzelmeket mérő termométeren el kellett helyezniük a saját pártjuk, illetve a másik párt támogatói iránti érzéseiket.

Ahhoz, hogy a pártos polarizáció fogalmát és mérését átültessük az európai kontextusba, a megfelelő változó létrehozásához két fontos döntést kell meghozni. Egyrészt mivel kutatásom célja nem az volt, hogy valamely szűkebb területen kutassam a pártos polarizáció hatását vagy mértékét, hanem az, hogy képet kapjunk róla, mennyire osztja meg a társadalmakat a párthovatartozás, mennyire határozza meg az egyes európai országokban általában az egyes politikai oldalak véleményét, létre kellett hozni egy, a politikai véleményeket „általánosságban” mérő változót. Másrészt ketté kell bontanom az európai országok választóközönségeit két, „politikai oldalként”, „politikai táborként” értelmezhető pólusra. A két kérdés tehát az volt, hogy hogyan mérhetőek „általánosságban” a politikai vélemények, illetve hogy milyen logikát érdemes alkalmazni az európai országok választóközönségeinek két táborra bontásához – úgy, hogy a felosztás minden országra alkalmazható, lehetőleg egyértelmű és találó is legyen.

3.2. A MÓDSZER

Az empirikus elemzés adatainak fő forrása a *European Social Survey* (ESS) első hat adatbázisa. Ez a kutatási projekt 2002 óta zajlik Európában, 2002 óta két évente végeznek reprezentatív, kérdőíves lekérdéseket a részt vevő országok állampolgárai körében. Az empirikus elemzés megkezdésekor hat teljes hullám adatai álltak rendelkezésre,⁹ az adatok szabadon felhasználhatóak kutatási célokra. A projektben részt vevő országok köre részben állandó, részben változó, mivel nem minden ország vesz részt minden egyes lekérdésben, de Magyarország idáig az összes hullámban szerepelt. A kérdőívek több mint háromszáz kérdést tartalmaznak, amely részben állandó, részben pedig rotálódó, tematikus kérdésblokkokból áll. A kérdések a demográfiai jellemzőkön túl sokféle társadalmi-politikai témát érintenek. Az általam felhasznált változók – amelyek a politikai részvételre, politikai preferenciákra, politikai intézmények értékelésére vonatkoznak – minden hullámban megtalálhatóak. A lekérdésekben hullámonként nagyságrendileg 50 ezer válaszadó vesz részt. A lekérdések időpontját az ESS kutatási dokumentáció

⁹ Az ESS hetedik, 2014-es hullámának adatai fokozatosan, országcsoportonként váltak elérhetővé a kézirat írásával párhuzamosan, amikor az első hat hullám elemzéséhez szükséges kódolási és adat-tisztítási feladatokat már elvégeztem. Így ezeket a szakaszosan érkező, újabb adatbázisokat már nem szerepeltettem az elemzésben.

anyagai tartalmazták, azt pedig, hogy egy adott időpillanatban mely országban mely pártok voltak kormányon, a *Comparative Political Data Sets* (CPDS) elnevezésű projekt vonatkozó adatbázisa alapján határoztam meg (Armingeon, Isler, Knöpfel & Weisstanner, 2016a). Az egyes országok gazdasági és politikai jellemzői esetében különböző forrásokból dolgoztam, a legtöbb esetben erre a célra is a CPDS projekt adatait és számításait, illetve egyéb szabadon hozzáférhető adatokat használtam. Harminc olyan ország van, amely legalább egy adathullámmal bekerült az elemzésbe. Az elemzés során összesen 122 adatbázist vizsgáltam. Az adatbázis-építés lépéseit, a részt vevő ország esetek listáját és a kizárt eseteket (kizárásuk okaival együtt) a *Mellékletek* tartalmazza.

Az európai országokra jellemző többpárti kontextus megköveteli, hogy a pártos elfogultságot ne szűk értelemben egy bizonyos párt iránti elfogultságnak, hanem tágabban, egy politikai oldal iránti elfogultságnak tekintsük. Ugyanis annak ellenére, hogy a modern demokráciákban nem ritka, hogy egy országban öt, tíz vagy akár még több párt rendelkezzen mérhető támogatottsággal, viszonylag stabil választóközönséggel és parlamenti mandátummal, a politikai rendszerek nagy többségében ezek a pártok nagyobb blokkokba rendezhetők. Az elemzéshez a választókat ezért két csoportba, a kormánypárti és ellenzéki szavazók csoportjába sorolom, amelyek általában megfeleltethetők a polarizált rendszerek két pólusának.

Bár elméleti szempontból mind a politikai oldalak, mind egyenként az egyes pártok támogatóinak vizsgálata mellett lehetne érvelni, minden pártot egyesével vizsgálva több áthidalhatatlan módszertani probléma is felmerülne. Egyrészt, a közepes vagy kis támogatottságú pártok választói olyan alacsony számban szerepelnek a közvélemény-kutatások mintáiban, ami kétséggé teszi az elemzés kivitelezhetőségét vagy értelmét, viszont az összes kisebb párt támogatóinak kizárása a vizsgálatból a minták elemszámának jelentős csökkenéséhez vezetne. Másrészt, ha országonként nem azonos számú párt vagy tömb támogatóit vetnénk össze, akkor az egyes országok közötti különbségek nem lennének összehasonlíthatóak vagy értelmezhetőek, márpedig ennek a kutatásnak éppen az egyes országok közötti különbségek feltárása az egyik fő célja.

Ezen okok miatt döntöttem amellett, hogy minden országban két politikai oldal véleményét vizsgálom, a lekérdezés időpontjában kormányon lévő párt vagy pártok támogatóinak és az ebben az időpontban ellenzéki párt vagy pártok támogatóinak véleményét, azaz – a vonatkozó nemzetközi szakirodalom terminológiájával – a győztesekét és a vesztesekét.¹⁰ Ez a felosztás természetesen fakad a politikai verseny logikájából, és a kormány–ellenzék megkülönböztetést használva a legkevésbé megkérdőjelezhető módon redukálhatjuk két pólusra az egyes orszá-

¹⁰ Mivel országonként eltérő idő telt el a legutóbbi választás és a lekérdezés között, és nem minden esetben maradtak változatlanok a kormányok a választást követően, a győztes pártok csoportja így eltérhet a legutóbbi választáson győztes pártokétól.

gok választóközönségét.

A kormánypárti és ellenzéki szavazók politikai értékelései közötti különbség (bármely bizalmi, értékelési dimenzióban) a szakirodalomban *winner–loser gap* néven szerepel. Azt, hogy a különböző politikai térfélen állók politikai értékelései között jelentős különbségek vannak, számos kutató megfogalmazta és kimutatta. A kormánypártiak és az ellenzékiek között jelentős különbséget találhatunk az elnökkel való elégedettség terén (Green et al., 2004; Shapiro & Bloch-Elkon, 2008); a kormányba vetett bizalom, illetve a kormány munkájával való elégedettség terén (Anderson & Tverdova, 2001; Banducci & Karp, 2003; Craig, Martinez, Gainous & Kane, 2006); az ország gazdasági teljesítményével való elégedettség terén (Bafumi & Shapiro, 2009; Gerber & Huber, 2009; Iyengar et al., 2012; Samuels, 2006); a demokrácia működésével való elégedettség terén (Anderson & Guillory, 1997; Blais & Gélinau, 2007; Craig et al., 2006; Curini, Jou & Memoli, 2012; Iyengar et al., 2012; Singh, Karakoç & Blais, 2012); a korrupciós botrányok súlyosságának megítélése terén (Anduiza et al., 2013); a különféle politikai intézményekbe vetett bizalom terén (Anderson & LoTempio, 2002; Craig et al., 2006) általánosan, mindenféle politikai kérdésben, vagy a politikához akár csak távolabbról kötődő kérdésekben is (Budge et al., 2010; Green et al., 2004; Samuels, 2006), sőt, még a választók személyes boldogságszintje terén is (Patkós & Vay-Farkas, 2012).

Bár más megoldások is szóba jöhetnek volna, például a bal–jobb felosztás, a különböző országok különböző pártjainak besorolása a bal–jobb skálán nehéz és kétséges sikerű feladat. Kétséges továbbá, hogy többet mond-e, ha a kormány–ellenzék felosztás helyett bal–jobb oldalakra különítjük el a választókat. Ha nem lenne különbség a két módszer között, még akkor is érdemes inkább a kormánypártiakat és ellenzékiet vizsgálni, mivel ebben az esetben a pártpreferencia egyértelműen rendeli minden válaszadót a kettő közül valamelyik csoportba, míg ugyanez a bal–jobb besorolásról nem mondható el.

Számos kutatási eredményt ismerünk tehát a *winner–loser gap* szakirodalmából arra vonatkozóan, hogy a politikai bizalmi értékelések és az elégedettség az ország működésének számos vetületével erőteljesen függ attól, hogy a válaszadó mely politikai térfélen áll – kormány- vagy ellenzéki párt szavazója-e. A jelenség az eredmények szerint univerzálisnak tűnik – számos európai országon kívül kimutatták az Egyesült Államokban, Kanadában, Új-Zélandon és Japánban is – bár a különbség mértékében esetenként jelentős eltérések mutatkoznak.

Mivel a szakirodalom szerint a győztes és vesztes táborok közti különbség a végrehajtó hatalom munkájának, az ország gazdasági helyzetének és a közpolitika különböző outputjainak értékelésében egyaránt megjelenik, indokoltnak láttam, hogy az adatbázisban szereplő minden politikai értékelési változó szerepeljen az elemzésben. A kutatás szempontjából ugyanis a politikával kapcsolatos értékelések elfogultságának általános, átlagos mértéke a fontos, nem pedig a speciális

területen jelentkező elégedettség/elégedetlenség. Azt gondolom, hogy minél több változó szerepel az indexben, annál kisebb a valószínűsége, hogy valamely, csak egyes országokra vonatkozó jelenség (például egy-egy intézmény kirívóan rossz eredménye) lényegesen torzítsa az eredményeket. A felhasznált változók száma terén igyekeztem a helyes arányt megtalálni a túl kevés vagy túl nagy számú változóból képzett index között. Az előbbi veszélye, hogy túl sok eseti, országspecifikus vonást hordoz magában, az utóbbié pedig, hogy valójában nem összetartozó dolgokat fésül egybe, és végül nehezen értelmezhető eredményekhez vezet.¹¹

Ezek alapján átlagoltam a megkérdezettek politikai elégedettségét, öt politikai elégedettség-változót felhasználva, amelyek az ESS-lekérdezések mindegyikében szerepeltek. Az index azt mutatja, hogy egy 0-tól 10-ig terjedő skálán a válaszadó mennyire elégedett összességében az ország jelenlegi gazdasági állapotával, a kormánnyal, a demokrácia működésével, az oktatási rendszerrel és az egészségügyi rendszerrel. Mindazonáltal, a kevesebb mutatóból képzett mutatószámok (például amelyek csak a kormánnyal, a demokrácia működésével és a gazdaság állapotával való elégedettséget veszik figyelembe), illetve a kizárólag a kormánnyal kapcsolatos elégedettségen alapuló mutatók is jól használhatóak, és az általam kidolgozott mutatóhoz hasonló eredményeket mutatnak.

A módszer annak a politikai értékelésbeli különbségnek a nagyságát vizsgálja, ami egy adott ország kormánypárti és ellenzéki választói értékelése között húzódik. Egyéni szinten a pártos elfogultság leginkább többváltozós regressziós modellekben vizsgálható jól, interakciós magyarázó változókkal.

A változókból létrehozott új változó átlaga az összesített adatokon 4,83 – a megkérdezettek összességében tehát a közepestől valamivel kevésbé voltak elégedettek a politika különféle vetületeivel. A kormánypárti választók átlaga 5,19, az ellenzékieké pedig 4,48. Az összes válaszadó szintjén szignifikáns különbséget találunk a két csoport között ($p < 0,001$). Az indexet alkotó minden változó esetében egyenként is szignifikáns a két csoport közötti különbség az egész adatbázis szintjén ($p < 0,001$). A kutatás fókuszában ez a különbség áll. Ha a kormánypártiak és ellenzékiek politikai elégedettségét egymáshoz viszonyítjuk, azzal egy olyan mutatót kapunk, amellyel a politikai elfogultság szintje a politikai közösség szintjén ragadható meg. Ez a szám azt mutatja meg, hogy egy átlagos kormánypárti hányszor elégedettebb összességében a politikai intézmények működésével és eredményeivel, mint egy átlagos ellenzéki, tehát hogy pártos szempontból meny-

¹¹ Ezért – bár a politikai bizalommal kapcsolatosan is hasonló eredményeket ismerünk, és az intézményi bizalom terén is vizsgálhatnám a polarizációt – úgy döntöttem, hogy az eredmények könnyebb értelmezhetősége és az elméleti következtetések világosabb megfogalmazása érdekében a politikai bizalmi változókat nem használom fel a politikai polarizációt mérő változó kialakításakor. A számításaim egyébként azt mutatják, hogy az intézményi bizalmi változók szerepeltetése vagy elhagyása nem befolyásolja érdemben az eredményeket.

nyire polarizáltak a politikai vélemények egy adott politikai közösségben egy másikhoz képest.

Bár a korábbi kutatások túlnyomó része a pártokkal való pozitív azonosulást vizsgálja, Klingemann és Wattenberg (1992), Rose és Mishler (1998), Iyengar és szerzőtársai (2009, 2012) eredményei alapján egyértelmű, hogy az adott országra jellemző választói magatartás vizsgálata során a negatív elköteleződések, az egyes pártok iránti ellenszenvek felmérése és vizsgálata éppoly fontos, mint a pozitív kötődéseké. Az itt használt megközelítés előnye, hogy sűrítve mutatja be, a negatív és pozitív elfogultságok összességében mekkora hatással bírnak a politikai véleményformálásra, mert a szavazótáborok közötti különbségeken keresztül kifejeződik a választók értékeléseiben megmutatkozó pozitív és negatív elfogultságok nagysága. A módszer praktikus előnyei közé tartozik, hogy önálló adatfelvétel nélkül, bárki által hozzáférhető adatok felhasználásával eredményez nemzetközi szinten is összehasonlítható mutatókat, amik így könnyen, későbbi mérések adatain is reprodukálhatóak, ráadásul könnyen értelmezhetőek.

3.3. AZ ÚJ MEGKÖZELÍTÉS KORLÁTAI

A módszer egy hiányosságának lehet tekinteni, hogy a politikai oldalakat nem az önbesorolás, a bevallott érzelmi/pszichológiai pártkötődés szerint különíti el, hanem az alapján osztja két csoportba a válaszadókat, hogy saját bevallásuk alapján a legutóbbi választásokon melyik pártra szavaztak. A pártidentitás irodalmából kiindulva helyesebb lett volna az egy adott pártra irányuló, önbevalláson alapuló változót használni, amely azt mutatja, melyik párt áll közelebb valakihez, és emellett a módszer mellett szólt volna az is, hogy a választók preferenciája a választás után megváltozhat, így ezzel a módszerrel esetleg nem a megfelelő táborba soroljuk őket. Három ok miatt mégis előnyösebbnek tartottam, hogy ahelyett, melyik párt áll közelebb valakihez, a legutóbbi pártválasztást veszem figyelembe.

Az első – részben elméleti, részben gyakorlati – ok, hogy az „egy adott párt-hoz közel állás” országonként vélhetően nagyon eltérő konnotációi miatt – pl. a történelmi tapasztalatok okán – a különböző országok választói lényegesen máshogy érthetik azt a kérdést, hogy „van-e olyan párt, amelyik közelebb áll Önhöz, mint a többi?”. Így még annak ellenére is megbízhatóbbnak tartom a „melyik pártra szavazott?” kérdést, hogy rendszeresen kimutatják választások után a győzteshez húzás jelenségét; abból a szempontból legalábbis, hogy az egyes országok választói inkább ugyanazt értik alatta, mint a „pártokhoz közel álláson”. Ehhez kapcsolódik a második, praktikus természetű ok is, ami miatt a legutóbbi pártválasztást használtam fel a választók csoportokba sorolásához. Nevezetesen,

hogy lényegesen több válaszadó hajlandó megmondani, hogy mely pártra szavazott, mint arra válaszolni, hogy melyik párt áll hozzá közel, és így lényegesen több adat kerülhetett az elemzésbe, mint ha az utóbbi kérdést használnom. Így tehát lényegesen kevesebb információ vesz el, mint amennyi a „melyik párt áll közel Önhöz?” kérdése esetében elveszne. A harmadik ok az az empirikus megfigyelés, hogy az európai parlamentáris demokráciákban a pártválasztás és a pártazonosulás nem különíthető el élesen egymástól (Dalton & Weldon, 2007, pp. 181–182), a választók nem érzékelnek tartalmilag számottevő különbséget a kettő között, és azon a kérdésen, hogy melyik párt áll közel hozzájuk, szintén túlnyomórészt a pillanatnyi pártpreferenciát értik.¹² Ezen okok nyomán döntöttem úgy, hogy a „Melyik pártra szavazott?” kérdés alapján hozom létre a kormánypártinak és ellenzékinek címkézett választói blokkokat.¹³

Az új mérési módszer egy másik korlátja, hogy nem tudja kezelni azokat a választókat, akik nem szavaztak, vagy nem árulták el, hogy melyik pártra szavaztak a legutóbbi választásokon. Ez nagyon jelentős adatvesztést okoz a vizsgálat során, és torzítja az eredményeket is, hiszen igen sok válaszadó nem fog megjelenni a vizsgálatunkban, akik minden bizonnyal kevésbé elfogultak, kevésbé érdeklődők, vagy a kérdőíves szituációval kapcsolatban bizalmatlanabbak az átlagosnál. A módszer azokat a válaszadókat is elveszíti, akik nem tudják vagy akarják meghatározni a politikai intézményekkel kapcsolatos elégedettségük mértékét (bár ez jóval kisebb mértékű adatvesztés). A módszer mentségére szolgál, hogy a nem válaszolás problémája a pártos kötődések kutatása során más mérési módszerekkel kapcsolatban is általános, így a gyakran használt „melyik párthoz érzi közel állónak magát” változó sok ország esetében (bár nem mindegyikben) még

¹² Ezt az állítást kifejezetten a magyar választókra vonatkozóan Róbert és Papp (2012) is megfogalmazták.

¹³ Felvetődhet, hogy a válaszadók – akarva, akaratlanul – nem mondanak igazat arról, hogy melyik pártra szavaztak. Amennyiben nem mondanak igazat, de a valós aktuális pártkötődésüket fejezik ki, ez semmilyen problémát nem jelent, sőt, még csökkenti is a kutatásban azt a „zajt” a válaszadók táborokba sorolásánál, amit az okoz, hogy nem az aktuális preferenciákról, hanem egy esetleg több évvel korábbi választásról kérdezik az alanyokat. A másik eshetőség, ami tendenciózusan torzíthatja az eredményeket, a nem őszinte győzteshez húzás lehet, ami alatt azt értem, hogy a válaszadó azt állítja, hogy a kormánypártra szavazott, noha valójában nem szimpatizál vele. Ennek tömeges előfordulása alacsonyabb pártos polarizációt fog eredményezni aggregált szinten, ha elfogadjuk azt a feltételezést, hogy a választók a politikai elégedettségi kérdésekre viszont őszintén válaszolnak. Hiszen ezzel a kormánypárti válaszadók véleményeit várhatóan az ellenzéki vélemények átlaga irányába húzza azon tévesen besorolt kormánypártiak véleménye, akik valójában nem elfogultak a kormány irányába. Erre a típusú válaszra a pártállami múlttal rendelkező, kevésbé jól működő demokráciákban lehet számítani, ahol a választók kevésbé merik bevallani az ellenzéki érzületüket. A kutatás során azt feltételezem, hogy az eredményeket ez a hatás egyik országban sem befolyásolja érdemben, és hogy a pártpreferenciájuk bevallása miatt aggódók inkább nem mondják meg, hogy mire szavaztak, mint hogy nem mondanak igazat róla.

több hiányzó értéket tartalmaz.

Praktikus szempontból a módszer hátrányának tekinthető továbbá, hogy elsősorban országok közötti összehasonlításra használható, az egyéni szintű elemzés bonyolultabb statisztikai módszereket és némi találékonytságot igényel. Praktikus hátrány az is, hogy a pártosság és a polarizáció más, leggyakrabban használt mérőszámokhoz képest a mutatók létrehozása jóval munkaigényesebb, mivel sok változó átalakítására és különböző adatbázisok adatainak nem mechanikus integrálására van szükség.

A mérési módszer egy másik gyengesége, hogy magukhoz a pártokhoz viszonylag közvetett módon kapcsolódik, tehát nem az egyes pártokat, hanem minden ország esetében két politikai oldalt tekint a politikai kötődések tárgyának, ami nyilvánvalóan nem minden ország esetében egyszerűsíti le frappánsan a politikai palettát. Ez azoknak a pártoknak az esetében veti fel a legtöbb kérdést, amelyek az ideológiai skálán és a kormány–ellenzék besorolás szerint nem ugyanabba a táborba kerülnének. Ilyen például Magyarországon a Jobbik. E pártok választói viszont valamilyen módon minden besorolásból kilógnának, ami a választói értékeléseket vizsgálja, épp azért, mert az ideológiai identitásuk (pl. a jobboldaliság) nem feleltethető meg épp aktuális kormánypárti–ellenzéki identitásuknak.

A Jobbiknál maradvá: szavazóik az itt használt adatok szerint sok politikai kérdésben a többi ellenzéki párt szavazóinak és a Fidesz–KDNP szavazóinak véleménye között helyezkednek el: a politikai rendszer elemeivel jellemzően elégedettebbek, mint a baloldali ellenzéki szavazók, viszont elégedetlenebbek, mint a Fidesz–KDNP szavazói. Véleményeik alapján a jobbikosok kétségtelenül mindkét táborhoz tartoznak: ideológiailag jobboldalibbak, mint a kormánypártok, de ellenzékiek, így még az ideológiailag leginkább nekik megfelelő kormánypárti döntéseket is a kormánypártiaknál jóval kevésbé lelkesen ítélik meg. Erre példaként hozható a migrációs helyzet kezelésének, azon belül is a déli határzár megépítésének megítélése. A kerítés építése valószínűleg megfelelt a Jobbik bevándorlásellenes, rendpárti ideológiájának, viszont a szavazói nem tartották jó eszköznek a közvélemény-kutatások szerint. Az ellenzékiek közül a jobbikosok inkább támogatták, hogy épüljön meg a határzár, mint az MSZP vagy az LMP támogatói (kevésbé, mint a fideszesek), de az MSZP-szavazókhoz hasonlóan azt gondolták, hogy valójában inkább figyelemelterelés. Ezenkívül annak ellenére, hogy az ellenzékiek közül a legnagyobb arányban támogatták a megépülését, a párt szavazóinak – a többi ellenzéki párthoz, a bizonytalanokhoz és a pártpreferenciájukat be nem vallókhoz hasonlóan – mintegy kétharmada nem tartotta alkalmas eszköznek a migrációs probléma kezelésére, míg a kormánypártiak körében, ha szűken is, de többségben voltak azok, akik szerint alkalmas volt (A többség nem építene kerítést, 2015).

3.4. AZ ÚJ MÉRŐSZÁM BEMUTATÁSA

A következő oldalakon az országos szintű kutatás kulcsváltozójának néhány alapvető vonását mutatom be. A szemléltetéshez az ESS hatodik hullámának adatbázisát használom, amely 2012-ben és 2013-ban lekérdezett adatokat tartalmaz minden részt vevő ország esetében.¹⁴

A pártos polarizáció országonkénti mértékének meghatározásához tehát azt vizsgálom, hogy mekkora a kormánypártiak és az ellenzékiek politikai elégedettsége – tehát hogy milyen különbséget okoz egyes szavazók politikai véleményalkotásában, ha politikai szempontból különböző oldalon állnak, számos aspektus átlagát egy összesített politikai elégedettség mérőszámba sűrítve.

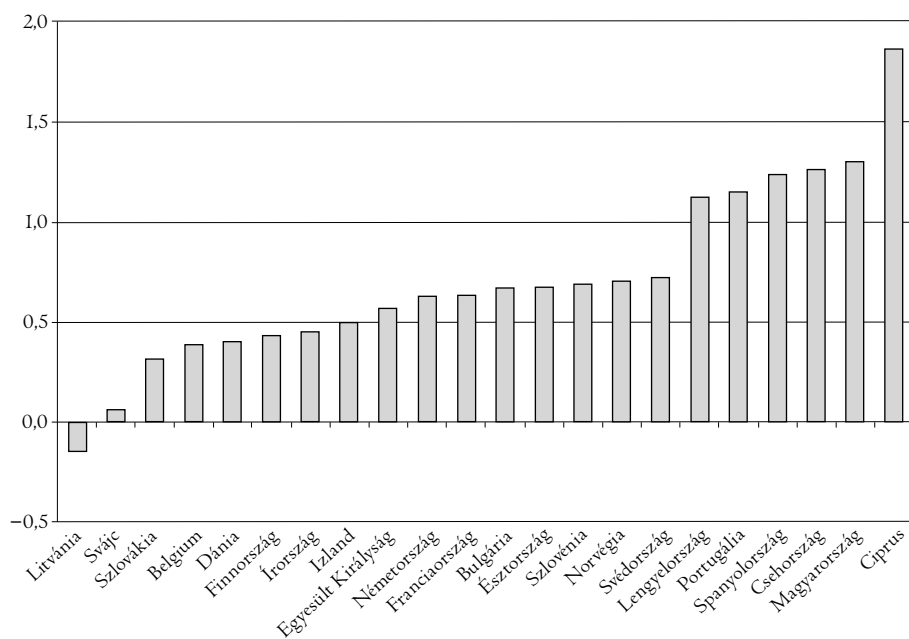
A két pólus közötti politikai értékelésbeli különbségek nagyságát, azaz egy ország politikai polarizáltságát többféleképpen meghatározhatjuk (lásd 2., 3., 4. ábra). A legegyszerűbb módszer a különbségük kiszámítása, azaz annak meghatározása, hogy egy országban a 0–10 közötti skálán átlagosan hány ponttal elégedettebb egy kormánypárti, mint egy ellenzéki. A kormánypártiak és ellenzékiek – azaz a győztesek és vesztesek – átlagos értékelését minden országra külön kiszámítva a 2. ábrán látható például, hogy az egyes országokban a két választói csoport véleményük polarizáltsága tekintetében összességében milyen mértékben különbözik.

A 3. ábra a kormánypárti és ellenzéki szavazók politikai értékelési átlagait mutatja, azzal a hibahatárral, amelyen belül a minta alapján az egész kormánypárti vagy ellenzéki populációk átlaga 95%-os valószínűséggel megtalálható. Látható, hogy általánosságban (a 2012-es hullámban kivétel Litvánia és Svájc) a kormánypártiak átlaga szignifikánsan magasabb, mivel országonként a két csoport átlagának hibahatára között e két esetet leszámítva nincsen átfedés.

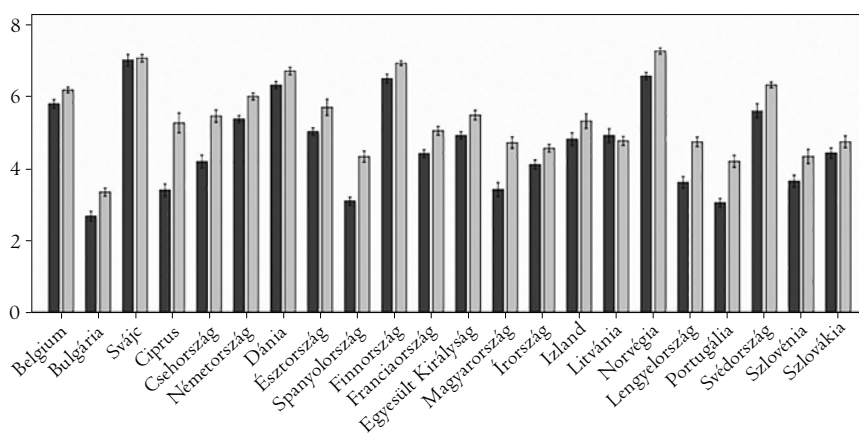
Ennek a különbségnek nem csak a „nettó” értéke az, ami érdekes és további kutatásra érdemes. Hiszen egy olyan országban, ahol a 0 és 10 pont közötti skálán az átlagos elégedettség 3,64 pont (mint például Szlovéniában), a vesztesek és a győztesek közötti, mintegy 0,68 pontos átlagos különbség arányosan jóval nagyobb véleménybeli megosztottságot jelez, mint a gyakorlatilag ugyanekkora, 0,69 pontos különbség a 6,55 pontos átlagos politikai elégedettségű Norvégiában.

¹⁴ Bár a részt vevő kutatói közösség törekszik rá, hogy mindenhol hasonló időpontban folyjon a lekérdezés, bizonyos esetekben a vizsgálatok elhúzódnak, vagy technikai okok miatt más országokhoz képest korábban vagy éppen később kezdődnek. Így az egyes hullámok kisebb részben a nevükben jelölt páros, gyakrabban az azt követő páratlan évben készülnek.

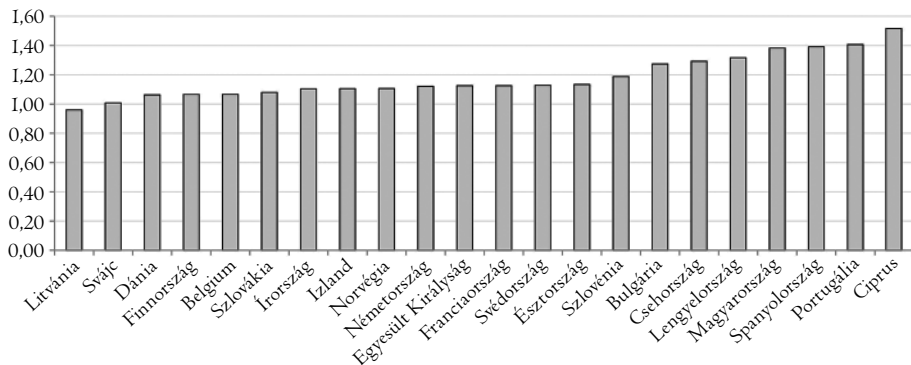
2. ábra. A kormánypárti és ellenzéki választók politikai elégedettség-indexének átlagos különbsége országoként, a 2012-es hullám adatai alapján

3. ábra. A kormánypárti és ellenzéki szavazók átlagos politikai elégedettségi értékei a 2012-es hullám adatain, az átlagok standard hibáinak 95%-os konfidenciaintervallumával

4. ábra. Pártos polarizáció. A kormánypárti és ellenzéki változók politikaelégedettség-indexe közötti relatív különbség, a kormánypártiak elégedettségét az ellenzékiekéhez viszonyítva, a 2012-es hullám adatain

Ennek a szempontnak az érvényesítéséhez a két oldal véleményeinek egymáshoz viszonyított nagyságát vizsgálom, azaz azt, hogy mennyiszor elégedettebbek átlagosan a kormánypártiak az ellenzékieknél.

Ennek értékeit ábrázolja az egyes országok 2012–2013-as adatai alapján a 4. ábra.¹⁵

A következőkben *pártos polarizáció* alatt mindig ezt fogom érteni: a kormánypártiak és az ellenzékiek politikai elégedettségének hányadosát. Ez a szám azt mutatja meg, hogy az adott országban egy kormánypárti átlagosan hányszor elégedettebb politikai szempontból, mint egy ellenzéki.

Bár ezek a grafikonok csak egyetlen keresztmetszeti adatfelvétel eredményeit, azaz tulajdonképpen „pillanatképet” mutatnak az egyes országok aggregált pártos elfogultságáról, így nem alkalmasak mélyebb összefüggések levonására, szembeötlő, hogy Magyarország mindkét számítás alapján a minta legpolarizáltabb országai közé tartozik.¹⁶ Ez a mérési megközelítés ugyanis azt mutatja, hogy a hat leginkább polarizált ország 2012-ben mindkét számítás szerint Ciprus, Csehország, Lengyelország, Magyarország, Portugália és Spanyolország. Ezekben az országokban egy pontnál nagyobb az abszolút különbség a kormánypártiak és az ellenzékiek értékelései között, sőt Ciprus esetében ez megközelíti a két pontot

¹⁵ Természetesen más módszerrel is elő lehetne állítani egy mérőszámot, amely az országok átlagát figyelembe veszi, például használhatnánk az országos szinten jelentkező különbség és az országos szint átlagának hányadosát. Mivel a két módszer nagyon hasonló eredményekre vezetett, a továbbiakban a könnyebb értelmezhetőség miatt a fent bemutatott és ábrázolt mutatót, azaz a kormánypártiak és ellenzékiek véleményátlagának hányadosát használom.

¹⁶ Ez egybecseng a következő fejezet többszintű, országonként változó tengelymetszetű modelljében (8. ábra) bemutatott marginális országhatásokkal, az országonként eltérő tengelymetszet ugyanis a magyar választókra vonatkozóan mutatta az egyik legnagyobb pozitív irányú eltérést az átlagostól.

is. A legkevésbé polarizáltak csoportját pedig Belgia, Dánia, Finnország, Litvánia, Svájc és Szlovákia alkotják, fél pontnál kisebb átlagos különbséggel a két tábor között.

Ha a második számítási módot (3. ábra) követve minden ország minden lekérdezésére kiszámoljuk a győztesek és a vesztesek átlagát, és a két átlagot elosztjuk egymással, megkapjuk, hogy lekérdezésenként hányszorosa volt a „győztesek” politikai értékelési átlaga a „vesztesekének”. Amennyiben ezek a számok magasabbak I-nél, akkor elmondható, hogy a kormánypártiak átlagosan, tendenciózusan elégedettebbek a politikai intézményekkel és eredményekkel, mint az ellenzékiek. A megfigyelések túlnyomó többségében (I22-ből I17 esetben) ez a hányados magasabb egynél, azaz a kormánypárti választók politikai értékelési átlaga jellemzően meghaladja az ellenzékét. Ezeknek az eseteknek egy kisebb részében a különbség a két csoport között nem számottevő. Országonként és lekérdezésenként megvizsgálva a kormánypárti és ellenzéki csoportok különbségeit, az ANOVA (*analysis of variance*, varianciaanalízis) vizsgálat azt mutatja, hogy a I22 esetből I06 esetben (az esetek 87%-ában) van szignifikáns különbség a két csoport között a kormánypártiak javára.¹⁷ Ezek az eredmények azt mutatják, hogy határozottan létezik a kormánypártiak és ellenzékiek közötti *winner–loser gap* a politikai intézmények és eredmények értékelése terén.

Magyarország minden kétséget kizáróan a politikai oldalak mentén legpolarizáltabb választóközönségű országok közé tartozik, a 2003–2013 közötti időszakban mért abszolút rekord is magyar: a 2007-es mérés idején a kormánypártiak átlagosan több mint másfélszer elégedettebbek voltak a politikai működéssel és a politika outputjaival, mint az ellenzéki választók. Ez az eredmény egészen szélsőséges polarizáltságot mutat, amit legalább részben az öszödi beszédet követő belpolitikai válság hatásának tulajdoníthatunk.

A magyarországihoz mérhetően magas polarizáltságot Európában csupán Görögországban, Horvátországban és Cipruson találunk. Bár mérésenként viszonylag változékonyak az adatok, erős polarizáltságot főként a mediterrán, déli országok esetében (Görögországon és Cipruson kívül Franciaországban, Spanyolországban és Portugáliában is), illetve néhány közép-kelet-európai ország esetében (Magyarországon kívül Csehországban, Horvátországban, Bulgáriában és Lengyelországban) találunk. A kelet-európai országok eredményei abból a szempontból különösen figyelemreméltóak, hogy bár az önbevallásos módszer szerint a kelet-európai választók jellemzően kevésbé pártosak, az új mérési módszer szerint

¹⁷ A különbség nem szignifikáns a 2003-as, 2005-ös, 2009-es és 2013-as svájci mintákon, a 2003-as, 2009-es, 2011-es belga, a 2003-as, 2005-ös és 2007-es finn, a 2005-ös lengyel, a 2005-ös luxemburgi, a 2007-es szlovák és a 2013-as litván mintákon, a 2009-es szlovén mintán és a 2007-es belga mintán pedig szignifikáns ($p < 0,05$), de a várthoz képest fordított irányú, ezekben az esetekben az ellenzékiek értékelései voltak kismértékben, de szignifikánsan pozitívabbak.

ezek közül az országok közül kerülnek ki a pártos értelemben leginkább polarizáltak. Ez alapján valószínűsíthető, hogy a kelet-európai választók körében a pártosság számos szerző (Gherghina, 2014; Rose & Mishler, 1998) feltételezésével szemben esetleg nem kialakulatlan, hanem inkább *nem tudatos*, esetleg *nem bevallott* választói attitűd.¹⁸

Az észak- és nyugat-európai polarizációs mutatók ezeknél az eredményeknél mérsékeltébb megosztottságot mutatnak, és az eredmények kevésbé változékonyak a mérések között. Érdekes módon például Nagy-Britannia (a kétpárti, többségi politikai rendszer mintaoszága) választóközönsége sem különösen megosztott: az eredmények közepesen erős és viszonylag állandó szintű véleménykülönbséget mutatnak a két oldal között.

3.5. A PÁRTOS POLARIZÁCIÓ ÉS A KORÁBBI PÁRTOSSÁG-MÉRŐSZÁMOK KAPCSOLATA

Fontosnak tartom bemutatni, hogy a létrehozott mutatók milyen viszonyban állnak egymással, illetve a pártosság és a polarizáció más, általánosan használt mérőszámaival. Ennek szemléltetésére korrelációs számítással vizsgálom meg az egyes mutatók közötti kapcsolat irányát és szorosságát (*1. táblázat*). A táblázat a vizsgálatban szereplő 122 ország esetét átlagos értékeinek összefüggését vizsgálja. A pártos polarizáció tehát a pártos elfogultság országos szintű megjelenése, egy átlagos kormánypárti politikai elégedettségének átlagát mutatja egy átlagos ellenzékihez képest.

A táblázat azokat a változókat tartalmazza, amelyeket a szakirodalom gyakran felhasznál a pártos kötődések, illetve a pártkötődés mint véleményformáló heurisztika elterjedtségének, erősségének a becslésére. Ezek közül a legelterjedtebben használt eszköz az adott párthoz közel állók aránya. Az ideológiai polarizációt és a volatilitást is szokás ezek becslésére használni. Az ideológiai polarizáció és a pártos kötődések összefüggésére vonatkozóan lásd pl. Körösi (2013) és Schmitt (2002, p. 3), a volatilitás és a pártos kötődések összefüggésére vonatkozóan pedig pl. Tóka (2005), illetve Mainwaring és Zoco (2007) érvelését.

¹⁸ Mishler és Rose (1998) részletesen írnak arról, hogy a keleti blokk országaiban a pártok iránti bizalom mennyire alacsony, és hogy az egypártrendszer következtében a pártokkal kapcsolatban általában milyen negatív érzései vannak az embereknek. Viszont nem említik meg azt a lehetőséget, hogy az általános bizalmatlanság miatt esetleg azok az emberek sem szívesen vállalják nyíltan a pártkötődéseiket, akik amúgy kötődnek pártokhoz. Az általam feldolgozott irodalom lényegében nem kérdőjelezi meg a pártosság önbevalláson alapuló mérési módszerekkel létrehozott eredményeinek érvényességét, holott a felvázolt, pártokkal szemben bizalmatlan környezet indokolná, hogy ezt a lehetőséget is számításba vegyük a kutatás során.

1. táblázat. A pártosság gyakran használt mérési eszközeinek kapcsolata egymással a 122 ország eset adatai alapján

	Egy párthoz közel állók aránya	Ideológiai polarizáció 1	Ideológiai polarizáció 2	Volatilitás	Pártos polarizáció
Egy párthoz közel állók aránya	1	0,037	-0,208	-,415**	-0,125*
Ideológiai polarizáció 1	0,037	1	,890**	0,046	,276**
Ideológiai polarizáció 2	-0,208	,890**	1	0,217	,343**
Volatilitás	-,415**	0,046	0,217	1	0,262*
Pártos polarizáció	-0,125*	,276**	,343**	0,262*	1
N	122	122	122	55	122

A korreláció szignifikáns: * $p < 0,1$, ** $p < 0,05$ szinten. A standard hibák klaszterezve a harminc országra.

A „valamely párthoz közel állók aránya” saját számítás az ESS adatai alapján.

Ideológiai polarizáció 1: saját számítás, a 0–10-ig terjedő bal–jobb skálán a magukat baloldalra (0–4 között) és jobboldalra (6–10 között) sorolók medián pozíciójának különbsége.

Ideológiai polarizáció 2: saját számítás, a szélsőséges ideológiai pozíciót elfoglalók aránya a 0–10 közötti, tizenegy fokozatú bal–jobb skálán (0, 1, illetve 9, 10) a mérsékelt pozíciót elfoglalókhoz (2, 3, 4, 5, 6, 7, 8) képest.

Pártos polarizáció: saját számítás az ESS adatai alapján, a kormánypártiak és az ellenzékiek átlagos politikai elégedettségének hányadosa, a politikai elégedettséget az adatbázis öt politikai elégedettség-változója átlagának felhasználásával.

Volatilitás: Emanuele (2015) adatai alapján, minden ESS-méréshez a hozzá legkorábbi választás értékét rendelve, amennyiben a mérés évéhez képest +/-2 évvel volt választás az adott országban. Az alacsony elemszám oka, hogy az adatbázis csak nyugat-európai országok adatait tartalmazza.

A táblázatból látható, hogy az ideológiai polarizáció mindkét számítási mód szerint a pártos polarizáció mértékével szignifikáns, gyenge-közepes pozitív kapcsolatban áll ($r = 0,276$; $r = 0,343$). Azaz az ideológiai polarizáció mutat összefüggést a pártos elfogultsággal, de az összefüggés messze nem eléggé erős ahhoz, hogy a két mérőszámot egymás helyettesítésére használjuk – azaz, egy választótábor ideológiai polarizáltságát egyáltalán nem szerencsés egy az egyben azonosítani a politikai táborok pártos megosztottságával.

A pártos polarizáció viszonya a volatilitással és az egy párthoz közel állók arányával még meglepőbb. Úgy látszik, minél nagyobb az elfogultság egy-egy táboron belül a saját politikai oldala irányába, annál nagyobb a választási volatilitás ($r = 0,262$), és – bár az összefüggés gyenge – minél többen köteleződnek el expliciten egy párt mellett, annál kevésbé igaz a választókra átlagosan, hogy pártos értelemben elfogultak lennének. Mindkét eredmény gyökeresen ellentmond a pár-

tosságirodalom standard állításainak, és zavarba ejtő, mivel, ha azonosságot nem is feltételezünk, mindegyik a pártosság egy-egy vonását lenne hivatott mérni, azaz szignifikáns, pozitív irányú kapcsolatnak kellene lennie a változók között.

A táblázat áttekintését a tradicionális mérési módszerek összefüggéseivel folytatva, látható, hogy a volatilitás és az egy adott párthoz közel állók aránya – az 55 nyugat-európai mérés adatait tartalmazó mintán – szintén nem állnak ahhoz mérten kellően erős összefüggésben ($r = -0,415$), hogy a szakirodalom esetenként ugyanannak a jelenségnek a két különböző mérési módjaként tekintsen rájuk. Ez az eredmény bizonyos értelemben még a legkevésbé „aggasztó” a táblázatban szereplő, többi tradicionális mérési eszközre vonatkozó érték közül. Ugyanis bár az összefüggés nem túlzottan erős, legalább nem állnak a feltételezethez képest ellentétes irányú kapcsolatban egymással.

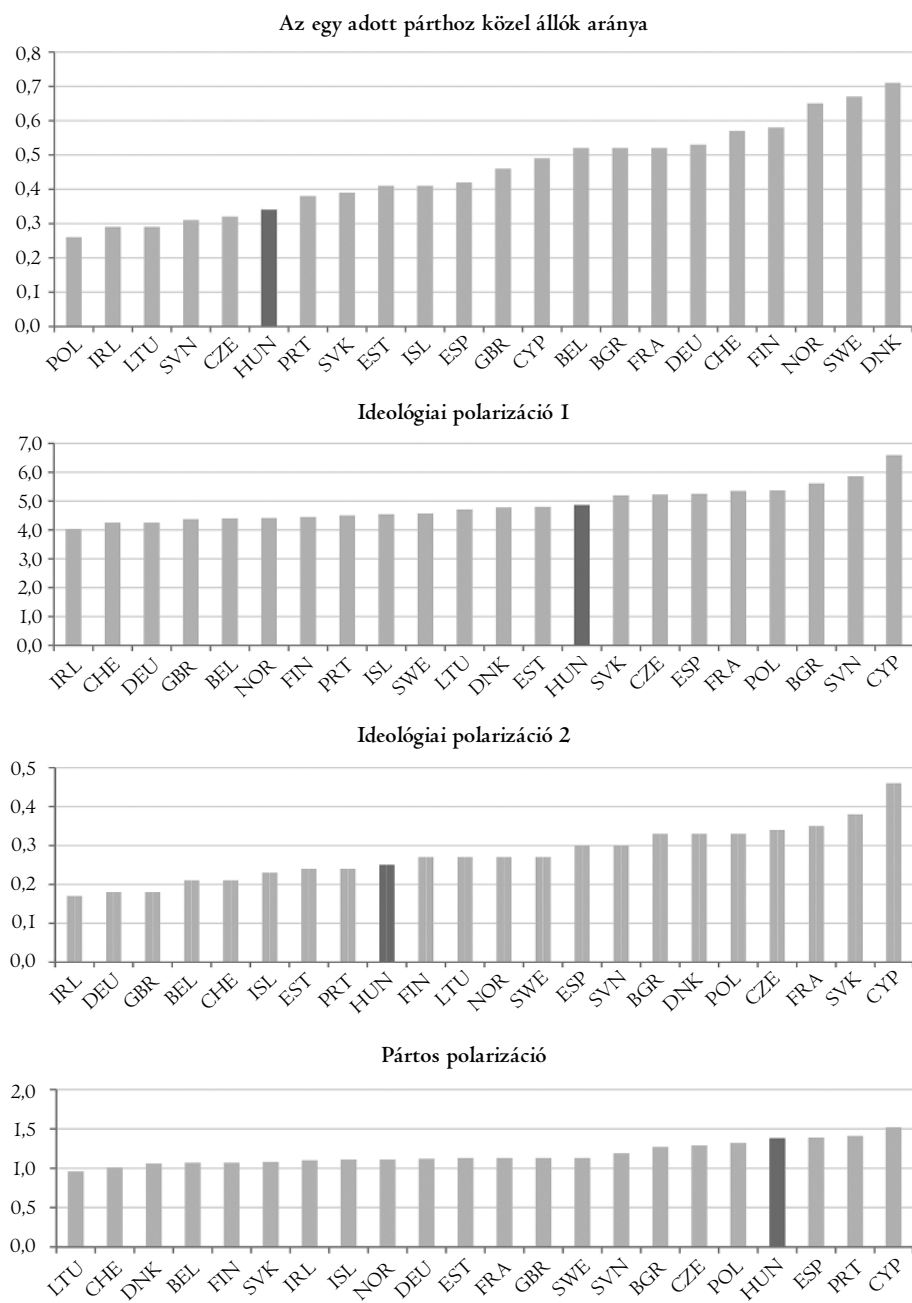
Ezzel szemben a volatilitás szintje és az ideológiai polarizáció kapcsolata a polarizáció egyik mérési módja szerint a várthoz képest ellentétes irányú, a másik pedig nem mutat semmilyen érdemi hatást. Az eredmények tehát nem azt mutatják, hogy minél erősebben polarizált ideológiailag egy társadalom, annál kevésbé volatilisek a választási eredmények, hanem inkább ennek az ellenkezőjére engednek következtetni, vagy még inkább arra, hogy a kettő között nincsen érdemi kapcsolat. Ugyanez igaz az adott párthoz közel állók aránya és a polarizáció viszonyára, a kapcsolat a polarizáció egyik mérési módja szerint sem szignifikáns, de az egyik esetben a várthoz képest ellentétes irányú ($r = -0,208$).

Talán még szemléletesebb bemutatni, hogy mely számítási módszer szerint mely országok kerülnek a leginkább polarizáltak vagy leginkább pártosak közé. A következő grafikonokon (5. ábra) a 2012-es ESS-hullám adatain mutatom be, hogy a pártosság és a polarizáció bevett mérési módszerei, illetve az újonnan bevezetett változó milyen sorrendeket eredményeznek.¹⁹ A magyar eredményeket sötétebb szín jelöli. Első látásra szembeötlő, hogy a bevett mérési módszerek szerint a magyar választóközönség nem különösebben pártos vagy ideológiailag polarizált, míg az új változó – a szakmai és laikus intuícióval inkább összhangban álló módon – erős polarizáltságot mutat. Az is világosan látható, hogy a mérési módszerek nagyon eltérő sorrendeket produkálnak, tehát egymástól lényegesen különböző dolgokat mérnek.

Azt gondolom, hogy ez a rövid elemzés egyértelműen megmutatja, hogy a gyakran nagyon hasonló konceptualizáció ellenére a pártosság tradicionális mérési módszerei egyáltalán nem ugyanazt mérik, sőt lényegében még csak nem is hasonló dolgokat. Az elméleti áttekintés és e rövid empirikus elemzés tanulsága, hogy a pártosság mérésére leggyakrabban használt mérési módszerek – amelyeket a pártos elfogultságra vonatkozó következtetések levonására is használnak – sem

¹⁹ A volatilitás nagyságát a nagymértékű adathiány miatt itt nem volt érdemes ábrázolni.

5. ábra. Az országok átlagos pártosságának, ideológiai polarizáltóságának és pártos polarizáltóságának mértéke az ESS 2012-es hullámának eredményei alapján

analitikusan, a minta tanúsága szerint pedig sem empirikusan nem állnak olyan erős pozitív összefüggésben, ami indokolhatná, hogy konceptuálisan nagyon hasonló társadalmi jelenségek jellemzésére használjuk őket.

Ráadásul nem egyszerűen csak nem eléggé erős közöttük az összefüggés: a vizsgált adatokon a bevett mérési módszerek között páronként csupán egy esetben találunk olyan szignifikáns összefüggést, ahol az együttható *a kapcsolat elvárt irányának megfelelő előjelű lenne*. Tehát vagy statisztikailag nem szignifikáns, vagy pedig az elvárthoz képest fordított irányú szignifikáns kapcsolatot találunk az elméletileg ugyanazt a jelenséget, vagy ugyanannak a jelenségnek a különféle aspektusait mérni hivatott mutatók között. Visszatérve Converse és Pierce a fejezet elején idézett megjegyzésére, „nagyon fontos, hogy ne kezeljük a pártosság különböző mérési módszereit egymással funkcionálisan megfeleltethetőeknek” (1985, p. 143) – mégpedig azért, mert a különböző módszerekkel előállított eredmények között esetleg semmilyen empirikus kapcsolat nincs, rosszabb esetben pedig egymásnak ellentmondó következtetésekhez vezethetnek. Emiatt különösen fontos lenne, hogy a választótáborok kötődéseit és megosztottságait vizsgáló kutatók egy adott mérési mód alkalmazását követően ne értelmezzék túl szabadon az eredményeket, ne vonjanak le azokból olyan általános következtetéseket, amelyekre az eredmények valójában nem kiterjeszthetők. Tehát ne tekintsék a magas ideológiai polarizáltságot, az egy párt iránt kinyilvánított lojalitás relatív gyakoriságát vagy a magas szintű volatilitást egyaránt az erős pártos elfogultság mérőeszközeinek, és ne használják ezeket a módszereket olyan érvelés alátámasztására, amely lényegében a pártos elfogultsággal vagy a társadalom politikai táborok mentén kialakult megosztottságával foglalkozik. Úgy tűnik ugyanis, hogy a társadalom pártpolitikai alapú megosztottságára vonatkozóan nem hihetünk az e módszereket használó kutatások alapján megfogalmazott következtetések helytállóságában, még nagy vonalakban sem, hiszen az elfogultságot nem mérik, az pedig, hogy helyettesítő változóként használjuk őket, a táblázat tanúsága szerint szintén nem indokolt.

4. Mi erősíti és mi gyengíti a választók értékeléseinek pártos elfogultságát?

Ez a fejezet a pártos elfogultság egyéni szintű okait vizsgálja, tesztelve a szakirodalomnak a témában született feltevéseit, illetve a korábbi eredmények érvényességét az itt vizsgált mintán. Egyben a fejezet fontos feladata, hogy tesztelje az új módszer működését. Amennyiben ugyanis a pártos elfogultság a pártosság egy fontos vetülete vagy szelete, a pártossággal kapcsolatos eddigi eredmények legalább fő állításaikban reprodukálhatók kell hogy legyenek, ha a dolgozat által bevezetett változót használjuk. Ennek megfelelően vizsgálom, hogy hogyan függ össze a pártos elfogultság a politikai „okosság” különböző vetületeivel (az iskolázottsággal, a politikai érdeklődéssel illetve a politikai tájékozottsággal), a bal–jobb ideológiai pozícióval, a korrallal és a nemmel.

4.I. A POLITIKAI OKOSSÁG

A kifinomultabb politikai gondolkodást, magasabb iskolázottságot, magasabb szintű politikai tájékozottságot és érdeklődést összefoglaló néven a *political sophistication* fogalommal jelöli a szakirodalom, amit politikai szofisztikáltságnak vagy – kevésbé mesterkéltén – politikai okosságnak fordíthatunk. A politikai okosságot számos szerző hozza pozitív összefüggésbe – többé vagy kevésbé explicit módon – a pártos elfogultsággal és a polarizáció több típusával (Abramowitz & Saunders, 2008; Campbell et al., 1960; Lodge & Hamill, 1986; Lodge & Taber, 2005; Rose & Mishler, 1998, pp. 225–226; Tilley & Hobolt, 2011; Zaller, 1992). Ez az összefüggés egyben a pártosság egyéni szintű meghatározóira vonatkozó legrégebben ismert összefüggések egyike (Campbell et al., 1960). Abramowitz és Saunders (2008) leíró eredményei az USA választóközönségének ideológiai beállítódásáról arról tanúskodnak, hogy továbbra is fennáll a pártidentitás-irodalom által korábban feltárt összefüggés a semleges, centrista ideológiai álláspont és a tájékozatlanság/érdektelenség között (Campbell et al., 1960). Ennek fordítottja is igaz, a policy-kérdésekben konzisztensen vagy liberális, vagy konzervatív állás-

pontot képviselők szinte kizárólag a politika iránt erősen érdeklődő és a politikai kérdésekben magasan tájékozott választók közül kerültek ki. Azaz az amerikai választók politikailag leginkább tudatos és érdeklődő rétege ideológiai/közpolitikai értelemben erősen polarizált. Hasonló eredményre jutott Lodge és Hamill (1986) is. Eredményeik szerint a tájékozottabbak gondolkodását szisztematikusan torzítja az a készségük, ami egyébként az eligazodást szolgálja politikai kérdésekben, tehát az, hogy képesek sémákba rendezni az új politikai információt a politikai ideológiák, oldalak szerint. A politikailag tájékozottak viszont e képességük miatt hajlamosak arra is, hogy politikai címkék alapján olyan, a korábbi ismereteikkel, értékeléseikkel konzisztens „emlékeik” legyenek, amelyeknek nincsen tapasztalati alapjuk. Azaz sémáik alapján azokkal egybehangzó, a valós emlékeiktől nem elkülöníthető „emlékeket” képesek gondolatilag létrehozni olyan politikai eseményekről, csoportokról, kérdésekről, amelyekről nincsenek valódi tapasztalataik vagy kézzelfogható információik. Ez pedig szintén az ideológiai/közpolitikai polarizáció irányába mozdítja a jól tájékozott, érdeklődő réteget.

Lodge és Taber (2005) kísérleti kutatásaik során a választók politikával kapcsolatos érzelmeit és azok erősségét vizsgálták, és azt találták, hogy a jelenségnek nemcsak kognitív, hanem érzelmi magyarázata is van. Szerintük a politikailag tájékozottabb választók körében erősebben munkál az érzelmi automatizmus, amikor olyan témákról gondolkodnak, amelyek a politikához kapcsolódnak. A kutatásuk szerint a tájékozottabb kísérleti alanyoknak szignifikánsan hosszabb ideig tartott jól megválaszolni, hogy egy bizonyos szó pozitív vagy negatív jelentésű, ha előtte a szó jelentési irányával az alany számára disszonáns politikai tartalmat (vezetők, pártok nevét vagy közpolitikai célokat) mutattak nekik.²⁰ A tájékozottabb alanyoknak tehát erősebbek voltak a politikai témákhoz kapcsolódó érzelmi tartalmi, heurisztikai, míg azokat, akik tényszerűen is kevesebbet tudtak a politikáról, a saját – kevésbé kikristályosodott, kevésbé szilárd – „érzelmi mankóik” szignifikánsan kevésbé befolyásolták. Ez a jelenség pedig szintén polarizálja, politikailag elfogultabbá teszi a politikailag tudatosabb réteget.

Jóval kevesebb olyan eredményt találunk az irodalomban, amelyek szerint a politikailag jobban informáltakra kevésbé hat a pártos elfogultság, de megjegyzendő, hogy létezik néhány ilyen példa is, például Anduiza, Gallego és Muñoz (2013) kísérletei ezt a feltevést támasztják alá. A témában született kutatások túlnyomó többségének megállapításaival összhangban az alábbiakat feltételezem:

²⁰ Egy tájékozott demokrata érzelmű alanynak például átlagosan szignifikánsan hosszabb a reakcióideje, mint egy kevésbé tájékozottnak, ha egy számára negatív politikai tartalom, például a „Bush” név felvillanása után egy ellentétes töltetű, de politikai konnotációval nem bíró szóról, például „szívárvány”, el kell döntenie, hogy pozitív vagy negatív-e.

Egyes számú hipotézis első alhipotézise (H1/A): A politika iránt jobban érdeklődő választók elfogultabbak a politikai oldaluk iránt, mint a kevésbé érdeklődők.

Egyes számú hipotézis második alhipotézise (H1/B): A politikával kapcsolatosan többet tájékozódó választók elfogultabbak a politikai oldaluk iránt, mint a kevésbé tájékozottak.

Mivel számos kutatásban a kifinomultabb politikai gondolkodásra utaló változóként szerepel, az iskolázottság szerepét is megvizsgálom. Ezzel kapcsolatos feltételezésem a korábbiakkal összhangban:

Egyes számú hipotézis harmadik alhipotézise (H1/C): Az iskolázottabb választók elfogultabbak a politikai oldaluk iránt, mint a kevésbé iskolázottak.

4.2. A POLITIKAI IDEOLÓGIAI PREFERENCIÁK HATÁSA

A szociálpszichológia több évtizede kutatott kérdése, hogy a politikai ideológiai beállítódások összefüggnek-e bizonyos gondolkodási sémákkal és pszichológiai jellemvonásokkal. Az ilyen témájú kutatásokat – vélhetően a téma érzékeny volta miatt – a kezdetektől fogva sok kritika érte, és ezek eredményeiről esetenként éles viták bontakoztak ki a tudományos közösségekben. Mindenesetre a kérdés, hogy az ideológiai beállítódások, mint jobb- és baloldaliság, vagy liberalizmus/konzervativizmus kapcsolatban állnak-e a pártos elfogultság mértékével – azaz jellemzőbb-e a pártos elfogultság valamely ideológiai oldal politikai gondolkodására, mint a másikéra –, elméleti szempontból érdekes, emellett empirikusan jól kutatható. Amennyiben az ideológiai hovatartozás kapcsolatban áll a pártossággal, akkor az feltételezhető, hogy a jobboldaliak/konzervatívok pártosabbak, mint a baloldaliak/liberálisok. Ez a feltételezés számos, az ideológiai, személyiségpszichológiai és attitűdvizsgálat eredménye nyomán valószínűsíthető. Ezeket a kutatásokat az elméleti megközelítésük alapján három nagyobb csoportba sorolom.

Az első csoport, amely az alapvető pszichológiai szükségleteken alapulva magyarázza a politikai beállítódást. A témában született kutatások egy része a kockázatkerülés, a veszteségkerülés, a bizonytalanságtűrés, illetve a fenyegető, veszélyes, vagy egyszerűen csak új helyzetek kerülésének mértékével hozza összefüggésbe. Jost és szerzőtársai (Jost et al., 2003; Jost & Hunyady, 2003) szerint a konzervatív gondolkodásmód két alapvető összetevője – a változással szembeni ellenállás és az egyenlőség ellenzése – a bizonytalanság csökkentésének igényével jár. A konzervatív gondolkodásuk fő motivációja szerintük a fenyegetettség és a bizonytalanság csökkentése, míg a liberális gondolkodásuk nyitottabbak az újdonságokra, kevésbé tartanak a változástól, kevésbé kerülnek a veszteségeket, és jobban tűrik a kockázatos vagy ismeretlen helyzeteket. Ilyen érvelést és eredmé-

nyeket több, a művészeti ízlés és a politikai nézetek összefüggését firtató kutatásban is találunk. A konzervatívabbak szignifikánsan jobban kedvelik a zeneileg egyszerűbb struktúrájú és számukra ismerősebb zenétet, mint a liberális nézetűek (Glasgow, Cartier & Wilson, 1985); hasonlóan, határozottan jobban kedvelik az egyszerű és ábrázoló jellegű festményeket a bonyolult és/vagy absztrakt jellegűekkel szemben, míg a liberálisok épp ellenkezőleg (Wilson, Ausman & Mathews, 1973). Az irodalmi ízlés terén ezekkel konzisztens módon szintén arra jutottak a kutatók, hogy a konzervatív nézetek a komplexebb művekkel szembeni averziót és az egyszerűek kedvelését valószínűsítik (Gillies & Campbell, 1985). Az összefüggést e szerzők is a biztonság, a kiszámíthatóság és az egyszerűség iránti erősebb igényből, illetve a komplexitástól, a kiszámíthatatlantól, a bizonytalantól való erősebb félelemből eredeztetik.

A következő magyarázat az értékpluralizmus modellje (*value pluralism model*). Ez a megközelítés Tetlock (1981, 1983) nevéhez köthető, aki az egyes ideológiák központi értékei közötti konfliktus mértékével magyarázta az ideológia és gondolkodási/érvelési stílus összefüggését. Tetlock a politikai elit körében vizsgálta az ideológiai pozíció és az érvelés árnyaltságának összefüggését. Hipotézise – és eredményei – szerint az ideológiai középtől valamivel balra található az a pozíció, ahol a legnagyobb konfliktust éljük át a fontosnak tartott értékek között (mint például mind az egyéni gazdasági szabadság, mind a társadalmi egyenlőség magasra értékelése), ettől mind balra – a szélsőbal irányába –, mind jobbra – a mérsékelt konzervatív, majd a szélsőjobboldali pozíció irányába – csökken a konfliktus a leginkább prioritizált értékek között. Tetlock fő megállapítása, hogy az ideológiai preferenciák tartalma és a gondolkodási-érvelési struktúra között erős az összefüggés, az egymással konfliktusban álló alapértékeken nyugvó ideológiai pozíció tehát maga után vonja az árnyaltabb gondolkodási/érvelési stílust.

A harmadik magyarázat az ideológiák morális alapjait vizsgálja. Haidt és Graham (2007), illetve Graham, Haidt és Nosek (2009) a politikai ideológiai beállítódások eltérő erkölcsi alapjait kutatták. Állításuk az, hogy az emberek ideológiai pozíciójuk alapján eltérő hangsúllyal és más-más értelmezéssel vesznek számításba bizonyos erkölcsi elveket az értékeléseik kialakítása során. Eredményeik szerint a konzervatívok némileg fontosabbnak tartják, hogy szolidárisok legyenek azzal a csoporttal, amelyhez tartoznak. A csoportszolidaritás részét képezi például a kritika mellőzése is, a csoport álláspontjának, véleményének vállalása az esetleges egyet nem értés dacára is. Haidt és szerzőtársai vizsgálatának fókuszában nem az itt tárgyalt kérdéskör állt, viszont eredményeik azt mutatják, hogy a konzervatívabb szavazók kismértékben ugyan, de hajlamosabbak arra, hogy morális kötelezettségnek lássák azt, hogy szolidárisak, lojálisak legyenek azokhoz a csoportokhoz, amelyekhez tartoznak, mint a liberálisok. Tehát a különbségeket az is okozhatja, hogy a liberális és a konzervatív nézetűek eltérően vélekednek arról,

hogyan mi számít etikusan viselkedésnek. Az eredmények alapján az feltételezhető, hogy a konzervatívok elfogultabbak lehetnek a saját pártjuk irányába, mint a liberálisabb nézetekkel rendelkező választók.²¹

Ezekkel a hipotézisekkel egybecsengő eredményt találtunk két, magyar min-tán készült korábbi kutatásunkban is. Egy a 2014-es országgyűlési választások szavazói körében folytatott, kísérleti megközelítésű kutatásom eredményei szerint a jobboldali pártok (Fidesz–KDNP és Jobbik) választói szignifikánsan és nagy-mértékben kompetensebbnek tartották az általuk kedvelt pártot, és lényegesen nagyobb mértékben azonosultak annak nézeteivel, mint a baloldali összefogás pártjainak választói vagy az LMP választói (Patkós, 2015). Egy másik esetben úgy találtuk, hogy 2002 és 2010 között a kormánypártiak mindig boldogabbak voltak az ellenzékieknél, de ez a hatás erősebb volt – tehát a két tábor közötti „boldogság-olló” szűnyílt – akkor, amikor a Fidesz került kormányra (Patkós & Vay-Farkas, 2012, p. 160). Ezen kutatások fő kérdése nem az ideológiai pozíció hatása volt, így az összefüggések okát az ideológiai pozíción kívül számos más körülmény is okozhatja. Csupán arra következtethetünk, hogy a jobboldali vá-lasztók a vizsgált időszakban elfogultabbak voltak a saját pártjuk iránt, mint a baloldaliak, de egyáltalán nem lehetünk biztosak abban, hogy ezt a különbséget az ideológiai beállítódásból kell-e levezetnünk, vagy annak esetleg valamilyen egé-szen más, például eseti oka van.

Összefoglalva tehát, számos különböző elméleti és empirikus megközelítést al-kalmazó kutatás arra a következtetésre jutott, hogy a jobboldali vagy konzervatív gondolkodásmód valamilyen módon és mértékben pozitívan összefügg a kevés-bé árnyalt, kevésbé komplex véleményalkotással, és hajlik afelé, hogy a dolgokat kategorikusan pozitívnak vagy negatívnak ítélje meg. Ez alapján a következőt feltételezhetjük:

Kettes számú hipotézis: A konzervatív/jobboldali beállítódás a választott párt melletti erőteljesebb elfogultsággal párosul.

Ez az összefüggés számos formában megjelenhet a választói attitűdökben, például a jobboldali/konzervatív választók jobbnak vélik a saját pártjukat, in-kább egyetértenek a választott párt nézeteivel, egyöntetűbben és jobban örülnek

²¹ Nyíltan vagy burkoltan, de könnyen felvetődhet az idézett kutatásokkal kapcsolatban a politikai motiváltság, politikai elfogultság gyanúja. Némileg csökkentheti ezt a fajta gyanakvást, hogy a téma legtöbbet publikáló kutatói közül többen is élharcosai annak, hogy növeljék az ideológiai diverzitást a tudományterület berkein belül. Haidt az utóbbi években több fórumon is hangot adott annak az aggodalmának, hogy a szociálpszichológusok körében szinte egyáltalán nincsenek konzervatívok, és ez károsan hat a tudományra, többek között a kutatási témaválasztásra, és torzíthatja az eredmé-nyeket is. A téma kapcsán nemrégiben egy összegző, és a diverzitás előmozdítására szolgáló gyakorlati javaslatokat is tartalmazó folyóiratcikk szintén megjelent (Duarte et al., 2015), melynek az itt idézett szerzők közül Haidt és Tetlock is társszerzői.

a pártjuk sikerének, erőteljesebben és kevesebb kétellyel vagy ellenvetéssel képviselik a párt hivatalos álláspontját, valamint jobban meghatározza/előre jelzi az egyes politikai kérdésekről alkotott véleményüket a párthovatartozásuk, mint a baloldaliakét. Ezek a feltételezések egymáshoz kapcsolódnak, de nem azonosak egymással, és e kutatás keretein belül csak néhányra tudunk választ adni.

Felmerül, hogy az egyes országokban a jobboldali/baloldali vagy liberális/konzervatív címkék jelentése esetleg olyan mértékben eltérő, ami értelmetlenné teheti az összehasonlító kutatást. Kétségtelen, hogy vannak lényeges különbségek a világ különböző tájain annak tartalmában, hogy mit értünk konzervatívon és liberálisra, illetve jobboldalin és baloldalin. E korlátok ellenére a nemzetközi összehasonlítás kivitelezhetősége, értelme mellett két fontos érv is szól. Az egyik, hogy a különféle liberális demokráciákban folytatott kutatások eredményei nagymértékben konzisztensek, függetlenül a kísérlet résztvevőinek nemzetiségétől (Jost et al., 2003). A másik pedig, hogy az elhelyezkedés a bal–jobb skálán számos politikai vagy mindennapi választásunkkal szignifikáns (és az elvárásoknak megfelelő irányú) kapcsolatban áll, azaz nem csak a szűken értelmezett politikai világnézetet tükrözi (Jost, 2006).

4.3. A KOR

A kor és a nem olyan alapvető demográfiai változók, amelyeknek hatását a választói viselkedést vizsgáló kutatások rendszerint akkor is vizsgálják, ha külön hipotézis nem tartozik hozzájuk. Általános kontrollváltozóként szerepelteti őket a nagy mennyiségű, egyéni szintű adatot vizsgáló kutatások túlnyomó többsége, és szinte minden kísérleti módszerű, kismintás kutatás is.

A két változó közül az életkor az, amihez a szakirodalom alapján egyértelműen kapcsolható hipotézis is, én tehát nem csupán kontrollváltozóként használom az elemzésben. A kor hatását a pártosság meglétére már Converse és szerzőtársai, a pártidentitás-irodalom úttörői (Campbell et al., 1960; Converse, 1969) is leírták. Az eredményeik szerint az általuk vizsgált, alapvető egyéni szintű változók (kor, nem, jövedelem, iskolázottság, párttagság) közül a kor az, ami a legerősebb összefüggésben állt a pártossággal. E hatást számos későbbi vizsgálat is alátámasztotta (pl. Dalton & Weldon, 2007; Rose & Mishler, 1998), és minden valószínűség szerint a megélt politikai tapasztalatokhoz fűződik. Ezt támasztja alá például az az eredmény, hogy az újabb demokráciák idősebb választói körében ez a hatás jóval gyengébb, mint a régi demokráciákban (Dalton & Weldon, 2007); illetve az is, hogy a párttagságot és az életkort együttesen vizsgálva az életkor pozitív hatása a pártosságra elvész: a párttagságra kontrollálva az életkor már *negatívan* függ össze a pártossággal (Converse, 1969).

Tehát nem (csak) az életkor, hanem a korral járó politikai tapasztalat polarizálja a véleményeket, teszi elkötelezettebbé a választókat: minél idősebb valaki, annál több választási tapasztalata van, annál kiforrottabbak, szilárdabbak a politikai elköteleződései egy adott oldal iránt, illetve egy másikkal szemben. A szavazással ugyanis visszavonhatatlanul elköteleződünk egy párt mellett, ami egyes kutatások szerint (Frenkel & Doob, 1976; Regan & Kilduff, 1988) olyan mechanizmusokat indít be, amely csökkenti a kognitív disszonanciát, azaz a szavazás javítja a párt minőségét a rá voksoló választó szemében, és arra ösztönzi a választót, hogy hagyja figyelmen kívül a döntésével disszonáns ismereteit, értékeléseit. Mullainathan és Washington (2006) ezekhez az eredményekhez hasonlóan azt találták, hogy nem maga a kor, hanem a szavazás polarizálja a politikai véleményeket: a szerzők 18–19 és 20–21 éves választók véleményeit hasonlították össze. Az első csoportba tartozók közül senki nem vehetett még részt a legutóbbi választásokon, míg a második csoportba azok kerültek, akik ekkor már választókorúak voltak. A második csoport szignifikánsan homogénebb, és egymás között polarizáltabb politikai véleményekkel rendelkezett, mint az első, és a szerzők kontrollmérésekkel igazolták, hogy a különbséget nem maga az életkor, hanem a választási részvétel okozhatta. Mivel jelen kutatásnak nem az a célja, hogy feltárja, hogy milyen kognitív mechanizmusok miatt, pontosan milyen oksági láncolaton keresztül befolyásolja az életkor a pártos elköteleződést, a későbbiekben egyszerűen a kor szerepét fogom vizsgálni, szem előtt tartva az elemzés során azt, hogy a kort érdemes a politikai tapasztalat proxyváltozójaként értelmezni. Az életkorral kapcsolatos hipotézisem tehát a következő:

Hármas számú hipotézis: Az életkorral egyenes arányban nő a pártos elfogultság mértéke a támasztott politikai oldal iránt a többi politikai erővel szemben.

4.4. A NEM

A másik alapvető demográfiai változó, a nem hatása a pártos elfogultságra az életkornál kevésbé egyértelmű, és joggal feltételezhető, hogy a hatása kultúraspecifikus. Az összefüggés a nem és a pártos elfogultság között országonként, kultúránként változó mértékű, sőt változó irányú is lehet. Ez azért feltételezhető, mert bár számos empirikus munka jut arra az eredményre, hogy a nők és a férfiak nem egyformán viszonyulnak a politikai környezethez, ezek az összefüggések el-
lentmondásosak, nehezen magyarázhatók és időben változókonnyak.²² A különféle

²² Mindez jól érzékelhető a legátfogóbban és legrégebben kutatott választóközönségről, az Egyesült Államok választóiról szóló kutatásokból. Ezek szerint a nemekről alkotott sztereotípiák esetenként érvényesülnek, máskor pedig nem, és a különbségek nehezen magyarázhatóak. A nők például Chaney,

politikai kérdésekről alkotott vélemények terén a különbségek a két nem jellemző társadalmi pozíciójából fakadhatnak leginkább, ami különösen kérdésessé teszi, hogy van-e értelme nemzetközi összehasonlításban általános hipotézist felállítani a nem hatásával kapcsolatban.

A pártosság vagy a polarizáció terén néhány szűkebb területtel kapcsolatban találunk szignifikáns különbségeket. Rose és Mishler (1998) szerint a nők hajlamosabbak a férfiaknál arra, hogy pozitív kötődéseik legyenek egy párt felé. Conover és Sapiro (1993) eredményei pedig azt mutatják, hogy az Öbölháború támogatása a pártpreferenciával csak a férfiak esetében függött össze – illetve, hogy a népesség egészére vonatkozó vizsgálatokban látható összefüggést a férfiak pártossága okozta, míg a nőknél a háború megítélése minden vizsgált tekintetben független volt a pártpreferenciától és az ideológiai pozíciótól. Ebben a konkrét esetben tehát a férfiak pártosabbnak, elfogultabbnak tűnnek a nőknél, viszont a példát nem tartom kellőképpen erősnek ahhoz, hogy bármilyen általános következtetést vonjunk le belőle a nem és a pártos elfogultság összefüggésére nézve. Összegezve, bár a férfiak és nők feltételezhetően nem egyformán viszonyulnak az egyes politikai kérdésekhez, nem egyértelmű, hogy ez milyen következményekkel jár – vagy jár-e bármilyen tartós következménnyel – a pártválasztásra, a pártkötődésre vagy a pártos elfogultságra. A nem változóját tehát csak kontrollváltozóként, mint alapvető demográfiai változót szerepeltetem az elemzésben, anélkül, hogy bármilyen irányú szignifikáns hatást várnék tőle.

4.5. AZ EGYÉNI SZINTŰ OKOK ELEMZÉSE

A 2. táblázat foglalja össze a hipotéziseket és az egyes hipotézisekhez alkalmazott mérési módszereket. Az egyéni szinten várt hatások közül az alapvető demográfiai jellemzők közül a korról azt feltételezem, hogy pozitív összefüggésben áll a pártosság erősségével, míg a nemet csak kontrollváltozóként szerepeltetem a vizsgálat során, nem tulajdonítok neki hatást a pártosságra nézve.

Alvares és Nagler (1998) szerint fontosabbnak tartották a szociális biztonság, az erős szociális háló meglétét, viszont az olyan feminista álláspontoknak, mint a választáspárti abortuszpolitika, nem volt szignifikánsan nagyobb támogatottsága a nők, mint a férfiak körében. Más esetekben az nem világos, hogy az egyes közpolitikai kérdésekben felbukkanó különbségeknek van-e következménye, vagy milyen következménye van a pártválasztásra, a pártokról vagy a politikusokról való gondolkodásra. Erre példa lehet az Öbölháború megítélése és politikai választásra gyakorolt hatása. A „békés nők–agresszív férfiak” sztereotípiával egybehangzóan, a nők jobban elleneztek például az Öbölháborút, mint a férfiak (Conover & Sapiro, 1993), viszont érdekes módon a háború ellenzése az 1992-es választás során csak a férfiak esetében csökkentette statisztikailag szignifikáns mértékben annak a valószínűségét, hogy Bushra szavazzanak. A nők tehát, bár általánosságban jobban elleneztek a háborút, nem „büntették” a politikust a háború miatt, míg a férfiak igen (Chaney et al., 1998).

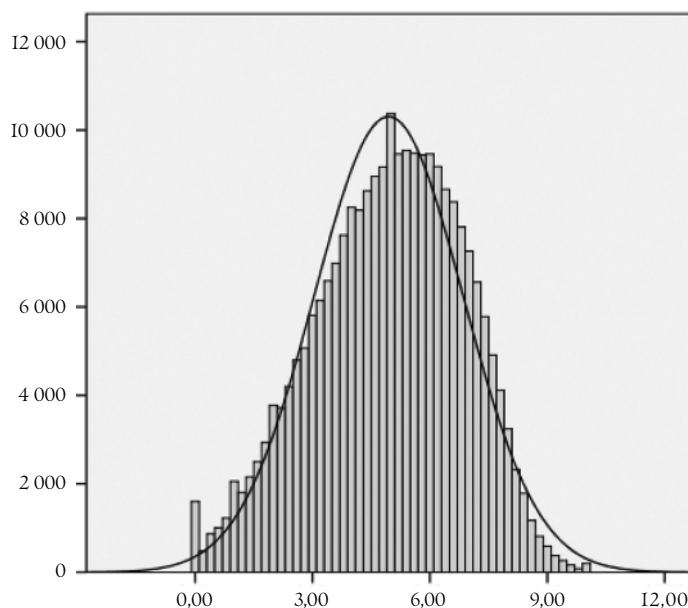
2. táblázat. A kutatás egyéni szintre vonatkozó hipotézisei és a hipotézisekhez tartozó mérési eszközök

Hipotézisek a pártos elfogultság változására vonatkozóan	Mérési módszer		
<i>Politikai tudatosság</i>	<i>I.A.</i>	A politikai érdeklődés növekedésével nő.	Válaszadó politikai érdeklődése egy 1–4-ig terjedő skálán. 1 = nem érdeklő, 4 = nagyon érdeklő.
	<i>I.B.</i>	A politikai tájékozottság növekedésével nő.	Három változó összege: a válaszadó naponta mennyit olvas politikai, közéleti tartalmú sajtótermékeket, mennyit hallgat ilyen témájú rádióműsorokat és tévéműsorokat összesen, negyedórákra kerekítve.
	<i>I.C.</i>	Az oktatásban töltött évek számával nő.	Hány évet töltött az iskolarendszerben
<i>Ideológiai pozíció</i>	2.	A bal–jobb skálán a jobb oldal irányába mozdulva nő.	Hol helyezi el magát a válaszadó egy 0–10 közötti bal–jobb skálán, ahol a 0 jelenti a legbaloldaliabb, a 10 pedig a legjobboldaliabb nézeteket.
<i>Kor</i>	3.	A kor növekedésével nő.	Válaszadó életkora

A politikai érdeklődés szintje, a politikai ügyekről való tájékozódás mennyisége, az iskolázottság szintje és a pártos elfogultság között szintén pozitív összefüggést feltételezek, de azt gondolom, hogy az iskolázottság hatása a pártos elfogultságra a tájékozódás és az érdeklődés magasabb szintjének köszönhető. Az ideológiai beállítódással kapcsolatosan a szakirodalom korábbi eredményeire alapozott várakozásaim szerint a jobboldali ideológiai beállítódás erősíti a pártos elfogultságot.

A feltételezett összefüggések teszteléséhez többváltozós regressziós modelleket használok, amelyeknek függő változója a korábbiakban már bemutatott politikai elégedettség-változó (a kormányral, a demokrácia működésével, a gazdasági helyzettel, az egészségüggyel és az oktatási rendszerrel való elégedettség átlaga, 6. ábra), míg a kormánypártra szavazás a magyarázó változók között szerepel, a többi magyarázó változóval interakcióban is.

6. ábra. Az átlagos politikai elégedettség eloszlása. A vízszintes tengelyen a politikai elégedettségi index mértéke látható. A függőleges tengely az adott elégedettségi érték előfordulási gyakoriságát mutatja. A politikaielégedettség-változó átlaga 4,94, szórása 1,904

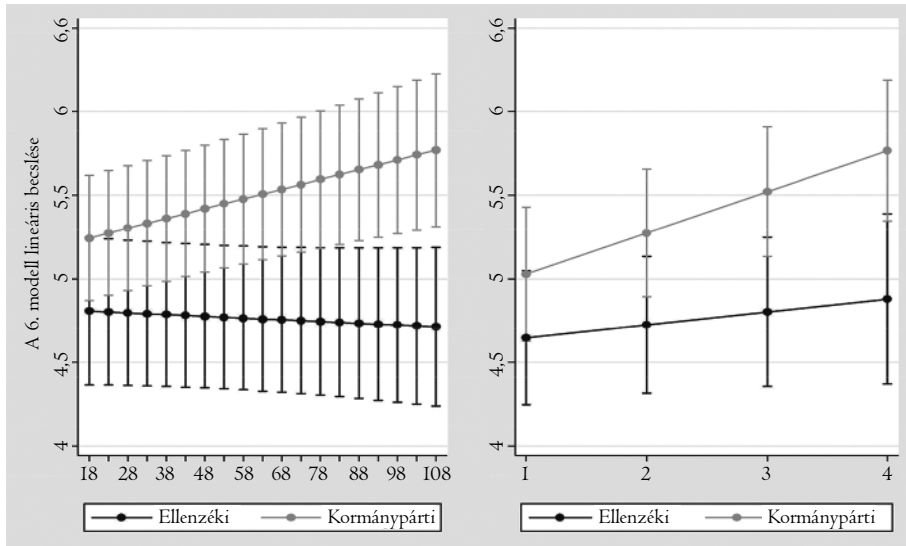
Ezen a ponton rövid magyarázatot igényelhet, hogy a modellekben szereplő interakciós változók hatását hogyan is kell értelmeznünk. Az interakciós változók pozitív együttthatói azt mutatják, hogy ha az interakciókban szereplő két változó közül az egyik értéke nő, akkor nő a másik hatása a függő változóra. A „kor*kormánypárti szavazó” interakció példáján bemutatva, ha két egyforma idős választadót vizsgálunk, akik közül az egyik a kormánypártra szavazott, a másik pedig nem, az várható, hogy az életkor elégedettséget növelő pozitív hatása a kormánypárti választadó esetében erősebb hatású, mint az ellenzéki szavazóban. Azaz – ha minden más vizsgált tekintetben megegyeznek – annak hatása, hogy egy évvel idősebbek lesznek, a kormánypárti választadó elégedettségét fogja jobban növelni. Egyszerűbben fogalmazva, az életkoruk növekedésével nőni fog a különbség egy kormánypárti és egy ellenzéki választadó elégedettsége között. Tehát *ceteris paribus* átlagosan egy húszéves ellenzéki és egy húszéves kormánypárti szavazó elégedettsége között kisebb eltérés lesz a kormánypárti javára, mint amekkora eltérés egy hatvanéves ellenzéki és egy hatvanéves kormánypárti szavazó között van. Ezt a kapcsolatot pedig értelmezhetjük úgy, hogy az életkor növekedésével nő a választadók politikai elfogultsága.

3. táblázat. A politikai elégedettség becslése egyéni szintű magyarázó változókkal

	I. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell
	OLS-regresszió robustus standard hibákkal	OLS-regresszió, a 30 országra klaszterezett standard hibákkal	Kétszintű MLE-modell, országokként változó konstanssal	OLS-regresszió standardizált független változókkal, a 30 országra klaszterezett standard hibákkal	Kétszintű MLE-modell, standardizált független változókkal, országokként változó konstanssal
Politikai elégedettség	Együttható	Együttható	Együttható	Együttható	Együttható
Kor* kormánypárti	0,005*** (0,001)	0,007*** (0,001)	0,005*** (0,001)	0,096*** (0,021)	0,091*** (0,016)
Nem* kormánypárti	-0,026 (0,026)	-0,052 (0,034)	-0,009 (0,024)	-0,026 (0,028)	-0,009 (0,024)
Oktatásban töltött évek száma* kormánypárti	-0,015*** (0,003)	-0,007 (0,008)	-0,012* (0,007)	-0,061** (0,029)	-0,051* (0,027)
Politikai érdeklődés* kormánypárti	0,177*** (0,018)	0,169*** (0,037)	0,149*** (0,034)	0,160*** (0,043)	0,134*** -0,03
Politikai tájékozódás* kormánypárti	-0,065*** (0,023)	-0,111** (0,042)	-0,029 (0,034)	-0,042 (0,032)	-0,019 (0,022)
Bal–jobb pozíció* kormánypárti	0,041*** (0,006)	0,044 (0,052)	0,002 (0,024)	0,089 (0,109)	0,005 (0,052)
Kor	0,001 -0,001	-0,001 -0,002	0 -0,001	0,018 -0,021	-0,004 -0,015
Nem	-0,167*** (0,019)	-0,174*** (0,03)	0,204 (0,187)	-0,167*** (0,036)	-0,159*** (0,025)
Oktatásban töltött évek száma	0,031*** (0,003)	0,036** (0,015)	-0,159*** (0,025)	0,126** (0,046)	0,069*** (0,025)
Politikai érdeklődés	0,014 (0,012)	0,077 (0,057)	0,017*** (0,006)	0,012 (0,026)	0,012 (0,019)
Politikai tájékozódás	-0,003 (0,016)	0,111 (0,067)	0,013 (0,021)	-0,002 (0,052)	-0,02 (0,028)
Bal–jobb pozíció	0,062*** (0,004)	0,064* (0,035)	-0,032 (0,044)	0,135 (0,08)	0,162*** (0,041)
Kormánypárti	0,041 (0,083)	-0,133 (0,364)	0,074*** (0,019)	0,678*** (0,089)	0,626*** (0,067)
Konstans	3,801*** (0,06)	3,800*** (0,348)	4,067*** (0,196)	4,561*** (0,125)	4,640*** (0,199)
Véletlen hatás paraméterek					
sd(_cons)					0,96 (0,103)
sd(Residual)					1,513 (0,036)
	R ² = 0,071	R ² = 0,067		R ² = 0,071	

* $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$. Zárójelben a koeficienshez tartozó robustus standard hibák, N = 144 871.

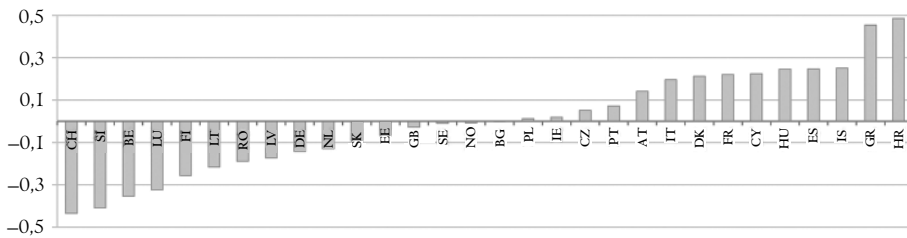
7. ábra. Az életkor (baloldali ábra) és a politikai érdeklődés (jobboldali ábra) eltérő hatása a kormánypártiak és az ellenzékiek politikai elégedettségére a 3. táblázat 2. modelljében

Rátérve a 3. táblázat modelljeire, valóban azt láthatjuk, hogy a politikai érdeklődés és az életkor hatása mindhárom esetben szignifikáns, tehát az idősebb választók a fiatalabbaknál elfogultabbnak tűnnek. A kor és a politikai érdeklődés hatásainak különbségét a kormánypártiak és az ellenzékiek elégedettségére a 7. ábra szemlélteti. Az ábrán jól látható, hogy az ellenzéki szavazók esetében mind az életkoruk növekedése, mind a politikai érdeklődésük növekedése jóval kevésbé hat a politikai elégedettségükre, mint a kormánypárti szavazóké.

A három modellből két-két esetben szignifikáns az iskolázottság és a politikai tájékozódás hatása is, viszont ezeknek a hatásoknak az iránya a korábbi modellekben látottakhoz képest ellentétes irányú, és egyben a hipotéziseknek is ellentmond. Az interakciók miatt gyanakodhatunk arra, hogy a modellben erős, zavaró multikollinearitás tapasztalható a független változók között, amit a multikollinearitás-vizsgálat megerősít (a VIF-ek [variancia infláló faktor] értéke több esetben is jóval tíz fölötti). Ez instabillá teszi a regressziós paramétereket és megbízhatatlanná a hozzájuk tartozó szignifikanciaszinteket is, így nagymértékben rontja az egyes változók önálló hatására vonatkozó becslés pontosságát. A multikollinearitás a fenti okok miatt értelmetlenné teszi, hogy a magyarázó változók hatásait egyenként értelmezzük (Kovács, 2008). Ebben az esetben tehát egyértelműen problémát okoz, mert az elemzés célja éppen ezen önálló hatások nagyságának és irányának a meghatározása, nem pedig egy minél jobb magyará-

8. ábra. A 3. modell tengelymetszetének eltérései országonként

zó erejű modell létrehozása (a multikollinearitás jelenléte a modell illeszkedését ugyanis nem befolyásolja).

A problémát a változók standardizálásával kezeltem, amivel a multikollinearitás nagymértékben csökkent (4. és 5. modell). Az eredmények azt mutatják, hogy a kor és a politikai érdeklődés hatása az elfogultságra egyértelmű: más tényezők változatlansága mellett az idősebbek és a politika iránt érdeklődőbbek elfogultabban a saját politikai oldaluk iránt, illetve a másik oldallal szemben. Viszonylag egyértelmű az is, hogy mely tényezőknek nincsen az európai országokra általánosan érvényes, önálló hatása az elfogultságot illetően, ezek közé tartozik a nem, az ideológiai pozíció és érdekes módon a politikai tájékozottság is.

Az egyéni tényezők hatása mellett a többszintű modellek azt is megmutatják, hogy milyen különbségek vannak az egyes országok között. A paramétereket összehasonlítva a 3. modell azt mutatja, hogy az egyes országok válaszadói között mérsékelt különbség van, tehát az összes variancia egy kisebb része tulajdonítható az országok közötti különbségeknek, és nagyobb része egyéb, nem vizsgált egyéni változóknak.²³

A 8. ábrán látható, hogy a harmadik modell mekkora különbséget mutat a regressziós egyenletek tengelymetszetében az egyes országok válaszadói között az országszintű tengelymetszetek átlagához viszonyítva. Ezen a ponton meglegszem ezeknek az eredményeknek a rövid bemutatásával, mivel az országok szintjén megjelenő különbségeket a következő fejezetben fogom részletesebben elemezni. Az itt látható eredmények még akkor is figyelemre méltó különbségekről adnak számot, ha szem előtt kell tartani az értelmezésük során, hogy az itt látott értékeket lényegesen befolyásolja egy-egy év kiugró értéke (mint pl. Szlovénia 2009-es, negatív előjelű eredményei) vagy az, ha egy országból csak egy mérés adatai állnak rendelkezésre (pl. Románia, Olaszország vagy Horvátország esetében).

²³ Az, hogy az interakciós változókat tartalmazó 8. modell randomeffekt-paraméterei mind az egyes országok közötti, mind az egyének közötti különbségeket jelentősnek mutatják, annak köszönhető, hogy ez a modell a politikai elégedettséget becsli, tehát ezeket az értékeket nem a pártos elfogultság országos és egyéni szinten jelentkező szóródására, hanem a politikai elégedettség országos és egyéni szintű szóródására kell vonatkoztatni.

4. táblázat. Az egyéni szintű független változók összefüggése a másik politikai oldaltól való távolság nagyságával, az ESS első hat hullámának egyesített adatain

A pártos elfogultság...			A hipotéziseket a többváltozós elemzés
<i>Kor</i>	1.	...a kor növekedésével nő	igazolva
<i>Politikai tudatosság</i>	2.A.	...a politikai érdeklődés növekedésével nő	igazolva
	2.B.	...a politikai tájékozottság növekedésével nő	nem igazolta, nincs érdemi önálló hatás
	2.C.	...az oktatásban töltött évek számával nő	nem igazolta, vegyes eredmények
<i>Ideológiai pozíció</i>	3.	...a bal–jobb skálán a jobb oldal irányába mozdulva nő	nem igazolta, nincs érdemi önálló hatás

Ez alapján a modell alapján a pártos értelemben legkevésbé polarizált országok közé Svájc, Belgium, Luxemburg, Finnország és meglepő módon néhány közép-kelet-európai ország tartozik, míg a legpolarizáltabbak Horvátország és Görögország, akiket egymáshoz hasonló eredményekkel Izland, Spanyolország, Magyarország, Ciprus, Franciaország, Dánia és Olaszország követ.

Az egyéni szintű elemzésre visszatérve hadd foglaljam össze a fejezet eredményeit. A hipotéziseket és az elemzések alapján ezekre adható rövid válaszokat a 4. táblázat tartalmazza.

A bal–jobb pozíció hatása csak a legegyszerűbb modellváltozatokban szignifikáns, amelyek nem számolnak azzal, hogy a megkérdezettek különböző országok állampolgárai, és az irányuk hol a jobb-, hol a baloldaliakat mutatja elfogultabbaknak. Ezek alapján nem lehet határozottan kizárni, hogy az ideológiai beállítódás és az elfogultság között áll fenn valamilyen kapcsolat, viszont ha létezik is ilyen kapcsolat, a rendelkezésre álló eszköz nem megfelelő a hatás kimutatásához. Úgy tűnik, hogy az önbevallásos bal–jobb skála tartalma az egyes országok között túlzottan eltérő ahhoz, hogy általános következtetéseket vonjunk le az ideológiai pozíció és a pártos elfogultság összefüggésére vonatkozóan az európai demokráciákra nézve. Mindazonáltal sokkal valószínűbbnek tartom, hogy a politikai beállítódás és az elfogultság közötti kapcsolatot erősen befolyásolják országspecifikus, az egyes országok politikai versenyét, politikai kommunikációját jellemző vonások. Lehetséges, hogy egyes országokban a jobboldaliak lényegesen elfogultabbak a baloldaliaknál, de ezek a különbségek az itt bemutatott eredmények alapján úgy tűnik, hogy nem az eltérő ideológiai alapnak köszönhetőek.

A nemnek és az ideológiai pozíciónak tehát ezek alapján úgy tűnik, nincsen általánosítható hatása az egyéni politikai elfogultság mértékére. A politikai tájékozottság hatása szintén nem szignifikáns a megbízhatóbb, azaz az ország-hatásokat figyelembe vevő és erős multikollinearitás által sem befolyásolt modellekben (4. és 5. modell, illetve később, a 8. táblázatban ismertetett 8. és 9. modellek, lásd a 81. oldalon), ami a korábbi szakirodalmi eredmények fényében meglepő, hiszen az ezt a kérdést vizsgáló kutatások jellemzően pozitív összefüggést találtak a tájékozottság és az elfogultság között. Ennél is ellentmondásosabb az iskolázottság hatása, amely esetében a statisztikai szignifikancia és a hatások előjele terén is van különbség az egyes modellváltozatok között. Ezen eredmények alapján az iskolázottság és a politikai elfogultság összefüggésére vonatkozó hipotézist se alátámasztani, se cáfolni nem lehet. A politikailag kifinomultabb gondolkodást, nagyobb politikai tudatosságot ezek alapján nem lehet minden kétséget kizáróan összefüggésbe hozni az erősebb elfogultsággal. Az iskolázottság, a tájékozottság és az érdeklődés közül (ha mindhárom változó hatását egyszerre vizsgáljuk) egyedül az érdeklődés áll egyértelmű összefüggésben a politikai oldal iránti elfogultsággal.

Összefoglalva, a pártos elfogultsággal kapcsolatba hozott egyéni szintű befolyásoló tényezők közül – amelyek hatását a szakirodalom bőségesen dokumentálja – a vizsgált, 2002–2012-es európai adatokon csak a kor és a politikai érdeklődés önálló hatását lehetett egyértelműen kimutatni. Az iskolázottság és a tájékozottság pozitív összefüggésben áll a pártos elfogultsággal, viszont hatásuk a többváltozós modellekben – főként a politikai érdeklődés bevonása miatt – többnyire elvész.

Az elemző fejezet zárásaként fontos megemlíteni, hogy bizonyos mértékű módszertani/értelmezési kihívást jelent, hogy az adatokat egyéni szinten figyeljük meg, viszont aggregáltan is elemezzük őket, politikai táborokba és országokba csoportosítva az egyéni értékeket. A korrelációs számítások meglepő módon azt mutatják ugyanis, hogy az egyéni szintű kétváltozós elemzések során a politikai szofisztikáltság és a pártos elfogultság között talált összefüggéseknek az országok szintjén a politikai polarizációra vonatkozóan éppen a fordítottja igaz. Azaz bár a politikai érdeklődés, a politikai tájékozottság és az iskolázottság egyéni szinten a pártos elfogultsággal pozitívan függött össze, az országok átlagos politikai érdeklődési, tájékozottsági, illetve iskolázottsági átlagaival végzett korrelációs számítások azt mutatják, hogy azok az országok a kevésbé polarizáltak pártos értelemben, amelyekben a megkérdezettek átlagos végzettsége, politikai érdeklődése és a politikai tájékozódásra fordított idő átlagos mennyisége magasabb (a korrelációs együtthatók és p értékek a pártos polarizáció és e három változó között rendre $r = -0,250$, $p = 0,003$; $r = -0,372$, $p = 0,002$; $r = -0,229$; $p = 0,024$). Bár az egyéni szintű elemzés során használt módszerek közül egyik sem feleltethető meg egy

az egyben az országos szintű elemzés során használnak, azaz az ország szintű elemzések függő változója nem az egyéni szintű mérőszám aggregált változata, ez a különbség a két szint eredményei között mégis figyelmet érdemel. Ez ugyanis azt jelenti, hogy bár a politikailag szofisztikáltabb gondolkodás vagy politikai tudatosság számos változója – magasabb érdeklődés, iskolázottság, tájékozódási és részvételi hajlandóság – sok más kutatási eredmény szerint és az itt bemutatott eredmények szerint is együtt jár az erősebb politikai elfogultsággal *egyéni szinten*, az átlagosan tájékozottabb, érdeklődőbb és iskolázottabb választóközönségű országokra mégsem jellemzőbb, hogy élesen elkülönülő politikai táborokba rendeződnének.

5. A pártos polarizáció okai

A pártos elfogultság egyéni szintű meghatározóinak vizsgálata után ebben a fejezetben azt vizsgálom meg, hogy a pártos polarizációnak, azaz a politikai táborok élesen különböző valóságérzékelésének milyen rendszer- és országos szintű okai vannak. Az egyéni szintű elemzés modelljeinek jellemzően igen alacsony magyarázó ereje és a többszintű modellek vonatkozó együttthatói arra engedtek következtetni, hogy a pártos polarizáltság szintjét jelentősebb mértékben határozzák meg az országok közötti különbségek, mint az egyes országon belüli, egyéni választói szintűek.

Az elemzés során azt feltételezem, hogy a pártos polarizációnak intézményi, gazdasági és egyéb kontextuális/kulturális okai is vannak. Az intézményi okok közé sorolom a többségi berendezkedést, ezen belül a politikai képviselő aránytalanságának mértékét és a kevés versengő párt jelenlétét. A gazdasági okok között a gazdasági fejlettség (egy főre jutó GDP) és a gazdasági növekedés/visszaesés mértékét vizsgálom. Az egyéb kontextuális adottságok közé sorolom a választók politikai ideológiai megosztottságát és a konvencionális mérési módszerrel operacionizált pártosságát.

5.I. AZ INTÉZMÉNYI JELLEMZŐK VÁRHATÓ HATÁSAI – TÖBBSÉGI BERENDEZKEDÉS, ARÁNYTALANSÁG, FRAKCIONALIZÁLTSÁG ÉS A PÁRTOK EFFEKTÍV SZÁMA

Az oksági viszony irányát a legtöbb társadalomtudományi kutatásban nehéz meghatározni, és gyakran nem is lehet egyértelmű eredményre jutni. Viszont talán ebben az esetben – a politikai intézmények és a politikai polarizáció kapcsán – lehet a legkevesebb fenntartásunk azzal kapcsolatban, hogy az intézményrendszer *hatásáról* beszéljünk, hiszen az intézményrendszer adja a politikai verseny keretét, a politikai események kontextusát, ráadásul az intézmények viszonylag állandóak, de legalábbis sokkal kevésbé változékonyak, mint a polarizáció szintje.

Egyes számú hipotézis: A politikai polarizáció okaira vonatkozóan az első hipotézisem az, hogy a többségibb rendszerű országokban polarizáltabb a választóközönség, erősebb a politikai oldalak „politikai félszeműsége”. Azaz összességében nagyobb különbség lesz a politikai oldalak aggregált politikai elégedettségi értékelései között.

Egy polarizált rendszerben a vesztes többet veszít, hiszen a versengő kormányok által követendőnek vélt közpolitikák egymástól jobban különböznek. Véleményem szerint ez gyakrabban előfordulhat a többségi(bb) rendszerekben, mivel a vesztes fél az ilyen rendszerekben jobban ki van zárva a hatalomból, a döntésekből, erőteljesebben érvényesül a győztes politikai oldal véleménye. Ez kiélezheti a társadalomban meglévő politikai látásmódbeli különbségeket is, elfogultabbá teheti a választókat a saját pártjuk irányába, illetve ellenségesebbé a másik fél iránt. Ez racionális szemszögből nézve is indokolja, hogy a két tábor ugyanazt a politikai rendszert nagyon más szemmel nézze, és a győztes oldal támogatóihoz képest nagyon eltérő módon ítélje meg a politikai intézményeket és azok teljesítményét is. Ezt az összefüggést feltételezi Anderson és Guillory (1997) is, eredményeik pedig megerősítik, hogy a győztesek és vesztesek véleménye közötti nettó különbség mértékével összefügg azzal, hogy egy adott ország mennyire többségi vagy konszenzusos berendezkedésű.

Az a feltevés, hogy a többségi rendszerek esetében ez a fajta megosztottság jellemzőbb, teljesen ellentétes például Downs (1957) elméleti alapú érvelésével, aki a versengő pártok számával egyenesen arányosnak modellezte az ideológiai megosztottság fokát, és két versengő párt esetében azok centrumhoz közeledését, nem pedig polarizálódását feltételezte. Modellje szerint a kétpártrendszerekben – a választók normál eloszláshoz közelítő ideológiai eloszlása esetén – centripetális pártverseny várható, és a pártok a medián szavazó nézeteihez közeli programmal, a politikai centrumba húzódva versengenek a szavazók kegyeiért, míg a többmódusú választói preferenciák és a többpárti verseny polarizálódáshoz vezet, és veszélyezteti a demokratikus működést. Bár ez a modell elméletileg nagyon meggyőző, megalkotása óta számos elméleti cáfolata született (Hirschman, 1970; Rabinowitz & Macdonald, 1989), és az utóbbi mintegy három évtized politikai kutatásai és történései empirikusan inkább nem igazolták az elméletből következő feltételezéseket. Ezek közé sorolhatóak például Dalton (2008), Wang (2014), Gross és Sigelman (1984) összehasonlító empirikus elemzései, akik nem találtak kapcsolatot a pártrendszer frakcionalizáltsága és a pártrendszer ideológiai polarizáltsága között.

Azt, hogy melyik ország mennyire erősen többségi berendezkedésű, Lijphart (1989) alapján vizsgálom, külön figyelmet szentelve a lijpharti „első dimenzióknak”, amelyek a választási rendszer, a pártrendszer és a koalíciókötési szokások alapján határozzák meg, mennyire többségi vagy konszenzusos az adott ország. Az első hipotézis a mérési eszközök szerint négy alhipotézisre bontható, mindegyik esetében azt várom, hogy a többségi berendezkedésekre jellemző vonások

erősebb pártos polarizáltsággal járnak együtt. Az adatokat minden olyan esetben, ahol máshogy nem jelölöm, a *Comparative Political Data Sets* (a továbbiakban: CPDS) elnevezésű projekt (Armingeon, Isler, Knöpfel, Weisstanner & Engler, 2016b) gyűjtötte, és a generált változók is az ő számításainak köszönhetőek. A változók formális megfogalmazásánál szintén a CPDS projekt kódkönyvében szereplő változatokat használtam.

Lijphart indexéből kiindulva a többségi–konszenzusos jelleg és a pártos polarizáció közötti viszonyt három alhipotézisre bontva vizsgálom, melyeknek mérőszámok között van átfedés.

Egyes számú hipotézis első alhipotézise (H1/A): Minél több, hasonló erejű párt alkot egy pártrendszert, azaz minél frakcionalizáltabb a politikai tér, annál kevésbé valószínű, hogy az egyes pártok között átléphetetlen politikai árkok alakuljanak ki, így feltételezésem szerint annál kevésbé jellemző a pártos polarizálódás. A kevésbé frakcionalizált pártrendszerű országokban, például ahol egy nagyon erős párt van, és gyengébb az ellenzék, vagy ahol két nagy tömb küzd egymással a hatalomért, nincs sok lehetőség „középutas” megoldásokra; a választó vagy az egyik, vagy a másik oldalra áll, ez pedig a pártos elfogultság erősödéséhez vezethet. Bár nagyon kevés erre vonatkozó eredményt ismerünk, például Mishler és Rose összefüggésbe hozzák az alacsony pozitív pártidentitási arányt a lengyel pártrendszer fragmentáltságával (Rose & Mishler, 1998, p. 221). Ismét meg kell jegyezni, hogy Downs (1957) logikája alapján ezzel ellentétesen is lehet érvelni, sőt Downs hatása révén ez a fajta feltételezés a szakirodalomban elterjedtebb, mint az itt bemutatott. A frakcionalizáltabb rendszer–erősebb (ideológiai) polarizáció összefüggését több szerző is meggyőződéssel képviseli. Amennyiben ez a feltételezés helytálló, akkor valószínűbb lenne, hogy a frakcionalizáltabb rendszerek pártos értelemben is polarizáltabbak. Az empirikus kutatások eredményei ezen a téren viszont vegyesek: léteznek olyan kutatások, amelyek alátámasztják a frakcionalizáció és a polarizáció közötti, Downs által feltételezett pozitív összefüggést, de olyanokat is találunk, amelyek semmilyen összefüggést nem találtak a két mutató között (Dalton, 2008; Wang, 2014). Kérdés, hogy a frakcionalizáltság és a demokrácia minősége között önmagában van-e valamilyen összefüggés, de Wang például e téren sem talált szignifikáns hatást.

Ennek a kérdésnek a vizsgálatára a pártok effektív számát és a Rae-indexeket (Rae, 1968) használom mind a választási eredmények, mind a parlamenti mandátumarány szintjén. Mindkét esetben fordított irányú kapcsolatra számítok.²⁴ Rae indexei a pártrendszer frakcionalizáltságát, szétaprózottságát mutatják. Rae célja

²⁴ Lijphart nem használja Rae indexét, csak a pártok effektív számát Laakso és Taagepera (1979) alapján. A két mutató egymással jellemzően nagyon erősen korrelál, ezen a mintán például $r = 0,93$ a két változó közötti korrelációs együttható.

az volt, hogy az akkoriban szokásos egy-, két- és többpártrendszer kategóriákon túli, finomabb tipizálást lehetővé tevő mutatót hozzon létre. Az index magasabb értékei erősebb frakcionalizáltságot mutatnak.

A pártok effektív száma a pártverseny koncentrációját mérő mutatószám. A mutató közgazdaságtani alapja a piaci koncentráció mérésére használt Herfindahl–Hirschman-index (Rhoades, 1993), amit főként a versenyjog területén használnak. A mutatóval a közgazdaságtan az egy adott ágazaton belüli verseny koncentráltságát méri, politikai megfelelőjét, a pártok effektív számának mutatóját Laakso és Taagepera dolgozták ki Rae indexének továbbgondolásával (1979), ez pedig egy adott ország pártrendszerének a koncentráltságát méri. Mind a Rae-féle frakcionalizáltsági index, mind pedig a Laakso–Taagepera-féle, pártok effektív száma mutató kiszámolható a választási versengésben részt vevő pártokra és a parlamentbe jutott pártokra is. Itt a mutatók parlamenti pártokra számolt változatait fogom használni.

A frakcionalizáltságot mérő Rae-index számítási módja a *parlamentbe jutott pártok mandátumaránya szerint*:

$$Raeindex_{leg} = I - \sum_{i=1}^m s_i^2.$$

A képletben s_i i párt mandátumarányát, v_i i párt szavazatarányát, m pedig a parlamentbe jutott pártok számát jelöli. Azaz minden parlamenti párt mandátumarányát négyzetre emeljük, ezeket összegezzük, majd az összeget kivonjuk egyből. Az így kapott szám egy nulla és egy közötti szám lesz. Minél közelebb áll egyhez, annál erősebben frakcionalizált az adott rendszer, ha az értéke nulla, az azt jelenti, hogy minden mandátumot egyetlen párt birtokol.

A pártok effektív számát pedig a Rae-index felhasználásával a következőképpen adhatjuk meg a *parlamenti mandátumarányra* vonatkoztatva:

$$Pártok\ effektív\ száma = \frac{I}{I - Rae_{leg}}.$$

A többségi–konszenzusos rendszerek közötti különbségek egy fontos eleme az aránytalanság, azaz a választási eredmények és a mandátumarány közötti különbség mértéke. Ezt alapvetően befolyásolja a választási rendszer többségi vagy arányos jellege, viszont nem kizárólag az intézményi szabályoktól függ. *Az egyes számú hipotézis második alhipotézise (H1/B), hogy az aránytalanabb rendszerek pártos értelemben polarizáltabbak, mint az arányosabbak.*

Az aránytalanság számítására a Gallagher-indexet (Gallagher, 1991) használom, amelyet a fenti mutatók felhasználásával a következőképpen írhatunk le:

$$Aránytalanság_{Call} = \sqrt{\frac{I}{2} \sum_{i=1}^m (v_i - s_i)^2}.$$

Végül vizsgálom a részben a fenti változókból létrehozott, lijpharti első dimenzió hatását. Tehát az *első hipotézis harmadik alhipotézise (H1/C)*: A Lijphart-féle többségi-demokrácia-mutató első dimenziója fordított irányú összefüggésben áll a pártos polarizáltsággal. A lijpharti első dimenziót a CPDS projekt keretein belül létrehozott proxyváltozóval (lfirstp) mérem, aminek számításához a pártok effektív számát, a választási rendszer arányosságát, a kormányok átlagos hivatali idejét, illetve az egypárti vagy minimális győztes kormányok gyakoriságát vették figyelembe. Minél *alacsonyabb* ez a mutató, annál inkább *többségi* az adott ország politikai berendezkedése.

5.2. A DEMOKRÁCIA MINŐSÉGE

Kettes számú hipotézis (H2): A demokrácia minősége és a politikai közösség pártos polarizáltsága között negatív kapcsolatot feltételezek. Mivel az irodalom nem foglal állást abban a kérdésben, hogy melyik változó hat a másikra (lásd pl. azokat a vélekedéseket, amelyek szerint az erős pártos kötődések egyszerre alapfeltételei és indikátorai a jó demokratikus működésnek), a későbbiekben mindkét oksági irányt vizsgálni fogom. A könyv hatodik fejezetében a pártos polarizáció demokráciára gyakorolt lehetséges hatásait vizsgálom, és itt részletesebben szót ejtek a kettő közötti kapcsolat mindkét oksági irányának lehetőségéről. Itt most megelégszem annak megfogalmazásával, hogy bár elsőre egyértelműnek tűnhet, hogy az oldalak közötti mély véleménykülönbségek a politikai és gazdasági helyzet állapotára vonatkozóan nem járulnak hozzá a jó demokratikus működéshez, az is észszerű feltételezés, hogy a rosszabb minőségű demokratikus működés hozzájárul az ilyenfajta megosztottságok kialakulásához és fennmaradásához. Így valószínűsíthető, hogy a két jelenség között körkörös az oksági összefüggés.

Mivel e könyv egyik fő feltételezése, hogy a pártos polarizáció hozzájárul a demokráciák minőségének romlásához, az itt következő elemzésben mindenképpen észszerű kontrollváltozóként használni a demokrácia minőségét. Ilyen módon elkerülhető az, hogy a két változó közötti feltételezett összefüggés miatt a pártos polarizáció becslésére tervezett modellek esetleg a rosszabb minőségű demokratikus működést becsüljék. A demokrácia minőségét a demokráciával való (ESS-adatok alapján számolt) választói elégedettségéből, a Transparency International korrupcióérzelékelési indexéből és a Freedom House sajtószabadság-indexéből létrehozott főkomponenssel mérem. A főkomponens a felhasznált változókban rejlő információ több mint 80%-át egyesíti.

5.3. A GAZDASÁGI HELYZET

A pártos polarizáció és a gazdasági működés összefüggésével kapcsolatos feltevéseket a hetedik fejezetben fejtem ki részletesebben. *A hármasszámú hipotézis (H3) röviden: a pártos megosztottság és a gazdasági teljesítmény között fordított irányú kapcsolatot feltételezek.* Viszont – bár valószínűnek tartom, hogy valamekkora mértékben ezek hatása kölcsönös is lehet egymásra – a demokrácia minőségéhez hasonlóan a gazdasági helyzettel kapcsolatosan is az a feltételezésem, hogy ezek a vonások a pártos polarizációnak alapvetően nem meghatározói, hanem következményei – emiatt szentelek e két kérdés részletes vizsgálatának egy-egy teljes fejezetet. Az itt következő elemzésben így független változóként felhasználom az egy főre jutó GDP-vel mért gazdasági teljesítményt, egyes modellváltozatokban pedig a gazdasági növekedés nagyságát is.

Ezen a ponton érdemes felhívni a figyelmet a független változók közötti valószínű összefüggésekre. Az irodalom eredményei alapján ugyanis feltételezhető, hogy a jobb demokratikus működés, a jobb gazdasági teljesítmény és a konszenzusos politikai működésmód eleve összefüggenek egymással. Bár Lijphart nagyon óvatos ebben a kérdésben, eredményei alapján egyértelműnek találja, hogy „nincs ok arra, hogy a konszenzusos demokráciát alacsonyabb rendűnek tartsuk a többségénél, akár a rendszer stabilitását, akár a demokratikus működés minőségét tartjuk szem előtt” (Lijphart, 1989, p. 48); ugyanis Dahl (1973) poliarchiastesztjének eredményeivel összehasonlítva viszonylag erős szignifikáns összefüggést talál a demokrácia minősége és a politikai rendszer konszenzusossága között. A hatást az első dimenzió okozza: értéke erősen korrelál a demokrácia dahl-i minőségével ($r = 0,61$), míg a második dimenzió esetében az összefüggés nem szignifikáns. Azaz a nyugati demokráciák közül a kétpárti politikai versenyes, főként stabil, minimális többségi kormányok által irányított, nagy választási aránytalansággal működő rendszerek jellemzően gyengébb demokratikus mutatókkal rendelkeztek, mint a konszenzusosabbak.

Későbbi vizsgálatok pedig azt mutatták, hogy a konszenzusos jellegű berendezkedések gazdasági szempontból is jobban teljesítenek és felelősebb kormányzást folytatnak, mint a többségi (Crepaz, 1996). Más kutatók igyekeztek alternatív magyarázatokkal előállni (L. Anderson, 2001; Armingeon, 2002) vagy elméleti szempontból megkérdőjelezni (Kaiser, Lehnert, Miller & Sieberer, 2002) Lijphart eredményeit. Ezek eredményeit összegezve elmondható, hogy a fékek és ellensúlyok megléte, a korporatizmus és a politika tárgyalásos jellege a Lijphartot kritizáló szerzők eredményei szerint is jobb minőségű kormányzást és jobb gazdasági működést eredményez, mint a hiányuk, a vita a szerzők között pedig inkább abban áll, hogy pontosan mely intézményi vonásokra koncentrálnak a felsoroltak közül. Ezek miatt az összefüggések miatt különösen nagy figyelmet kell fordítani többváltozós elemzés során a multikollinearitás kérdésére.

5.4. IDEOLÓGIAI POLARIZÁCIÓ ÉS (KONVENCIONÁLIS MÓDSZERREL MÉRT) PÁRTOSSÁG

A fogalom és a mérési módszer viszonyára vonatkozó fejezetekben kifejtettem, hogy a polarizációval vagy pártossággal foglalkozó szerzők túlnyomó többsége a nagyon különböző mérési módszerek ellenére a választóközönség ideológiai polarizáltságához és erős pártosságához ugyanazokat a következményeket szokta tár-
sítani: azokat, amelyeket ez az írás pártos elfogultságként, országos szinten pedig pártos polarizációként tart számon. Emiatt mindkét változót kontrollváltozóként szerepeltettem az elemzésben.

Az ideológiai polarizáció hatása abból a szempontból különösen érdekes, hogy alátámaszthatja vagy gyengítheti annak a kiinduló feltevésnek az érvényességét, amely feltevésen a mérési módszer megalkotása tulajdonképpen alapul. Nevezetesen, hogy a kormányt és ellenzékét támogató választók értékeléseinek a különbségeit alapvetően a két csoport politikai elfogultságaival, nem pedig a két csoport preferenciáinak, elképzeléseinek különbségével magyarázza. Azaz amennyiben a bal–jobb ideológiai polarizáltságot arra nézve megfelelő mérőszámnak tekintjük, hogy a választóknak mennyire különböznek a preferenciái az ország és a gazdaság kívánatos működésére vonatkozóan, akkor az ideológiai polarizáció és a pártos polarizáció kapcsolatának vizsgálata közelebb visz minket a pártos polarizáció fogalmának helyes értelmezéséhez.

A konvencionális módszerrel mért pártosság hatására – a módszerrel kapcsolatos aggályaimból fakadóan – nincs hipotézisem. **Az ideológiai polarizációról viszont azt feltételezem, hogy pozitívan függ össze a pártos polarizáció nagyságával (negyedik hipotézis).**

A fenti hipotéziseket az 5. táblázat foglalja össze, egyben itt láthatóak a felhasznált mérési eszközök és az adatok forrásai is. A következő fejezetben a vizsgált változók kapcsolatát a pártos polarizációval először kétváltozós módszerrel vizsgálom.

A 6. táblázat mutatja be a pártos polarizáció és a becsléséhez használt független változók közötti korrelációs kapcsolatokat. A korrelációs számítások során – mivel a megfigyelések nem függetlenek egymástól – országonként klasztereztem a standard hibákat. Ezzel a módszerrel kevesebb szignifikáns összefüggés várható, mint ha nem alkalmaznánk semmilyen kiigazítást.

Látható, hogy a pártos polarizáció *minden vizsgált intézményi és gazdasági változóval a feltételezettnek megfelelő irányú kapcsolatban áll*, és az összefüggések statisztikailag szignifikánsak. Az ideológiai polarizációval való kapcsolata szintén a feltételezettnek megfelelően pozitív és szignifikáns, bár a kapcsolat viszonylag gyenge, a pártosság konvencionális módszerrel mért változatával pedig – ahogy azt ko-

5. táblázat. A pártos polarizáció becslésére használt független változók mérési eszközei és forrásai

		Változó	Mérőeszköz	Adatok forrása
1.	Intézményi jellemzők	Többségi–konszenzusos jelleg	Lijpharti első dimenzió	CPDS
		Választási aránytalanság	Gallagher-index	CPDS
		Többpárti pártverseny	Pártok effektív száma	CPDS
Pártrendszer frakcionalizáltsága	CPDS			
2.	Demokrácia minősége	Több változóból képzett demokrácia változó	A választói elégedettség, a korrupciós index és a sajtószabadsági index főkomponense	CPDS, TI, FH
3.	Gazdasági helyzet/ teljesítmény	Gazdasági teljesítmény	GDP/fő; Gazdasági növekedés	CPDS
4.	Ideológiai megosztottság	A bal–jobb megosztottság erőssége	ESS-adatok alapján saját számítás: a bal–jobb skálán a magukat bal- (0–4) és jobboldalra (6–10) sorolók medián pozíciójának különbsége	ESS
5.	Pártosság	Konvencionális pártosság változó	Az egy adott párthoz közel állók aránya	ESS

6. táblázat. A pártos polarizáció korrelációs kapcsolata a független változókkal

		Lijphart I. dimenzió	Frakcionálizáltság	Pártok effektív száma	Aránytalanság	GDP/fő	Demokrácia (3)	Pártosság (párthoz közel állók)	Ideológiai polarizáció
Pártos polarizáció	Korr.	-0,443**	-0,589***	-0,557***	0,238**	-0,392***	-0,542***	-0,125*	0,343**
	N	122	122	122	122	122	117	122	122

* $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$. A standard hibák klaszterezve országonként.

rásban, a módszer bemutatása során már láthattuk – a pártos polarizáció igen gyenge, de szignifikáns negatív összefüggésben áll.

Meglepő lehet, hogy a legerősebb összefüggéseket a pártos polarizáció és a politikai intézményrendszert jellemző változók között találjuk: a pártos polarizáció mértéke negatívan és közepesen szorosan függ ugyanis össze a lijpharti többségi demokrácia első dimenziójával, a frakcionalizáltsággal és a pártok effektív számával. Viszonylag erős továbbá a demokrácia minősége és a pártos polarizáció

közötti kapcsolat is. Ezzel szemben az aránytalanság, az egy főre jutó GDP mértéke és az ideológiai polarizáció kapcsolata a polarizációval gyengébb, de nem jelentéktelen mértékű.

A politikai intézményi változók szoros összefüggése miatt egymással a többváltozós elemzésben közülük vagy a lijpharti mutatót, vagy az egymás között legkevésbé hasonló mutatókat, az effektív pártok számát és a Gallagher-féle aránytalansági mutatót ($r = -0,505$) használom. A bemutatott független változókon kívül egyes modellekben a lekérdezési éveket is szerepeltetem kontrollváltozóként.

Long és Ervin mellett érvelnek, hogy viszonylag kicsi mintákra vonatkozó többváltozós modellek esetében – mint amilyen ez a kutatás is – és a hibatagok korrelációjának feltételezhetősége mellett helyesebb a standard hibák országonként klaszterezése helyett egy heteroszkedaszticitás-konzisztens kovarianciamatrix-bebecslést (HC3) alkalmazni a standard hibák megbecslésére (Long & Ervin, 2000). A modellek együtthatóit ez nem változtatja meg, viszont azok szignifikanciaszintjeit befolyásolja, így esetleg más változók hatása lesz szignifikáns, mint az országokra klaszterezett standard hibák létrehozása során. A továbbiakban mindkét megoldást alkalmazni fogom.

A 7. és 8. táblázatok mutatják a pártos polarizáció becslésére készült modellek eredményeit. A legtöbb változót tartalmazó modell így épül fel:

$$\text{Pártos polarizáció} = \beta_0 + \beta_1 \text{Aránytalanság}_i + \beta_2 \text{Effektív pártok száma}_i + \beta_3 \text{Egy főre jutó GDP}_i + \beta_4 \text{Demokrácia minősége}_i + \beta_5 \text{Pártosság}_i + \beta_6 \text{Ideológiai polarizáció}_i + \sum \beta_7 \text{Év}_i + \varepsilon_i$$

Két olyan magyarázó változó van, amelyek hatása teljesen egyértelmű, a demokrácia minősége és a pártok effektív száma. Az első három modell alapján egyértelmű, hogy a többségi-konszenzusos vonások közül a sokpárti politikai verseny az, ami a legnagyobb hatással van a pártos polarizáció mérséklésére, minél többpárti egy adott országban a politikai versengés, annál kevésbé polarizált pártos szempontból. Az R^2 értékek különbségei is jól mutatják, hogy a lijpharti első dimenzió, bár a hatása szignifikáns, a pártok effektív számához képest kevésbé jelentős hatású, a választási rendszer aránytalanságának pedig semmilyen hatása nincsen.

A demokrácia minőségének hatása szintén egyértelműen negatív. A modellek tanúsága szerint a jobb minőségű demokratikus működés mérsékli a pártos polarizációt. A 3. és az 5. modellek vizsgálatából kiderül, hogy a többi kontrollváltozó mellett a demokrácia minősége az összes magyarázott hatás mintegy ötödéért felelős, mivel az elhagyásával a modell magyarázóereje 53%-ról 42%-ra csökken.

Meglepő eredmény ezzel szemben, hogy az országok gazdasági helyzete a pártos polarizációra a többi változó mellett semmilyen hatással nem bír. A regressziós együtthatója a legtöbb esetben nulla, az elhagyásával a modell magyarázóereje semmit nem romlik, a többi változó hatásának nagyságára vagy szignifikancia szintjére sincs hatással.

7. táblázat. A pártos polarizáció nagyságát magyarázó, HC3-hibatag korrekciójú OLS-bebecslések (ordinary least squares, legkisebb négyzetek összege)

	I. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell
	Függő változó: pártos polarizáció				
Lijphart első dimenzió		-0,035*** (0,01)			
Aránytalanság	0 (0,002)				
Effektív pártok száma	-0,03*** (0,006)		-0,03*** (0,005)	-0,03*** (0,005)	-0,037*** (0,006)
Egy főre jutó GDP	0 (0)	0 (0)	0 (0)		0 (0)
Demokrácia minősége	-0,06*** (0,018)	-0,052** (0,021)	-0,059*** (0,017)	-0,056*** (0,017)	
Pártosság	0,149* (0,089)	0,182** (0,09)	0,149* (0,088)	0,155* (0,084)	0,062 (0,078)
Ideológiai polarizáció	0,016 (0,034)	0,021 (0,039)	0,016 (0,034)	0,013 (0,031)	0,036 (0,026)
2005	0,007 (0,028)	-0,003 (0,029)	0,007 (0,028)	0,006 (0,02)	-0,006 (0,03)
2007	-0,034 (0,026)	-0,042 (0,029)	-0,034 (0,026)	-0,034 (0,026)	-0,021 (0,034)
2009	0,017 (0,028)	0,018 (0,031)	0,017 (0,028)	0,017 (0,028)	0 (0,035)
2011	0,043 (0,028)	0,028 (0,03)	0,043 (0,028)	0,044 (0,028)	0,054* (0,031)
2013	0,052 (0,031)	0,037 (0,033)	0,052* (0,031)	0,053* (0,031)	0,038 (0,034)
Konstans	1,124*** (0,162)	0,958*** (0,196)	1,124*** (0,163)	1,152*** (0,134)	1,222*** (0,149)
N	117	117	117	117	122
R ²	0,53	0,45	0,53	0,53	0,42

* $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$.

Szintén egyik modellváltozatban sincs szignifikáns hatása az ideológiai polarizációnak, ami ha lehet, még a gazdasági teljesítmény hatásának hiányánál is meglepőbb eredmény, mivel a szakirodalom az ideológiai polarizációt rendszeresen kapcsolatba hozza a pártos polarizációval. Bár feltételezhetnénk, hogy a pártosság és az ideológiai polarizáció mértéke összefügg, és hogy esetleg a pártosság hatásának kontrollja miatt nem szignifikáns az ideológiai polarizáltság hatása, a 6. és

8. táblázat. A pártos polarizáció nagyságát magyarázó, HC3-hibatag korrekciójú OLS-becslések. A standard hibák a 9. és a 10. modellben országként klaszterezve

	6. modell	7. modell	8. modell	9. modell	10. modell
Függő változó: pártos polarizáció					
Effektív pártok száma	-0,031*** (0,005)	-0,029*** (0,005)	-0,029*** (0,006)	-0,030*** (0,005)	-0,029*** (0,005)
Egy főre jutó GDP	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (-0,005)
Demokrácia minősége	-0,049*** (0,016)	-0,063*** (0,015)	-0,062*** (0,018)	-0,059*** (0,018)	-0,062*** (0,019)
Pártosság		0,172 (0,081)	0,09 (0,093)	0,149 (0,097)	0,09 (0,108)
Ideológiai polarizáció	0,027 (0,031)		0,024 (0,036)	0,016 (0,014)	0,024 (0,017)
2005	0,003 (0,029)	0,007 (0,028)		0,007 (0,022)	
2007	-0,032 (0,026)	0,033 (0,025)		-0,034 (0,025)	
2009	0,016 (0,029)	0,017 (0,027)		0,017 (0,028)	
2011	0,04 (0,029)	0,043 (0,027)		0,043* (0,024)	
2013	0,043 (0,032)	0,056 (0,032)		0,052 (0,031)	
Konstans	1,138*** (0,16)	1,199 (0,059)	1,105*** (0,171)	1,124*** (0,078)	1,105*** (0,084)
N	117	117	117	117	117
R ²	0,52	0,48	0,53	0,53	0,48

* $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$.

7. számú modelleket összehasonlítva kiderül, hogy nem ez a helyzet: az ideológiai megosztottság hatása akkor sem lesz szignifikáns, ha elhagyjuk a független változók köréből a pártosságot. Visszatérve a fejezet elején megfogalmazott kérdéshez, úgy tűnik, hogy a pártos polarizáció és az ideológiai polarizáció között (bár a korrelációs vizsgálat szerint van közöttük statisztikailag szignifikáns együttmozgás) jelentősek a különbségek. A többváltozós elemzésekben az ideológiai polarizáció egy esetben sem magyarázta szignifikánsan a pártos polarizáció varianciáját. Ez azt mutatja, hogy az, hogy mekkorák a közpolitikai-ideológiai különbségek a választók preferenciáiban, csak sokadlagos jelentőségű a pártos polarizáció kiala-

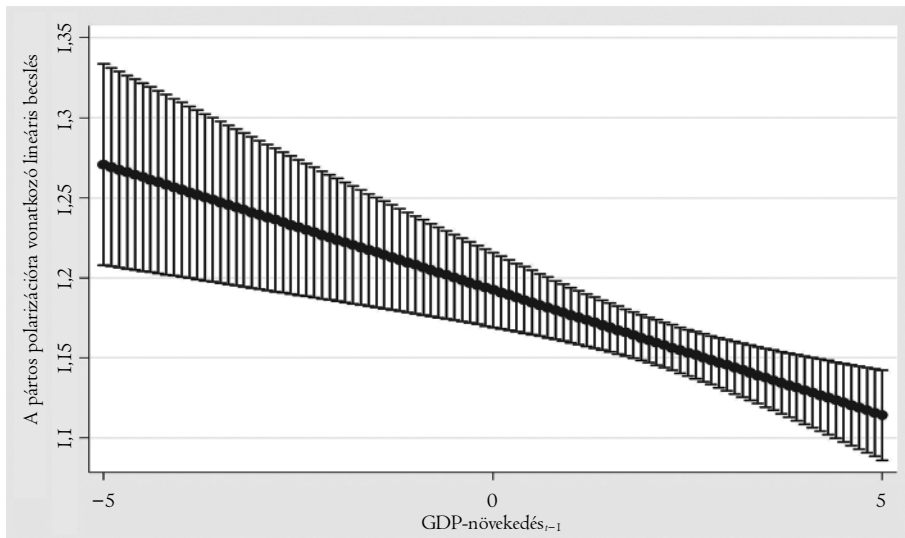
9. táblázat. A pártos polarizáció nagyságát magyarázó OLS becslések országonként klaszterezett standard hibákkal

	I. modell	2. modell	3. modell
	OLS-becslés országonként klaszterezett r. st. hibákkal	OLS-becslés országonként klaszterezett r. st. hibákkal	OLS-becslés országonként klaszterezett r. st. hibákkal
	Függő változó: pártos polarizáció		
Reál GDP növekedés _{t-1}	-0,014*** (0,004)	-0,016*** (0,004)	-0,015*** (0,004)
Pártok effektív száma	-0,04*** (0,005)	-0,04*** (0,005)	-0,042*** (0,007)
Egy főre jutó GDP	0 (0)	(0)	-0,001*** (0)
Korrupciós index	-0,019 (0,012)	-0,019 (0,012)	
Pártosság	0,195** (0,088)	0,21** (0,089)	0,13* (0,066)
Ideológiai polarizáció	0,023 (0,024)	0,027 (0,023)	0,047** (0,019)
2005		0,032 (0,024)	0,025 (0,025)
2007		0,024 (0,039)	0,017 (0,039)
2009		0 (0,032)	-0,004 (0,034)
2011		0,05* (0,027)	0,049* (0,027)
2013		0,015 (0,029)	0,006 (0,032)
Konstans	1,308*** (0,134)	1,27*** (0,136)	1,139*** (0,1)
R ²	0,49	0,51	0,5
N	122	122	122

* $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$.

kulásában. Ezek az eredmények erősítik a dolgozat kiinduló feltevését, miszerint a nagy elégedettségbeli különbségek a választótáborok között inkább az elfogultság jeleként, mintsem a táborok egymástól igen különböző preferenciáinak jeleként értelmezhetők.

9. ábra. A gazdasági növekedés marginális hatása a pártos polarizációra

A gazdasági helyzet hatására vonatkozó eredményekkel szemben a 9. táblázat azt mutatja, hogy a GDP-növekedés mértéke szignifikáns mértékben hat a pártos polarizáció nagyságára. Azaz bár a gazdasági fejlettség *szintje* nem hat a polarizáció nagyságára, a gazdasági helyzet *változása* igen. Az eredmények az elemzés kulcsváltozója hatására nézve változatlanok, akkor is, ha HC3-hibatag korrekciót használunk, vagy ha bármely másik független változót elhagyjuk a modellből. Az egy évvel korábbi GDP-növekedés hatásának nagyságát (a 2. modell szerint) a pártos polarizáció mértékére a 9. ábra szemlélteti.

Látható, hogy a hatás nem túlzottan nagy, mivel 1-2%-os GDP-növekedés nem okoz nagymérvű változást, viszont azt tekintve fontos, hogy ha jelentős a növekedés, akkor (a többi kontrollváltozót átlagosnak feltételezve) nem várható, hogy a választóközönség akár csak közepesen is polarizálódjon; míg ha visszaesik a gazdasági teljesítmény, a polarizáltság közepes-magas szintje szinte biztosra vehető.

A fejezet hipotéziseire adható válaszokat a 10. táblázat összegzi. Összességében a többváltozós elemzés igazolja az első hipotézist, amely a többségi berendezkedést a pártos polarizáció egyik okának feltételezte, bár ezen belül is különösen a frakcionalizált politikai tér, az effektív pártok magas száma járul hozzá a polarizáció csökkenéséhez – ami ellentétes Downs (1957) ezzel kapcsolatos híres feltevésével és az azt hivatkozási pontként kezelő későbbi munkák felfogásával. A többségi vonásokon belül a választási aránytalanság a kétváltozós elemzésben gyenge kapcsolatban állt a polarizáltsággal, míg a többváltozós modellekben ez a hatás el is tűnt.

10. táblázat. Az elemzés válaszai a pártos polarizáció okaival kapcsolatos hipotézisekre

Hipotézisek		Kapcsolat feltételezett iránya	Kétváltozós elemzés eredménye	Többváltozós elemzés eredménye	
1.	<i>Intézményi jellemzők</i>	Többségi–konszenzusos jelleg	–	–	–
		Választási aránytalanság	+	+	nincs hatás
		Többpárti pártverseny	–	–	–
2.	<i>Demokrácia minősége</i>	–	–	–	
3.	<i>Gazdasági helyzet</i>	GDP/fő	–	–	nincs hatás
		Gazdasági növekedés	–	–	–
4.	<i>Ideológiai megosztottság</i>	+	+	nincs hatás	
5.	<i>Pártosság</i>	nincs	–	+	

A második, a pártos polarizáció és a demokrácia minősége között kapcsolatot feltételező hipotézist az elemzés szintén határozottan igazolta: a demokrácia minőségének javulása a modellek szerint szignifikáns mértékben csökkenti a pártos polarizáció nagyságát.

Érdekes módon viszont az ideológiai megosztottságok nem hatnak érdemben egy ország pártos polarizáltságának mértékére. Ez az eredmény támogatja a dolgozat értelmezését, ami a pártos polarizációt illeti: a választótáborok közti különbségeket alapvetően az elfogultsággal, nem pedig a közpolitikai-ideológiai preferenciák eltéréseivel magyarázza. És – bár erre vonatkozóan nem fogalmaztam meg hipotézist – vegyes eredményeket találtam a pártosság tradicionális mérőszámának szerepével kapcsolatosan: a pártosság érdemben hozzájárul ugyanis az itt bemutatott modell magyarázóerejéhez, hatása pedig a pártossággal foglalkozó szakirodalom feltevéseinek megfelelően pozitív. Viszont ez a hatás nem igazán robusztus – a modellek mintegy felében szignifikáns csak, ráadásul ellentétes irányú a kétváltozós elemzésben kimutatott gyenge, de szignifikáns negatív irányú kapcsolattal. Ezen eredmények alapján tehát nem lehet egyértelműen válaszolni arra a kérdésre, hogy a konvencionális mérési módszerrel mért pártosság milyen összefüggésben is áll a pártos polarizáció nagyságával.

A legmeglepőbb eredményeket talán a gazdasági teljesítmény hatásával kapcsolatosan találtam. A harmadik hipotézisnek a gazdasági helyzetre vonatkozó

feltételezését az eredmények alapján elvethetjük: a modellek arról árulkodnak, hogy a gazdasági fejlettség nem befolyásolja a polarizáció mértékét. Ezzel szemben viszont (a *gazdasági fejlettségre* is kontrollálva) a *gazdasági visszaesés* érdemben növeli a pártos polarizációt, míg a *gazdasági növekedés* csökkenti.

6. A pártos polarizáció politikai következményei

Az utolsó két elemző fejezetben azt vizsgálom meg, hogy milyen gazdasági és politikai jellemzőkkel áll összefüggésben a pártos polarizáció, mik lehetnek az okai és következményei annak, ha egy társadalom erősen polarizált. Arra keresem a választ, hogy a politikai polarizáció a demokratikus politikai rendszerek működésének minőségével milyen összefüggésben áll, összességében inkább kedvező vagy kedvezőtlen hatású-e az erős pártos polarizáció?

Léteznek olyan társadalmi és gazdasági eredmények, amelyeket a modern politikatudomány és a modern közgazdaságtan egyértelműen kedvezőbbnek, jobbnak tart más jellemzőknél. Számos olyan változó van, amelyek esetében nagyon széles körű az egyetértés, hogy mi számít jobb eredménynek, bár nem minden, a későbbiekben vizsgált változó eredményei értelmezhetők egyértelműen a kedvező–kedvezőtlen normatív kategóriák mentén. Gazdasági szempontból például az alacsonyabb munkanélküliséget, a magasabb egy főre jutó GDP-t és magasabb ütemű GDP-növekedést, az alacsonyabb államadósságot, alacsonyabb költségvetési hiányt és alacsonyabb inflációt²⁵ nem csupán „más”, hanem egyértelműen jobb eredményként tartjuk számon, mint a magasabb munkanélküliséget, alacsonyabb egy főre jutó GDP-t, és így tovább. Ezt az értelmezést követi a könyv, és ennek mintájára az „egyértelműen jobb” demokratikus politikai eredmények közé sorolom az emberi és politikai jogok minél jobb érvényesülését, a sajtószabadság magasabb szintjét, a magasabb választói elégedettséget vagy a korrupció alacsony szintjét. A megközelítésem tehát ebből a szempontból normatív, de véleményem szerint nem nagyobb mértékben, mint amennyire a mai közgazdaságtani és politikatudományi munkák túlnyomó többsége: „a több jobb” elvet tartja szem előtt az olyan, elsődleges javakkal való ellátottság terén (Rawls, 1997, p. 124), mint a jövedelem, vagyon, szabadság és jogok.

²⁵ Az elemzés során eltekintek attól, hogy egyes esetekben származhatnak gazdasági problémák a lista elméletileg preferált végéhez eső értékekből is, például a rendkívül alacsony inflációból.

Azt, hogy egy polarizált (vagy annak érzékelt) politikai környezetben az érvek és a tények kevésbé számítanak, mint a politikai elköteleződések, több kutatás is megerősíti (Anduiza et al., 2013; Blais et al., 2010; Shani, 2006; Shapiro & Bloch-Elkon, 2008). A polarizált politikai közeg tehát, úgy tűnik, beszűkíti a politikai kérdésekről való gondolkodás terét, rontja a politikai véleménynyilvánítás minőségét, egyszerű velük-vagy-ellenük kérdésre redukálja a politikai kérdésekben való állásfoglalás dilemmáját. Ezekből az eredményekből az következik, hogy a polarizált rendszerekben bármilyen, észszerű alapokon álló elszámoltatásra kevesebb esély van, mint egy nem polarizált rendszerben (Achen & Bartels, 2016), ami demokratikus és gazdasági értelemben is gyengébb teljesítményt valószínűsít. Ezek alapján hipotéziseim a pártos polarizáció mind lehetséges gazdasági, mind lehetséges politikai következményeire vonatkozóan szkeptikusak. Elsőként a politikai rendszer működésére, a demokrácia minőségére vonatkozó hatásokat tárom fel, a következő fejezetben pedig rátérek a polarizáció lehetséges gazdasági hatásainak vizsgálatára.

6.I. A PÁRTOS POLARIZÁCIÓ LEHETSÉGES HATÁSAI A POLITIKAI MŰKÖDÉSRE

A pártos polarizáció és a politikai működés kapcsolatára vonatkozó hipotéziseket és a hozzájuk tartozó mérési eszközöket az alfejezet végén található 10. táblázat összegzi, ezt megelőzően az egyes változókra vonatkozóan egyenként mutatom be a hipotéziseket. A kutatások a demokrácia minőségét többféle módon, többféle mechanizmuson keresztül kapcsolatba hozzák a pártosság és a polarizáció mértékével, ezen a téren egymással szöges ellentétben álló vélekedéseket is találunk.

Ahogy arról a kötet első fejezeteiben is szó volt, a pártokhoz való erős kötődés eredetileg úgy tűnt fel a szakirodalomban, mint a működő demokráciák egy fontos vonása (Converse, 1969). Így a pártosság és a demokrácia stabilitása a szakirodalom egy jelentős része szerint pozitív kapcsolatban állnak egymással, és a pártosság erősödése az újabb demokráciák polgárainak választói attitűdjeiben elengedhetetlen lenne ahhoz, hogy a demokrácia megerősödhessen ezekben az országokban.

A pozitívumok között tartják számon a pártosság mobilizáló hatását, illetve azt, hogy a pártos szavazók jobban érdeklődnek a politika iránt. Egy másik, igen gyakran hallható érv, hogy a pártok iránti elköteleződés megvédi a választót az antidemokratikus, populista, rendszerellenes mozgalmaktól, míg egy gyenge pártkötődéssel bíró társadalomban könnyebben hatalomra kerülhetnek ilyen erők (Achen, 2002; Almond & Verba, 1963; Tóka, 2005). Más szerzők mellett például Achen is kiemeli, hogy Hitler hatalomra jutásában milyen nagy szerepe

volt a német társadalom gyenge pártos elköteleződéseinek. E szerint a tradíció szerint a pártos kötődés (és ezen belül a saját oldal iránti elfogultság) a demokratikus működés egyik alapeleme, és így a sikeres demokratizálódás egy indikátora. Ezen érvek alapján aggodalomra adhat okot, hogy az újabban demokratizálódott országokban a pártok iránti kötődések számos kutatás szerint gyengék (Dalton & Weldon, 2007; Gherghina, 2014; Rose & Mishler, 1998; Tóka, 2005).²⁶ Összefoglalva, az irodalom állásfoglalása meglehetősen egységes arra nézvést, hogy az egészséges demokratikus működéshez a választóknak erős pártkötődéseik kell hogy legyenek. A pártosság és a demokrácia stabilitása eszerint pozitív kapcsolatban állnak egymással, és a pártosság erősödése elengedhetetlen lenne az újabb demokráciák polgárainak választói attitűdjeiben ahhoz, hogy a demokrácia meg erősödhessen ezekben az országokban.

Ennek az összefüggésnek a megfogalmazásakor az irodalom egy jelentős része egy nagyon lényeges szempontot gyakran figyelmen kívül hagy, mégpedig azt, hogy egy adott párt iránti pozitív elköteleződés általában nem önmagában áll, hanem gyakran egy másik párt iránti erősen negatív attitűddel társulva jelentkezik. A pártosság előnyös vonásait hangsúlyozó kutatások egy jelentős része ezzel nem foglalkozik, és kizárólag a pozitív pártos kötődésekre koncentrálnak (a fontosságára rámutat például Enyedi & Todosijević, 2009; Klingemann & Wattenberg, 1992; Rose & Mishler, 1998). Bár a pozitív pártkötődéseket vizsgáló szerzők gyakran idézik Almond és Verba (1963, p. 86) érvelését a pártosság áldásos hatásainak bemutatása kapcsán: „a nyitott és mérsékelt pártosság ezért alapvető egy szilárd demokrácia számára”; mégis igen kevesen foglalkoznak érdemben azzal, hogy hogyan is kellene értelmezni és mérni a kötődések „nyitott” és „mérsékelt” voltát. Illetve elfeledkeznek arról, hogy a pozitív kötődések melletti állásfoglaláson túl már Almond és Verba is rávilágítottak a negatív pártos kötődések lehetséges káros hatásaira, mondván, hogy a „túl ellenséges pártosság veszélyeztetheti az ellenzék elfogadását, és a választási eredmények elutasításához vagy figyelmen kívül hagyásához is vezethet” (Almond & Verba, 1963, p. 123). Így végül általában – saját bevallásuk szerint – egy párt mellett elkötelezettek aránya és az országok demokratikus működésének minősége között pozitív, lineáris összefüggést valószínűsítettek.

Ugyanakkor számos kutatás felhívja a figyelmet arra, hogy a pártkötődés politikai érdeklődést növelő hatása nem tekinthető egyértelmű előnynek, ha az érdeklődés és tájékozódás növekedésével az emberek nem tesznek szert tényszerűen

²⁶ Dalton és Weldon például így írnak a fiatalabb demokráciák helyzetéről a kérdés kapcsán: „ez egy kicsit olyan, mint a tyúk és a tojás problémája: a pártosság erősíti az új demokráciákat, ha stabil a demokratikus pártrendszer, de a stabil demokratikus pártrendszer részben arra épül, ha széles körű a pártok támogatása”; „ha az elítelt működő pártrendszert tudnak kiépíteni, azt a pártosság is követni fogja. A nehézség a demokratikus választás[rendszer] megszervezésében és fenntartásában rejlik – de ha sikerül kiépíteni, az állampolgárok is eljönnek majd” (Dalton & Weldon, 2007, p. 192).

pontosabb tudásra (Jerit & Barabas, 2012; Kuklinski, Quirk, Jerit, Schwieder & Rich, 2000; Shani, 2006; Shapiro & Bloch-Elkon, 2008). A pártkötődés véleménytorzító hatását vizsgáló kutatások alapján ugyanis egyértelműen ez a kép rajzolódik ki. Az elkötelezettebbek, érdeklődőbbek több tájékozódás után inkább csak jobban megerősödnek a saját pártjuknak kedvező vélelmekben, akkor is, ha azok a vélelmek a valóságtól esetleg teljesen elrugaszkodottak. Azaz bár általában érvényes, hogy a pártosabb választók jobban érdeklődnek és többet informálódnak – mint ahogy az előző fejezet eredményei is ezt mutatják –, az viszont kétséges, hogy ez mennyire hat pozitívan a demokrácia minőségére, ha a pártosabb, érdeklődőbb választók a kötődéseik miatt kevésbé alkalmasak a lehető legobjektívabb tények helyes érzékelésére, mint ahogyha alig érdeklődnének és tájékozódnának.

Ugyanígy, lehetséges, hogy a pártos választók a „külső kihívással”, azaz új, esetleg antidemokratikus mozgalmakkal szemben nagyobb védelemet élveznek. Viszont az is feltételezhető, hogy ugyanilyen „védettek” attól is, hogy fel- és elismerjék a másik politikai oldal esetleges jó teljesítményét, vagy belássák, ha a saját oldalukhoz tartozó politikusok rosszul teljesítettek. Mindez pedig nem vezet a rendszer jobb demokratikus működéséhez.

Az éles pártos megosztottságok negatív hatásai a demokratikus működésre nézve a *korruptió elterjedtségén* keresztül is megmutatkozhatnak. Egy olyan országban, ahol fontos szempont a (gazdasági) döntéseknél, a pozíciók kiosztásánál, hogy ki milyen politikai oldalon áll, valószínűsíthető, hogy az aktuális győztes pártján állók ennek inkább a haszonélvezői, míg az aktuális hatalmon lévők nem támogatók inkább kárvallottjai, és ez a politikai korrupciós helyzetekre is érvényes. De ez csupán a „racionális” alapokon álló magyarázat, az összefüggést a saját politikai oldalhoz való erős csoportkötődés és a másik oldallal szembeni ellenszenv is magyarázhatja. Polarizált környezetben ugyanis a korrupció elleni harc is eredménytelenebb lehet, hiszen a választók ilyen esetben nem nyitottak saját politikai oldaluk kritizálására, vagy arra, hogy belássák, az általuk támogatott politikusok hibáztak. A szavazók Anduiza, Gallego és Muñoz (2013) spanyol mintán készült kísérleti kutatásai szerint a korrupciós esetek megítélésekor is hajlandóak nagyon rugalmasan gondolkodni az eset súlyosságáról, aszerint változtatva a véleményüket, hogy ki követte el az esetet. Ha a saját politikai oldal egyik politikusa korrupt, akkor automatikusan nem tartják az esetet olyan súlyosnak.²⁷

Az összefüggés körkörös is lehet: az is feltételezhető, hogy a korrupt rendszerek polarizáltabbá teszik a választóközönséget, például azon keresztül, hogy a szakadék a választópolgárok két tábora között mélyül azon a téren, hogy hogyan

²⁷ Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy nincs különösebb okunk azt feltételezni, hogy ez az összefüggés kizárólag az „egyszeri állampolgárokra” vonatkozik, és azokra nem, akiknek esetleg épp a korrupciós esetek feltárása vagy a korrupt személyek megbüntetése lenne a feladatuk.

gondolkodnak a korrupciós ügyekről és a kormányzó elit által elkövetett visszaélésekről. Ez viszont ismét visszahathat a korrupcióra, mivel a korrupció csökkentésének egyik legfontosabb alapfeltétele, hogy ezekkel az esetekkel szemben a politikai elit határozottan lépjen fel, és – akárki is követi el őket – ne mutasson velük szemben elnézést (Tanzi, 1998). Ahogy szinte minden összefüggés esetében, az irodalomban az itt feltételezettel ellentétes hipotéziseket és eredményeket is találunk: Brown, Touchton és Whitford (2011) érvelése szerint a politikai oldalak közötti nagy ideológiai távolság hozzájárul ahhoz, hogy az elit tagjai sikeresen ellenőrizzék egymás tevékenységét, és ez visszaszorítja a korrump gyakorlatokat. Eredményeik azt mutatják, hogy az *ideológiai* polarizáció mértéke fordított összefüggésben áll a korrupció választótábor által érzékelt szintjével.

A pártosságról szóló irodalom egy jelentős részével szemben azokkal értek egyet, akik az erős pártos kötődésekben a demokráciára nézve inkább veszélyt látnak, még akkor is, ha egyes eredmények szerint a megosztott környezetnek is lehetnek kedvező hatásai. Különösen akkor, ha a pozitív pártkötődés a másik fél iránti negatív vélekedésekkel társul, azaz ha a választók pártos alapon polarizálódnak, az elköteleződések torzítják a választók politikai tudását, felülírhatják a józan érveket, így kérdésessé teszik a választóközönség elszámoltatásra való képességét. Összefoglalva, az egyes számú hipotézisem (H1), hogy a demokrácia minőségével a pártos polarizáció szintje negatív kapcsolatban áll. A demokrácia minőségét a következő mutatókkal mérem: 1. a demokrácia minősége az intézmények szempontjából; 2. a demokrácia minősége a politikai/emberi jogok szempontjából; 3. a választók átlagos elégedettsége az adott ország demokratikus működésével; 4. a sajtószabadság mértékével és 5. a korrupció szintjével. Ez utóbbi három változó előnye, hogy az első kettővel szemben nem ordinális mérési szintű (és ráadásul a vizsgált országok körében nagyon kicsi szórást mutató) változók, hanem magas mérési szintűek és még a vizsgált európai demokráciák körében is viszonylag nagy szórásúak, tehát a két demokrácia-indexnél (*Freedom House* és *Polity IV*²⁸) jóval finomabb mutatók.

A korrupciós index bevonása a demokrácia minőségét mérő mutatók körébe elsőre meglepetést kelthet, viszont a korrupciós mutatók nagyon erősen összefüggenek a demokrácia minőségével és egy ország demokratikus kultúrájával. Gupta, Davoodi és Alonso-Terme (2002) a korrupció szintjét magyarázó eredményeik robusztusságának tesztelésekor a korrupció szintjét mérő változót a demokrácia minőségével helyettesítették.

Az országok demokratikus működése minőségének két további jellemzőjét is vizsgálom, bár nem használom őket a demokrácia minőségének mérésére: a demokratikus tapasztalat hosszát és a választási részvétel arányát. A demokratikus tapasztalat hosszát gyakran kapcsolatba hozzák a demokrácia minőségével, ese-

²⁸ A Center for Systemic Peace 2014-ben kidolgozott mutatója.

tenként a kettőt azonosítják is egymással (pl. Gupta et al., 2002), viszont mivel az én esetemben a kifejezetten a minőséget becsülő változók ugyanilyen könnyen összegyűjthetők voltak, nem láttam indokoltnak a demokratikus évek számával becsülni a demokrácia minőségét. A demokratikus évek számát így a demokrácia minőségének becslése során kontrollváltozóként alkalmazom, azzal a feltételezéssel, hogy a demokratikus évek száma pozitívan függ össze a demokrácia minőségével. A választási részvételnek pedig kettős szerepet szánok: a demokrácia minőségére ható tényezők vizsgálatakor kontrollváltozóként fogom alkalmazni, viszont önállóan is vizsgálom a részvétel és a pártos polarizáció összefüggését.

Bár a részvétel nagysága önmagában nem jelent jó demokratikus működést, és a túl intenzív részvétel elméletileg ugyanolyan súlyos problémákat okozhat, mint a részvétel hiánya (lásd pl. Hirschman, 1970), a politikai részvétel változásait kutatók túlnyomó része a demokratikus működésre nézve előnyösnek tartja a nagyobb mértékű választói részvételt, és ezzel szemben aggasztó jelnek az alacsony részvételt, a választók politikai döntések iránti közönyét. Anélkül, hogy ennek a vitának a részleteibe belebonyolódnék, és hogy az összefüggést minden körülmények között, univerzálisan érvényesnek tartanám, elfogadom, hogy van valamilyen pozitív kapcsolat a részvétel nagysága és a demokratikus működés minősége között – az itt vizsgált demokráciaváltozók esetében például a korrelációs együtthatók gyenge-közepes és jobbára szignifikáns összefüggéseket mutatnak (kivéve a *Polity IV* indexét).

Ha a politikai részvétel és a pártos elfogultság/polarizáció közötti összefüggést vizsgáljuk, azt találjuk, hogy a meglévő szakirodalmi eredmények és feltételezések alapján nem egyértelmű az összefüggés megléte és iránya. A pártosság és a mobilizálhatóság összefüggése a választói viselkedés kutatásának legkorábbi ismert összefüggései közé tartozik (Almond & Verba, 1963; Campbell et al., 1960), és az erős pártos kötődések illetve a polarizált környezet az utóbbi évek kutatásainak egy része szerint is élénkíti a választókat és növeli a választási részvételt (Abramowitz & Saunders, 2008; Dalton & Weldon, 2007, p. 180; Hetherington, 2008). Érveik szerint az adott politikai oldal intenzív támogatása (és esetleg az ellentétes politikai oldallal szembeni intenzív ellenérzések) mobilizálják a választókat, és motivációt nyújtanak a részvételre. Az egyéni adatokat elemző fejezetben a modellek szintén konzisztensen azt mutatták, hogy a politikai érdeklődés és a politikai elfogultság pozitívan függnek össze egymással.

Mások viszont ezzel szemben a polarizált politika kiábrándító jellegét hangsúlyozzák, és a választói részvételi kedv csökkenését, a politikai érdeklődés hanyatlását hozzák összefüggésbe a polarizációval (Ansolabehere, Iyengar & Simon, 1999; Fiorina et al., 2008). Az eredmények szerint a részvétel csökkenésében kulcsszerepet játszik, ha a szemben álló oldalak erős negatív kampányt folytatnak egymás ellen. Eszerint, bár egyéni szinten az elköteleződés általában magasabb

részvételhez vezethet, egy olyan környezetben, ahol az erős elköteleződések miatt a közösség megosztottá válik, épp hogy alacsonyabb részvételre számíthatunk.

Úgy vélem, hogy ez az érdekes ellentmondás megérdemli, hogy a választói részvétel nagyságát ne tekintsük egyszerűen egy, a demokratikus működés minőségét jellemző, még kevésbé pedig annak helyettesítésére használható változónak, még akkor sem, ha a kettő között van valamilyen pozitív kapcsolat. Mivel ezzel a kérdéssel a pártosság/polarizáció irodalmának egy igen lényeges szelete foglalkozik, érdemesnek tartom egy részletesebb elemzésben is megvizsgálni a két változó összefüggését. Emiatt a választási részvétel és a polarizáció viszonyára vonatkozóan önállóan is megfogalmazok egy (második) hipotézist (H2): **azt feltételezem, hogy a pártos polarizáció – a szavazókat kiábrándító, a politikától eltávolító hatása miatt – csökkenti a választói részvételt.** A pártos polarizáció és a politikai működés kapcsolatára vonatkozó hipotéziseket és a hozzájuk tartozó mérési eszközöket a 11. táblázat összegzi.

6.2. KÉTVALTOZÓS ELEMZÉS

A politikai működésre vonatkozó változók és a politikai polarizáció korrelációs kapcsolatait a 12. és 13. táblázatok, valamint – a magas mérési szintű mutatók összefüggéseit ábrázolva – a 10. ábra mutatja. A 11. táblázat szerint a 122 országesetet egy mintaként kezelve azt láthatjuk, hogy csaknem minden változó a feltételezett irányú, szignifikáns kapcsolatban áll a pártos polarizációval.

A polarizáltabb országokban tehát jellemzően alacsonyabb a demokráciával való átlagos elégedettség, rosszabbak a sajtószabadság- és demokráciamutatók, és elterjedtebb a korrupció, továbbá, a rövidebb demokratikus tapasztalattal bíró országok polarizáltabbak. A korrelációs együtthatók gyenge-közepes erősségű kapcsolatokat mutatnak.

Két változó esetében nincs szignifikáns összefüggés, az intézményi környezetet vizsgáló *Polity IV* demokráciaindex és a választási részvételi arány esetében. A *Polity IV* indexe esetében a kapcsolat a feltételezettnek megfelelő irányú, de nem szignifikáns. A mérésenként végzett korrelációs vizsgálatok hasonló képet mutatnak, bár a mérésenkénti 20 körüli elemszám miatt kevesebb a szignifikáns összefüggés. A választási részvétel korrelációs együtthatóit leszámítva – amelyek hatásának iránya változó, viszont többnyire nagyon gyenge kapcsolatot mutat, és egy esetben sem szignifikáns – csak egy olyan esetet találunk, amikor a kapcsolat iránya a feltételezethez képest ellentétes: ez a 2004-es hullám esetében a sajtószabadság és a pártos polarizáció közötti összefüggés, amely nem szignifikáns, de a feltételezettel ellentétben negatív irányú. Ezek az eredmények azt mutatják, hogy ha a demokrácia minőségét számos megközelítéssel mérjük, akkor is fordí-

II. táblázat. A pártos polarizáció és a politikai rendszer működésére vonatkozó hipotézisek operacionalizálása és a mérési eszközök forrása

Hipotézisek		Mérési eszköz	Adatok és források
1. A pártos polarizáció negatívvan hat a demokrácia minőségére	Demokrácia-indexek	Az intézményrendszer demokratikusságának szintje	<i>Polity IV</i> demokráciaindex (Center for Systemic Peace, 2014) (I–10; 10 = teljesen demokratikus)
		A politikai jogok és emberi jogok érvényesülése	<i>Freedom House</i> indexe (Freedom House, 2016) (1–7; 1 = teljesen demokratikus)
	Választói elégedettség	A demokrácia működésével való átlagos választói elégedettség	<i>ESS</i> (0–10; 10 = teljesen elégedett)
	Sajtószabadság	Sajtószabadság-index	<i>Freedom House</i> sajtószabadság-indexe (Freedom House, 2016) (országok helyezése a listán, 1 = legszabadabb)
	Korrupció	Korrupcióérzékelési index (CPI)	<i>Transparency International</i> , országok helyezése a korrupciós listán (Transparency International, 2016) (1 = legkevésbé korrupt)
2. A pártos polarizáció csökkenti a részvételt	Politikai részvétel	A választáson részt vevők aránya a lekérdezést megelőző legutóbbi választásokon	CPDS (százalék)
Kontrollváltozó	Demokratikus tapasztalat	Demokratikus intézményi keretek között töltött évek száma 1945-től	<i>Polity IV</i> adatai felhasználásával, saját számítás (Center for Systemic Peace, 2014)

tott irányú összefüggést találunk a pártos polarizáció és a demokratikus működés minősége között.

Az eredmények konzisztensek, akár az intézményi jellemzők, akár a politikai és emberi jogok vagy a sajtószabadság érvényesülését, akár a választók demokráciával való elégedettségét, akár a korrupció elterjedtségét tekintjük. Ezzel szemben a kétváltozós elemzés nem mutat semmilyen egyértelmű viszonyt a választási részvétel és a polarizáció között. Az egyértelmű összefüggés hiánya végső soron tükrözi a polarizáció és részvétel viszonyára vonatkozó kutatási eredmények kö-

12. táblázat. A demokratikus működést jellemző változók és a pártos polarizáció kapcsolata a 122 ország mintáján

		<i>Freedom House</i> demokrácia- indexe	<i>Polity IV</i> demokrácia- index	<i>TI</i> korrupciós indexe	Demokrá- ciával való átlagos elégedettség	Sajtó- szabadság (helyezés)	Hány év telt el 1946 óta demokrati- kus keretek között	Választási részvételi arány
<i>Pártos polarizáció</i>	Pearson Korr.	,260***	-0,082	-,431***	-,469***	,429***	-,343**	-0,101
	N	122	120	122	122	120	122	122

* $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$. A standard hibák országonként klaszterezve.

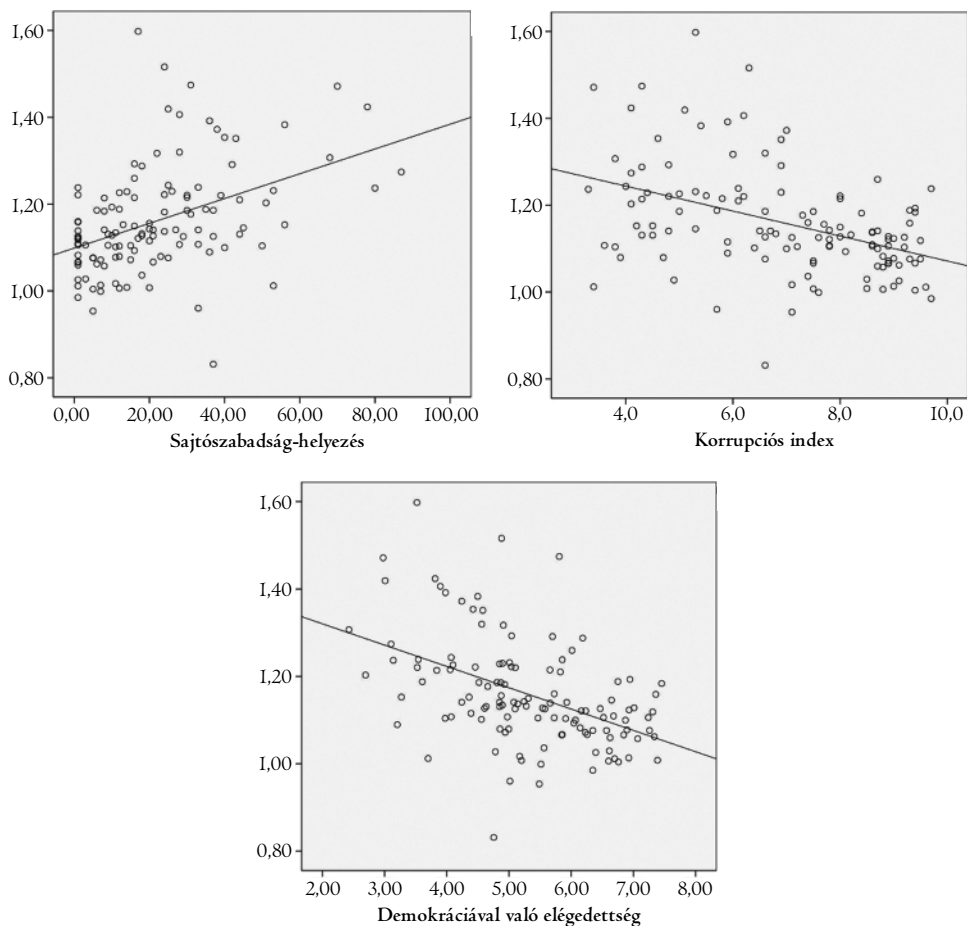
13. táblázat. A demokratikus működést jellemző változók és a pártos polarizáció kapcsolata ESS-hullámonként

		<i>Freedom House</i> demokrácia- indexe	<i>Polity IV</i> demokrácia- index	<i>TI</i> korrupciós indexe	Demokrá- ciával való átlagos elégedettség	Sajtó- szabadság (helyezés)	Hány év telt el 1946 óta demokrati- kus keretek között	Választási részvételi arány a lekérdezést megelőző választásokon	
<i>Pártos polarizáció</i>	2002								
		Korr.	0,23	-0,06	-0,460*	-0,277	0,678***	-0,308	0,213
		N	18	18	18	18	17	18	18
	2004								
		Korr.	0,436**	-0,218	-0,201	-0,165	-0,146	-0,143	0,147
		N	21	20	21	21	20	21	21
	2006								
		Korr.	0,122	-0,142	-0,343	-0,481**	0,291	-0,413	-0,12
		N	18	18	18	18	18	18	18
	2008								
		Korr.	0,342	-0,138	-0,406*	-0,512**	0,423**	-0,279	-0,223
		N	23	23	23	23	23	23	23
2010									
	Korr.	0,089	-0,054	-0,620***	-0,504**	0,631***	-0,463**	-0,333	
	N	20	20	20	20	20	20	20	
2012									
	Korr.	0,328	-0,017	-0,501**	-0,601***	0,404*	-0,467**	n.a.	
	N	22	21	22	22	22	22		

* $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$. A standard hibák országonként klaszterezve.

zötti ellentmondásokat; a kétváltozós szinten mindenesetre egyértelmű igazoló-
dott, hogy a pártos polarizáció és a demokrácia működésének minősége között
fordított irányú kapcsolat van. Nem jutottunk viszont közelebb annak megvála-
szolásához, hogy a polarizáció hogyan hathat a demokratikus politika egy igen
fontos elemére, a részvételre.

10. ábra. A pártos polarizáció összefüggése (1) a sajtószabadság, (2) a korrupció és (3) a demokráciával való elégedettség mértékével

6.3. TÖBBVÁLTOZÓS ELEMZÉS

A többváltozós elemzés során a pártos polarizáció hatását vizsgálom a demokrácia minőségére a szakirodalom által megfogalmazott kontrollváltozók bevonása mellett. A jó demokratikus működés meghatározói között a szerzők többsége *kulturális, intézményi és gazdasági* okokat is vizsgál. Ezt szem előtt tartva az elemzés a következő független változókat tartalmazza a pártos polarizáción kívül:

Gazdasági fejlettség. A demokrácia és a gazdasági működés minősége számos feltételezés szerint együtt jár, bár az, hogy ezek a vonások pontosan hogyan is függenek össze, a mai napig nem egyértelműen tisztázott. A témában kiterjedt kutatásokat

végző Barro (1996, 1999) például a feltevés régi gyökereire utalva „Arisztotelész–Lipset”-hipotézisként hivatkozik arra a feltevésre, hogy a demokrácia létrejöttéhez bizonyos gazdasági fejlettség szükséges. A feltevést a legtöbb komparatív vizsgálat eredménye megerősíti (pl. Bollen & Jackman, 1985). Burkhart és Lewis-Beck (1994) több mint kétezer megfigyelést tartalmazó adatbázisuk elemzése alapján szintén azt találják, hogy a gazdasági fejlődés következménye a demokrácia minőségi javulása, viszont szerintük az összefüggés fordítva nem érvényes: a demokrácia szerintük nem okoz gazdasági sikereket.

Az ő eredményeikkel szemben számos más eredmény utal a kettő közötti fordított kapcsolatra, azaz arra, hogy a virágzó gazdaságnak fontos meghatározója a demokratikus intézményrendszer – azon belül is főként a kiszámítható, pártatlan jogi intézményrendszer, a magántulajdon és egyéb alapvető jogok védelme (Acemoglu & Robinson, 2005, 2012). Acemoglu és Robinson munkái szerint az inkluzív politikai és gazdasági intézmények léte ugyanúgy összefüggésben áll egymással és egymást erősíti, mint ahogy egymást erősítik a kizsákmányoló politikai és kizsákmányoló gazdasági intézmények. A szerzők e két scenárióra mint a politikai és gazdasági intézmények „ördögi körére” és „angyali körére” hivatkoznak. A demokrácia és a gazdasági teljesítmény összefüggése mindenesetre a közgazdaságtan és a politikatudomány leggyakrabban vitatott kérdései közé tartozik, és ez a vita vélhetően a következő években sem jut majd nyugvópontra. Mivel kutatási kérdésem a pártos polarizáció és a demokrácia viszonyára irányul, nem pedig a demokrácia minősége és a gazdasági fejlettség összefüggésére, így a gazdasági fejlettséget kontrollváltozóként szerepeltetem a modellben, anélkül hogy a demokratikus működés és a gazdasági teljesítmény összefüggéseinek részleteiben elmélyednék.

Protestantizmus. A kulturális meghatározók között gyakran vizsgálják a vallás és a gyarmati múlt (vagy kifejezetten a brit gyarmati múlt) hatását (Barro, 1999; Bollen & Jackman, 1985; Clague, Gleason & Knack, 2001), és általában pozitív kapcsolatot találnak e változók és a demokrácia minősége között. Mivel a gyarmati múlt utóbbi vizsgálata az európai országok mintáján nem releváns, itt csak a vallás szerepével tudunk foglalkozni. Barro (1999), Bollen és Jackman (1985, p. 31) a demokrácia kulturális meghatározói között vizsgálják Max Weber, Schumpeter, majd őket követően egy sor más kutató feltevését is, miszerint a protestantizmus – főként az egyéni felelősségre helyezett hangsúlya miatt – olyan kulturális háttérrel nyújt, ami mind a kapitalizmus, mind a demokrácia kialakulását és működését segíti. Eredményeik határozottan megerősítik ezt; úgy találják, hogy ha egy adott országban magas a protestánsok aránya, az empirikusan igazolhatóan jobb demokratikus működéshez vezet. Azt, hogy egy országban domináns-e a „protestáns etika”, az ESS negyedik (tehát középső) hullámának vallási hova-

tartozási változója szerint döntöttem el (amely országok ebben nem vettek részt, azok esetében pedig az alapján a hullám alapján, amelyikben részt vettek). Protestáns országnak jelöltem dummy-változóval azokat az országokat, amelyekben a megkérdezettek több mint harmada, vagy a vallási hovatartozást megjelölők több mint fele protestáns vallásúnak tartotta magát.

Demokratikus tapasztalat. A demokrácia működése, ahogy a fejezet elején is bemutatam, függ attól is, hogy mennyire régiek az adott ország demokratikus hagyományai. Ez egyrészt az intézményrendszer működőképességét is mutatja, másrészt egyfajta helyettesítő változója lehet a demokratikus állampolgári kultúra (Almond & Verba, 1963) erősségének is. A hosszabb demokratikus tapasztalat feltételezhetően demokratikusabb működési móddal jár együtt.

Választási részvétel. Bár a fejezet korábbi részében kifejtettek szerint a magas választási részvételt nem tekintem a jó demokratikus működés szinonimájának, elfogadom, hogy a kettő között van kapcsolat, és hogy a magas részvétel alapvetően jó demokratikus működésre utal, míg a nagyon alacsony részvétel a demokrácia szempontjából fenyegetést jelenthet, jövőbeli kihívásokat jelezhet előre. Ezért a legutóbbi választások választási részvételének mértékére is kontrollálok a modellekben.

6.4. A FÜGGŐ VÁLTOZÓ ÉS A MODELLEK

A többváltozós elemzés során a függő változót főkomponens-elemzéssel hozom létre, amelyhez az első részben bemutatott demokráciaindexeket, a demokráciával való választói elégedettséget, a korrupciós indexet és a sajtószabadság-indexet használom fel. Mivel a *Freedom House* és a *Polity IV* demokráciaindexei az európai mintán kis szóródást mutatnak, és meglehetősen durva mérőszámok, a becsléseket úgy is elvégzem, hogy a főkomponens elemzésbe csak a másik három, magas mérési szintű mérőszámot vonom be. A főkomponens elemzéséhez a változókat úgy alakítottam át, hogy minden esetben a magasabb értékek mutassanak jobb demokratikus teljesítményt, tehát a *Freedom House* demokráciaindexének és a sajtószabadság-indexnek megfordítottam a skálázását.

A függő változó két változatát a továbbiakban Demokrácia(3) és Demokrácia(5) elnevezéssel jelölöm, a számok a bennük részt vevő változók számára utalnak. A Demokrácia(3) mutató a három input változóban rejlő információ több mint 80%-át tartalmazza, míg a Demokrácia(5) változó esetében az információvesztés – a várakozásokkal összhangban – nagyobb, így ez az arány csak mintegy 59%. A *Polity IV* demokráciaindexe az a változó, ami a legkevesebb közös vonást mutatja az összes többivel. Az elemzésből kizártam három kiugró értéket, a 2007-es magyar, a 2009-es szlovén és a 2013-as litván adatokat.

14. táblázat. A demokrácia minőségét becslő többváltozós modellek

	I. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell	6. modell	7. modell
	OLS-becslés, HC3 robosztus standard hibákkal	OLS-becslés, országokként klaszterezett st. hibákkal	OLS-becslés, országokként klaszterezett st. hibákkal	OLS-becslés, HC3 robosztus standard hibákkal	OLS-becslés, HC3 robosztus standard hibákkal	OLS-becslés, országokként klaszterezett st. hibákkal	OLS-becslés, országokként klaszterezett st. hibákkal
	Függő változó: demokrácia (3)			Függő változó: demokrácia (5)			
Pártos polarizáció	-1,967*** (0,524)	-1,967*** (0,612)	-1,862*** (0,599)	-1,697*** (0,490)	-1,531** (0,592)	-1,697** (0,694)	-1,531** (0,709)
Demokratikus évek	-0,001 (0,005)	-0,001 (0,01)		-0,004 (0,587)	-0,002 (0,006)	-0,004 (0,012)	-0,002 (0,012)
GDP/fő	0,018*** (0,003)	0,018** (0,007)	0,018*** (0,004)	,019*** (0,006)	0,019*** (0,004)	0,02** (0,009)	0,019** (0,009)
Protestáns ország	0,474*** (0,113)	0,474** (0,23)	0,473** (0,215)	,448*** (0,004)	0,448*** (0,123)	0,448* (0,24)	0,448* (0,239)
Választási részvétel	0,008** (0,004)	0,008 (0,006)	0,007 (0,006)	,007* (0,121)	0,006 (0,004)	0,007 (0,006)	0,006 (0,006)
2005			0,067 (0,098)		0,108 (0,134)		0,108 (0,086)
2007			-0,053 (0,095)		0,042 (0,154)		0,042 (0,106)
2009			-0,052 (0,108)		-0,126 (0,18)		-0,126 (0,153)
2011			-0,217 (0,134)		-0,124 (0,173)		-0,124 (0,148)
2013			-0,004 (0,122)		-0,017 (0,175)		-0,017 (0,161)
Konstans	-0,244 (0,765)	-0,244 (0,929)	-0,261 (0,872)	-0,49 (0,004)	-0,591 (0,846)	-0,49 (1,043)	-0,591 (1,064)
R ²	0,79	0,79	0,8	0,73	0,73	0,73	0,73
N	117	117	117	115	115	115	115

* $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$. Minden számítás esetében: Prob > F = 0,000.

Az OLS-regressziók becsléseit a 14. táblázat mutatja. A legtöbb magyarázó változót tartalmazó modellek a következőképp épülnek fel:

$$\text{Demokrácia minősége} = \beta_0 + \beta_1 \text{ Pártos polarizáció}_i + \beta_2 \text{ Demokratikus évek száma}_i + \\ + \beta_3 \text{ Egy főre jutó GDP}_i + \beta_4 \text{ Protestáns ország}_i + \beta_5 \text{ Pártosság}_i + \beta_6 \text{ Választási részvétel}_i + \\ + \sum \beta_7 \text{ Év}_i + \varepsilon_i$$

Az első dolog, ami szembeötlő, hogy a kulcsváltozó, a pártos polarizáció hatása minden modellváltozat szerint meglehetősen magas megbízhatósági szinten szignifikáns, és a feltételezettnek megfelelően negatív irányú.²⁹

Minden modell igen erős magyarázó erejű, a demokrácia minősége varianciájának 73–80%-át magyarázzák, ami csökkenti annak valószínűségét, hogy a modellből esetleg fontos magyarázó változókat hagytam ki, és hogy az itt látható összefüggéseket valamely nem vizsgált harmadik változó okozza. A multikollinearitás a modellekben tolerálható mértékű, bár az egy főre jutó GDP és a demokratikus évek száma viszonylag erősen összefügg, ez jól látható abból is, hogy a demokratikus évek számának a kizárása semmilyen érdemleges hatással nem jár a 3. modell R^2 értékére, és a benne maradó szubsztantív magyarázó változók hatásának nagyságára vagy szignifikancia szintjére. Ugyanezt az összefüggést tovább vizsgálva, de más szemszögből nézve igen érdekes eredmény, hogy ezek szerint *a demokratikus évek számának a demokrácia minőségére nézve nincs önálló hatása*, ez a változó csak akkor válik szignifikánssá, ha a gazdasági teljesítményt mutató, egy főre jutó GDP-változót kihagyjuk a modellből, a szerepeltetése nem ad hozzá a modellhez, és nem változtat a kimutatott összefüggéseken sem.

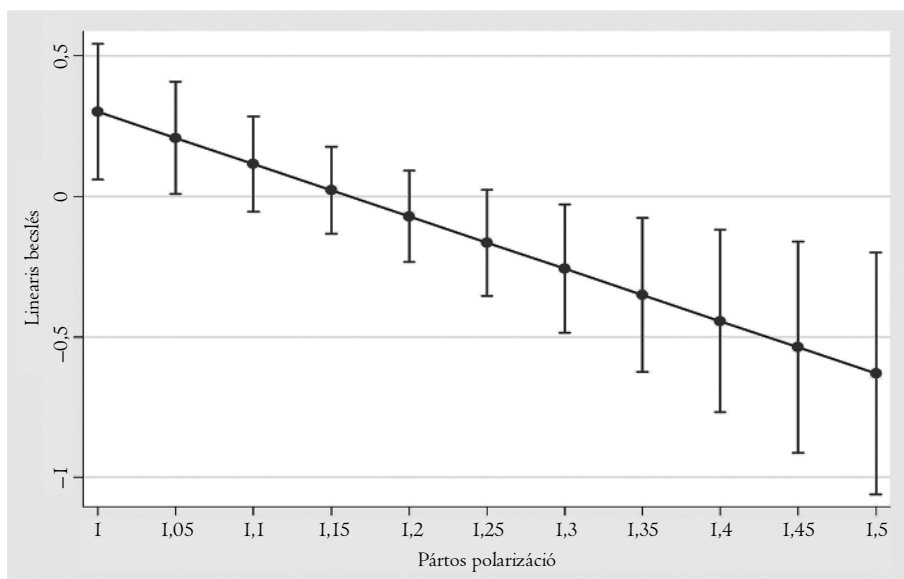
A többi magyarázó változó ezzel szemben a feltételezettnek megfelelő és többnyire szignifikáns hatással van a demokrácia minőségére: a gazdasági teljesítmény hatása egyértelműen pozitív, a protestáns többség hatása szintén. A választási részvétel szintén a várakozásoknak megfelelő pozitív kapcsolatban áll a demokrácia minőségével, viszont a kapcsolat a modellváltozatok csak egy kisebb hányadában szignifikáns.

A pártos polarizáció hatását a demokrácia minőségére a *II. ábra* szemlélteti. Ahogy a korrelációs kapcsolatokból is következtetni lehetett, a modell becslése a közepesen és kevésbé polarizáltabb országokra pontosabb, a nagyon erősen polarizált országok esetében a hibahatárok nagyobb tartományt fednek le, tehát ezekben az esetekben a becslésünk kevésbé pontos.

A pártos polarizáció politikai rendszerre gyakorolt lehetséges hatásai közül az első hipotézis a demokrácia minőségére vonatkozott, ezzel kapcsolatban mind a kétváltozós, mind a többváltozós elemzés eredményei alátámasztják a feltételezéseket. A második feltevés a pártos polarizáció és a választási részvétel viszonyára vonatkozott, és e téren a kétváltozós elemzés semmilyen érdemleges kapcsolatot nem mutatott ki. A politikai hatásokat vizsgáló fejezetet egy erre a hipotézisre választ kereső többváltozós elemzéssel zárom.

²⁹ Ezen nem változtat, hogy függő változóként mind az öt bemutatott demokráciaminőség változó, vagy csak a három, magas mérési szintű változó főkomponensét szerepeltetjük; bevonjuk-e dummy-változókként a lekérdezés évét, illetve hogy milyen hibatajkorrekciós módszert alkalmazunk (HC3-módszert vagy országonként klaszterezett robusztus standard hibákat).

11. ábra. A pártos polarizáció hatása a demokrácia minőségére a 3. modell alapján, 95%-os hibahatárral

6.5. A PÁRTOS POLARIZÁCIÓ HATÁSA A VÁLASZTÁSI RÉSZVÉTELRE

Az elemzés függő változója (a 14. táblázat 6. modelljét kivéve) nem a lekérdezést megelőző utolsó választásokon mért választási részvétel, mivel a modell oksági logikája szerint a lekérdezéshez legközelebb eső, sőt lehetőség szerint azt követő választási eredményeket kellene vizsgálni. Ezért azt a megoldást alkalmaztam, hogy két évet hozzáadtam minden ESS-lekérdezés évéhez, és azokat a választásokat vettem alapul az elemzésben, amelyek ezekben a két évvel későbbi időpontban a legutóbbi választások voltak az adott országban. Ezzel a módszerrel a lekérdezéshez időben átlagosan közelebbi, és sok esetben azt követő, választások részvételi adatait tartalmazza a függő változó.³⁰

A kontrollváltozók körét Blais (2006) munkája alapján határoztam meg, aki elemzően és számos kritikai megjegyzéssel élve foglalta össze a választási részvétel nagyságát becslő irodalom legfontosabb eredményeit, feltételezéseit. Blais egyik fő megállapítása, hogy a szakirodalom konzisztens eredményekkel bír arra nézve, hogy

³⁰ Egy modellváltozatot (6. modell) elkészítettem a lekérdezést megelőző utolsó választások eredményeire is, mivel a 2013-as adatbázis esetében a fenti módszerrel létrehozott változóra a felhasznált adatbázis még nem tartalmazott értékeket, így a lekérdezésekhez közelebbi adatokban nagyobb az adathiány. Az eredmények ebben az esetben is igen hasonlóak.

I. a gazdagabb országokban nagyobb a részvétel, mint a szegényekben; 2. a kisebb országokban nagyobb a részvétel, mint a nagyobbakban; 3. a szorosabb választásokon nagyobb a részvétel, mint ahol kevésbé szoros végeredmény várható; és 4. a kötelező szavazás szintén növeli a részvételt.

Ezek az eredmények viszont Blais szerint nagyon sok kérdést fel is vetnek, mivel az oksági mechanizmus több esetben messze nem világos, illetve a 3. és 4. pont esetében nehéz pontosan meghatározni, hogy milyen részletek is számítanak igazán részvételnövelőnek, ami a mérhetőséget is nagyban befolyásolja.³¹

Európai mintákon az eredmények szintén konzisztensek arra nézve, hogy az arányos és többpárti rendszerekben nagyobb a részvétel, bár az eredmények viszonylag gyenge hatásról árulkodnak. Tehát a rendszer aránytalanságával némileg csökkenő, míg a pártok számának emelkedésével növekvő részvételre számíthatunk. Mivel a mintámban csak európai országok szerepelnek, azokat a változókat is érdemesnek tartottam bevonnai a pártos polarizáció hatásának becslése során, amelyek a világ más országaiban nem mutattak szignifikáns összefüggést a részvétellel. Az adatok elérhetősége és ezen megfontolások alapján a következő változókat szerepeltetem kontrollváltozóként az elemzésben:

Az országok nagysága. Az országok nagyságán itt nem a földrajzi kiterjedést, hanem a népességszámot értem. A népességszám a feltételezések szerint negatívan függ össze a választási részvétellel.

A kötelező szavazás. Bár a kötelező szavazás, ahogy fentebb is említettem, különböző mértékű kötöttséget jelenthet az alapján, hogy milyen szankciókkal jár a nem szavazás, és hogy kiszabják-e egyáltalán a büntetést a nem szavazókra, a „kötelező szavazás” intézmény meglétét vagy hiányát egy dummy-változóval mértem. Európában valamilyen formában kötelező a szavazás Luxemburgban, Belgiumban, Cipruson és Görögországban (Birch, 2013).

Gazdasági fejlettség. A gazdasági fejlettség feltételezhetően magasabb választási részvételi arányokkal jár együtt. A gazdasági fejlettséget az egy főre jutó GDP-vel mérem.

A pártok száma. A többpárti politikai verseny az európai kontextusban Jackman (1987) kutatásai szerint a választási kedvet csökkentő, míg az arányosság a választási részvételt pozitívan befolyásoló tényezők egyike volt. A pártok számát a Laakso–Taagepera-féle (1979) „pártok effektív száma” mutatóval mérem.

³¹ Kötelező szavazás esetén például ilyen fontos részletkérdés, hogy mekkora a büntetés az elmulasztása esetén, és mennyire kényszerítik ki a szabály betartását; a végeredmény szorossága kapcsán pedig felvetődik a kérdés, hogy ez hogyan mérhető arányos rendszerekben, és hogy pártok, pártszövetségek vagy potenciálisan megköthető koalíciók között értelmezzük-e a szoros eredményt.

15. táblázat. A pártos polarizáció és egyéb magyarázó változók hatása a választási részvételre

	I. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell	6. modell ^b
	OLS-becslések HC3-korrekcióval, függő változó: választási részvétel					
Pártos polarizáció	21,149* (11,35)	20,562* (10,992)	18,638** (9,18)	18,461** (9,3)	17,57 ^a (10,647)	15,485* (8,367)
GDP/fő	0,138*** (0,035)	0,14*** (0,034)	0,139*** (0,033)	0,136*** (0,034)	0,142*** (0,033)	0,135*** (0,033)
Kötelező szavazás	16,098*** (3,637)	15,639*** (3,677)	15,964*** (3,457)	16,517*** (3,474)	16,657*** (3,642)	17,652*** (2,854)
Választási aránytalanság	-0,861*** (0,189)	-0,729*** (0,173)	-0,733*** (0,173)	-0,859*** (0,188)	-0,852*** (0,189)	-0,804*** (0,192)
Pártok effektív száma	0,359 (0,719)	0,256 (0,726)			0,108 (0,653)	0,021 (0,613)
Népességszám	0 (0)			0 (0)	0 (0)	0 (0)
2005	0,396 (3,36)	0,418 (3,392)	0,434 (3,369)	0,419 (3,343)		
2007	-1,267 (3,596)	-1,047 (3,568)	-1,049 (3,549)	-1,257 (3,585)		
2009	-3,364 (3,502)	-3,292 (3,484)	-3,238 (3,461)	-3,285 (3,478)		
2011	-4,01 (3,659)	-3,997 (3,673)	-3,776 (3,596)	-3,704 (3,589)		
Konstans	31,569* (17,592)	32,728* (16,978)	36,303*** (12,63)	36,568*** (12,932)	34,64** (15,928)	38,253*** (13,452)
R ²	0,51	0,51	0,51	0,51	0,5	0,51
N	100	100	100	100	100	117

* $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$. Minden számítás esetében: Prob > F = 0,000.

^a $p = 0,102$.

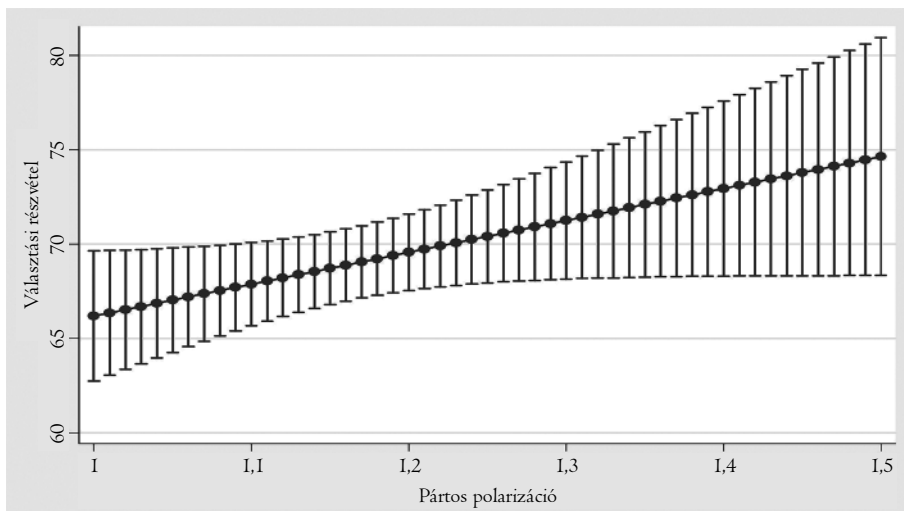
^b A modell függő változója a lekérdezést megelőző választásokon mért részvétel.

Arányosság. A választási rendszer arányosságát egy bevett aránytalansági mutatóval, a Gallagher-indexszel mérem.

Lekérdezés éve. A lekérdezés évének dummy-változóját kontrollváltozóként szerepeltetem a modellekben.

Az eredményeket a 15. táblázat foglalja össze. A modellváltozatokban konzisztensen nincs hatása a lekérdezésiév-dummyknak, az adott ország népességszámának és a többpárti pártversenynek, azaz a pártok effektív számának, így ezek nélkül a változók nélkül is megbecsültem a modelleket. Az elhagyásuk sem a többi változó szignifikanciaszintjeit, sem a modellek magyarázóerejét nem érintette érdemben.

12. ábra. A pártos polarizáció hatása a választási részvételre. A modell független változóként a pártos polarizációt, a választási aránytalanságot, a kötelező szavazást és az ország gazdasági teljesítményét (GDP/fő) tartalmazza

$R^2 = 0,49$; $N = 117$; $\text{Prob} > F = 0,000$

A modellekben nincs zavaró multikollinearitás, különösen akkor nem, ha kihagyjuk az irrelevánsnak bizonyuló magyarázó változókat. A többi kontrollváltozó hatása tankönyvszerű: a gazdagabb országokban, az arányosabb rendszerekben és azokon a helyeken, ahol kötelező szavazni, magasabb a részvétel.

A kulcsváltozó, a pártos polarizáció hatása viszonylag erős, a modelleken keresztül konzisztensen szignifikáns (vagy épp a szignifikanciaszint határán áll), viszont a feltételezettel szemben a hatása pozitív. Ez az eredmény a polarizáció kiábrándító, az embereket a politikától elfordító hatását feltételező hipotézist egyértelműen cáfolja. A pártos polarizáció választási részvételre gyakorolt hatását a 12. ábra mutatja. Az ábrán jól látható, hogy a pártos polarizáció hatása a választási részvételre (hasonlóan ahhoz a hatáshoz, mint amit a fejezet első felében a polarizációnak a demokrácia minőségére gyakorolt hatása esetében láthattunk) azokban az esetekben becsülhető pontosabban, amikor a polarizáltság nem túlzottan erős, hanem gyenge vagy közepesen erős mértékű.

Az eredmények szerint minél megosztottabb pártos értelemben egy ország, annál magasabb a választási részvétel, ha a leggyakrabban használt kontrollváltozók hatását figyelembe vesszük. A fenti változókra kontrollálva, egy nem polarizált (I-es pártos polarizációs értékű) és egy erősen polarizált (I,3-as pártos polarizációs értékű) ország között a választási részvételben mintegy 5-6%-os kü-

lönbséget okoz átlagosan a polarizáltságuk különbsége. Az eredmény tehát nem csak statisztikailag szignifikáns, hanem valóban számottevő.

A fejezet eredményeit összefoglalva elmondható, hogy a pártos polarizáció és a demokratikus működés összefüggése egyértelműen fordított irányú: minél nagyobb a politikai táborok közötti értékelésbeli különbség a politikai valóságra nézve, annál rosszabb a demokrácia minősége az adott országban. Az erre vonatkozó feltevés a kétváltozós kapcsolatokat vizsgálva egyértelműen igazolódott, mivel konzisztensen fordított irányú kapcsolatokat találtunk a demokrácia változatos minőségi jellemzői között, a demokráciával való állampolgári elégedettségtől kezdve az emberi és politikai jogok és a sajtószabadság érvényesülésén keresztül a korrupció érzékelt nagyságáig.

A többváltozós elemzés viszont, ha lehet, még kevesebb kételyt hagyott arra nézve, hogy a pártos polarizáció negatívan hat a demokrácia működésére, mivel a változatos statisztikai megoldásokkal kivitelezett, többféle kontrollváltozó-csoporttal becsült, és minden esetben igen erős magyarázóerejű modellek konzisztensen a feltételezett irányú kapcsolatot mutatták a két jelenség között. A modellek által mutatott hatások ráadásul magas megbízhatósági szinten szignifikánsak és volumenükben jelentősek.

Ezekhez az eredményekhez képest némileg zavarba ejtő, hogy a választási részvételre vonatkozóan határozott igazolást találtam arra nézve, hogy *a polarizáció növeli a részvételt*. Ez az eredmény ellentétes az itt megfogalmazott hipotézissel, viszont a szakirodalom több korábbi feltételezésének és eredményének megfelel, és ezeken felül összhangban áll a könyv egyéni szintű meghatározókat vizsgáló fejezetében foglaltakkal. A politikai táborok közötti éles megosztottságok nem kiábrándítják, hanem ezek szerint részvételre ösztönzik a választókat. Eszerint ha a választási részvétel és a demokrácia minősége között pozitív kapcsolatot képzelünk el, *a pártos polarizációnak van olyan hatása, ami segíti a demokratikus működést*, még akkor is, ha összességében a demokrácia minőségére gyakorolt hatása ezzel szemben egyértelműen negatív. Ez az eredmény összefüggésbe hozható az egyéni szinten talált hatásokkal, vagyis azzal, hogy a pártosabb egyének jobban érdeklődnek a politika iránt. Ez az eredmény nagymértékben árnyalja a pártos polarizáció demokratikus működésre gyakorolt negatív hatásairól szóló eredményeket. Azt mutatja, hogy van empirikus alapja és bizonyos részigazsága annak a feltevésnek is, hogy a pártosság/polarizáció előnyös a demokratikus működés szempontjából, még akkor is, ha *összességében a pártos polarizáció demokráciára gyakorolt hatása negatív*.

7. A pártos polarizáció és a gazdasági teljesítmény összefüggése

A társadalomtudósok által legtöbbet vizsgált kérdések közé tartozik, hogy bizonyos országok gazdaságilag miért sikeresebbek másoknál. A sikeresség és sikerelenség okait kutató tudományos munkák egy része a társadalmi megosztottságokra koncentrál. E munkák nagy része a jövedelmi egyenlőtlenségek (Easterly, Ritzen & Woolcock, 2006; Esteban & Ray, 1994; Ezcurra, 2009; Keefer & Knack, 2002; Woo, 2003) vagy a nyelvi, etnikai vagy vallási megosztottságok növekedésre gyakorolt szerepét vizsgálja (Alesina, Baqir & Easterly, 1999; Easterly & Levine, 1997).

A gazdasági teljesítmény és a polarizáció összefüggése igen sokrétű lehet, és többféle plauzibilis magyarázat is létezik a kettő közötti kapcsolatra. Bár elvétve találunk olyan eredményeket, amelyekből következtethetnénk arra, hogy a polarizációnak lehetnek pozitív hatásai a kormányzati működésre, és ezen keresztül vagy ezen belül a gazdasági működésre is (Brown et al., 2011; Levendusky, 2010; Spoon & Klüver, 2015), a „szkeptikus álláspont” képviselői többségben vannak. A domináns, szkeptikusabb érvelést elfogadva *az a hipotézisem, hogy a pártos polarizáció gyengébb gazdasági teljesítménnyel áll összefüggésben.*

A magyarázat felvezetését rendhagyó módon egy ezzel versengő hipotézis bemutatásával kezdem, mivel ez bizonyos értelemben az egyszerűbb magyarázat, amivel a standard, közgazdasági szemléletű megközelítés a polarizáció és a gazdasági teljesítmény viszonyát leírja. E racionális megközelítés során a választók ideológiai preferenciáinak eloszlásából vonhatunk le következtetéseket. Ha a választók ideológiai preferenciái nem normál, hanem U alakú (de legalábbis a normálnál jóval lapultabb) eloszlásúak, akkor az egyes választói csoportok nagyon eltérően gondolkodnak arról, hogy mi lenne a kívánatos cél, amit egy kormánynak el kellene érnie, illetve milyen módon kellene azt elérnie.

Tehát ha egy társadalomban nagy különbségek vannak a politikai értékek, preferenciák, vélemények között, akkor nehéz a választók nagy részét kielégítő kormányzást folytatni, mert nagyon eltérő eredményeket tartanak ideálisnak. Downs (1990) elmélete szerint az ilyen helyzet egyértelműen nehezíti a hatékony

működést. Szerinte a normál eloszlású preferenciák járulnak hozzá leginkább a hatékony demokratikus működéshez, míg nem normál preferenciaeloszlás esetén a demokrácia hatékonysága romlik. Enyhébb esetekben Downs feltételezése szerint a polarizáció „csupán” közpolitikailag instabil és hatékonytalan kormányzást eredményez, hiszen a közpolitikai megoldások folyton a két szélsőség között ingadoznak, de ez Downs szemében még egy enyhébb lehetséges következmény: súlyosan polarizált rendszerekben ugyanis, ahol a választói preferenciák eloszlása nem csak lapultabb a normálhoz képest, hanem U alakú, az olyan szélsőséges kimenetek is valószínűbbé válnak, mint például egy polgárháború (1990, pp. 1003–1004). A megosztottság és a lassú növekedés azért járhatnak együtt e szerint az érvelés szerint, mert nagy a „policy-volatilitás”, azaz az egymást váltó kormányok gyakran a korábbiaktól nagyon eltérő intézkedéseket vezetnek be. Így a változó irányú közpolitikai reformötletek csökkentik a kormányzás hatékonyságát, mivel a reformok és átszervezések mindig tetemes mennyiségű tranzakciós költséggel járnak, a gazdasági szereplők számára pedig az ország nem tud kiszámítható gazdasági környezetet teremteni (Frye, 2002, pp. 309–310). Ezt az elméletet teljes mértékben alátámasztják Frye empirikus eredményei (2002, 2010), aki a posztkommunista térséget vizsgálva arra jutott, hogy minél inkább leírhatók a választóközönség politikai preferenciái egy kommunista utódpart és egy anti-kommunista part kétosztatú versenyeként, annál lassabb a gazdasági növekedés. Eredményei alapján Frye a politikai polarizáltságot a növekedés egyik meghatározó hátráltató tényezőjének tekinti.

A második (pártidentitás-alapú) megközelítés nem a választói preferenciákat feltételezi adotttnak, hanem a politikai elköteleződéseket, a párt- vagy politikai-tábor-identitást és az ezekből fakadó elfogultságokat. A választók (köz)politikai preferenciáit tehát nem tartja alapértelmezettnek, hanem ezekből a politikai elköteleződésekből származtatja. Bár a párthovatartozás véleményformáló hatása rég-ről ismert jelenség, mégis az utóbbi évtized kutatásai világítottak rá jobban, hogy a pártos elköteleződések a politikai tényérzékelésben és a politikai véleményalkotás terén is jelentős különbséget hoznak létre a különböző táborokhoz tartozó választók gondolkodásában (pl. Achen & Bartels, 2016; Anduiza et al., 2013; Bafumi & Shapiro, 2009; Broockman & Butler, 2014; Druckman et al., 2013; Jacobson, 2010; Jacoby, 1988; Shani, 2006; Shapiro & Bloch-Elkon, 2008). Ennek az irányzatnak a kiinduló feltevései élesen szemben állnak a fentebb ismertetett racionális elmélet feltevéseivel, hiszen a racionális megközelítés a közpolitikai preferenciákat tekinti oknak, a pártpreferenciát pedig okságnak, míg a pártidentitás-alapú érvelés fordítva. Viszont ezt a perspektívát elfogadva a racionális érvelés eredményével végső soron megegyező következtetésre juthatunk a polarizáció várható hatásait illetően.

Ugyanis ha valahol erős a választók pártos elfogultsága, az azt jelenti, hogy a tényeket egy erős pártos szűrőn keresztül érzékelik, és az információt szintén erős pártos „nyomás” alatt dolgozzák fel. Az erős pártos polarizáció egyértelműen rontja az állampolgárok tényérzékelésre, minőségi véleményformálásra és érveken nyugvó vitára való képességeit (Anduiza et al., 2013; Blais et al., 2010; Shani, 2006; Shapiro & Bloch-Elkon, 2008). Emiatt az feltételezhető, hogy a polarizáltabb rendszerek kevésbé képesek hatékonyan elszámoltatni a kormányokat, mint a kevésbé polarizáltak. Mivel egy politikailag elfogult közegben inkább a politikai elfogultságok legalább annyira döntenek egy kormány hatalmon maradásáról, mint a kormányzás minősége, az esetleges rosszabb kormányzati teljesítmény és rosszabb gazdasági mutatók esetében is nagyobb eséllyel hatalmon maradhat egy kormány, ha a támogatói nagyon elfogultak, és nem hajlandóak másik pártra szavazni. Ahogy Iyengar, Sood és Lelkes fogalmaznak, „a pártos torzítás a gazdasági körülmények értékelése terén ahhoz vezet, hogy a szavazók nem ismerik el, ha a másik oldal hivatali ideje alatt a gazdaság növekszik, viszont nem büntetik a saját oldaluk képviselőit, ha kétséges a gazdasági teljesítményük” (2012, p. 428). Ezek szerint feltételezhető, hogy a pártok iránt elfogult táborok, a politikailag polarizált választóközönség határozottan nem járulnak hozzá a demokratikus rendszerek kormányzati hatékonyságának növekedéséhez, mivel rontják a szavazók képességét a rossz teljesítményt nyújtó kormányok elszámoltatására.

Összefoglalva, az erős pártos megosztottság, a politikai táborok közötti el-lenségeskedés többféle módon is gyengébb gazdasági eredményekhez vezethet. A kérdés vizsgálatakor mindenesetre a fordított okság eshetőségét is figyelembe kell venni. A gazdasági hatékonytalanság és a polarizáltság között ugyanis úgy is lehet összefüggés, ha az oksági irány épp ellenkező: eszerint a gazdasági problémák, az ezekből eredő elégedetlenség és feszültségek is okozhatnak nagy véleménybeli különbségeket a társadalomban. Az is észszerű magyarázat lenne ugyanis, hogy azokban az országokban, ahol a gazdasági helyzet kedvezőbb, eleve kisebbek a feszültségek, kisebb a pártkötődésekből fakadó politikai megosztottság. A kétféle érvelés akár egyszerre is teljesülhet, és a polarizáltság és a hatékonytalan gazdasági működés körkörösen is hathat egymásra, akár valamely harmadik tényezőn keresztül is. A fordított oksági viszony valószínűségét mindenesetre igen nagy mértékben csökkenteti, hogy a pártos polarizáció okainak feltárása során a többváltozós modellekben a gazdasági teljesítmény jellemzően nem hatott szignifikánsan a polarizáció nagyságára.

A polarizáció lehetséges gazdasági hatásait először kétváltozós elemzéssel vizsgálom, összefüggésbe hozva a megosztottság erősségét az egy főre jutó GDP, az infláció, a költségvetés egyensúlya, a hosszú lejáratú államkötvények kamatszintje és a munkanélküliségi ráta mértékével. Ezt követően többváltozós elemzéssel is

vizsgálom a polarizáció hatását mind a gazdasági növekedésre, mind a munkanélküliségre. Azt feltételezem, hogy számos tényezőre kontrollálva is a pártos polarizáció erősödése mellett alacsonyabb gazdasági növekedés és magasabb munkanélküliség várható.

7.1. KÉTVALTOZÓS ELEMZÉS

Először kétváltozós elemzéssel, az ország esetek körében végzett korrelációs számítással elemzem a pártos polarizáció és a gazdasági teljesítmény közötti kapcsolatot.

A standard hibák országokra való klaszterezése és a viszonylag alacsony elemszám ellenére a legtöbb összefüggés magas megbízhatósági szinten ($p < 0,01$) szignifikáns, a pártos polarizáció és a gazdasági eredményesség közötti kapcsolat pedig a változókon átívelően, konzisztensen negatív, az erősebb polarizáció minden változó esetében gyengébb gazdasági teljesítménnyel áll összefüggésben (16. táblázat).

A korrelációs mutatók azt jelzik, hogy az erősebb pártos polarizáció nagyobb költségvetési hiánnyal, magasabb hosszú lejáratú államkötvénymarkattal, magasabb munkanélküliségi rátával, kisebb ütemű GDP-növekedéssel és kisebb egy főre jutó GDP-vel függ össze.

A kulcsváltozóra vonatkozóan az összefüggések jobb szemléltetéséhez három csoportba soroltam az országokat, nem polarizált, közepesen polarizált és erősen polarizált csoportokat képezve. A csoportok közötti határok meghúzásakor (amennyire ez egy folytonos skála háromértékű, ordinális skálává alakítása esetében lehetséges) igyekeztem leképezni az eredeti változó eloszlását (13. ábra).³²

Az eredmények konzisztensek, akár az infláció nagyságát vizsgáljuk, akár a költségvetési hiányt, a hosszú lejáratú államkötvények kamatát vagy a munkanélküliséget. Azaz a pártos értelemben polarizáltabb országok gazdasági teljesítménye minden itt vizsgált dimenzióban elmarad a közepesen vagy nem polarizált országok teljesítményétől, és a csoportok közti különbség az ANOVA-vizsgálat szerint csak az infláció esetében nem szignifikáns.

Hasonló eredményeket kapunk akkor is, ha az ország eseteket polarizáltságuk és gazdasági eredményeik alapján (K-középpontú klaszterezési eljárással) klaszterezzük. Az algoritmus három csoportba sorolta az eseteket: kilenc esetet sorolt a nem polarizált, és egyben a legjobb gazdasági mutatókkal rendelkező, hatvanégyet a közepesen polarizált és közepes gazdasági mutatókkal rendelkező, és negyvenötöt az erősen polarizált, gyenge gazdasági mutatókkal bíró kategóriába.

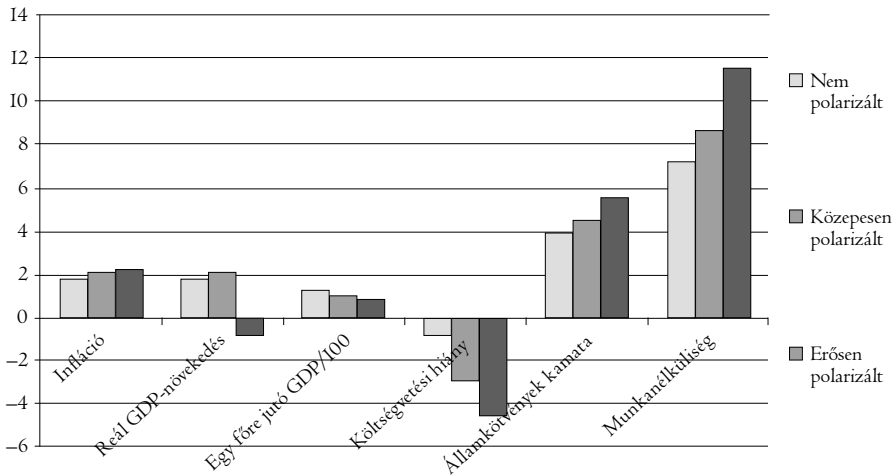
³² A kategóriák beosztása: I,12-es pártos polarizációs érték alatt nem polarizált, $N = 47$, I,12–I,24-es érték között közepesen polarizált, $N = 52$, I,24 fölött erősen polarizált, $N = 20$.

16. táblázat. A pártos és ideológiai polarizáció és a vizsgált gazdasági mutatók közötti korrelációs kapcsolat

	Egy főre jutó GDP	Reál GDP-növekedés	Infláció	Költségvetési hiány	Államkötvények kamata	Munkanélküliség
Pártos polarizáció	-0,392***	-0,176**	0,250*	-0,285***	0,406***	0,362***
Ideológiai polarizáció	-,558***	-0,075	,294***	-,246**	,311**	,264**
N	122	122	122	122	121	122

* $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$. A standard hibák országoként klaszterezve.

13. ábra. A pártos polarizáltságuk alapján három csoportba sorolt országok átlaga a vizsgált gazdasági dimenziókban

Az így kialakított csoportok között a különbségek magas megbízhatósági szinten ($p < 0,01$) szignifikánsak, egy változó, a GDP-növekedés kivételével (17. táblázat).

A pártos polarizáció és három gazdasági változó kapcsolatát ábrázolja a 14. ábra, az ország esetek klasztertagsága szerint. A klaszterek világosan elkülöníthetők egymástól az egy főre jutó GDP terén, a másik két mutató esetében vegyesebb a kép, a leginkább polarizált/leggyengébb gazdasági teljesítményű klaszter eredményeinek nagy szórása miatt.

Az itt vizsgált gazdasági mutatók, bár gyakran összefüggenek, messze nem helyettesíthetők egymással. Az itt vizsgált mintában például az infláció és a költségvetési hiány nagysága vagy az infláció és a munkanélküliség *semmilyen* statisztikai kapcsolatban nem állnak egymással. A kétváltozós elemzés alapján kijelenthető, hogy a pártos polarizáció szintje a gazdasági teljesítménnyel negatív összefüggésben áll: mi-

17. táblázat. A klaszterelemzés végeredménye, a három csoport klaszterközpontjai a pártos polarizáltság és a gazdasági teljesítmény mentén

	Nem polarizált	Közepesen polarizált	Erősen polarizált
Pártos polarizáció	1,08	1,12	1,23
Egy főre jutó GDP az EU-átlag százalékában	189	121	69
Reál GDP-növekedés	1,63	0,98	0,65
Munkanélküliség	3,69	7,23	11,39
Infláció	1,37	1,64	2,67
Költségvetési hiány	7,62	-1,94	-4,99
Hosszú lejáratú államkötvények kamata	2,93	3,76	5,8
N	9	64	45

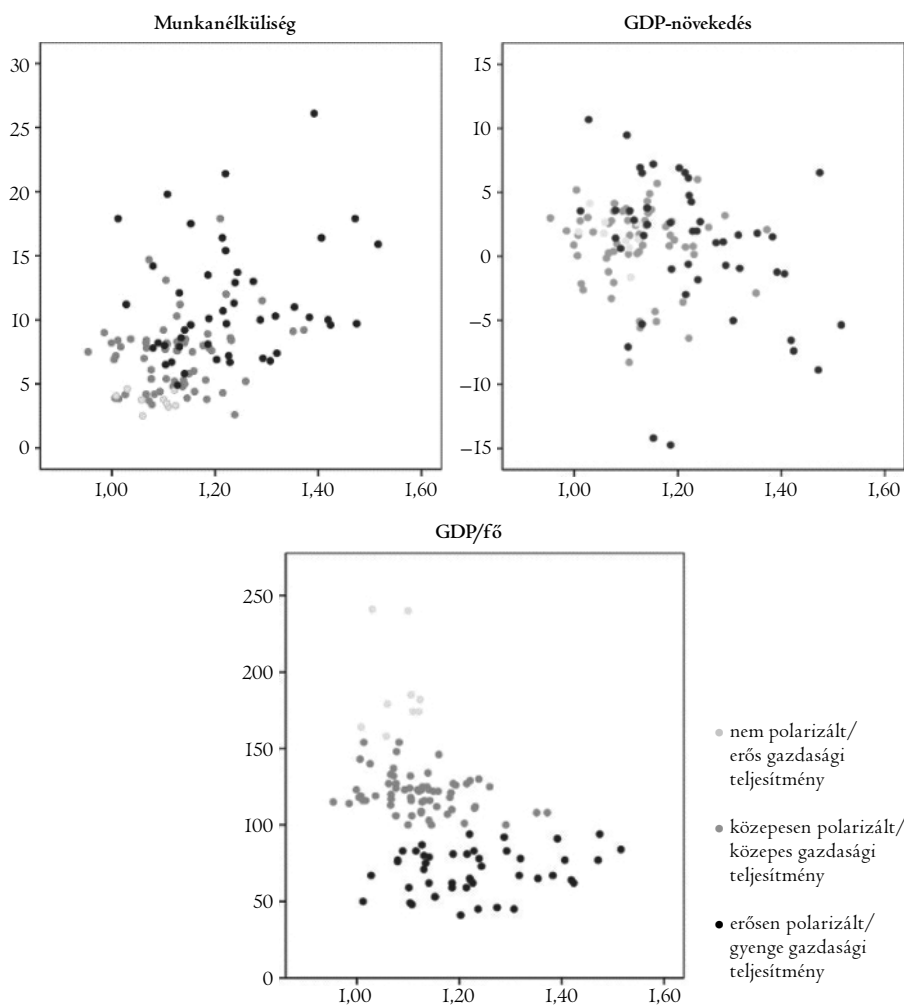
nél polarizáltabb egy ország, átlagosan annál alacsonyabb a gazdasági teljesítménye, az itt vizsgált minden gazdasági mutató szerint. Az itt látható eredmények tehát arra utalnak, hogy a pártos polarizáció hatása nem szelektív az egyes gazdasági mutatókra vonatkozóan, azaz nincs olyan átváltás (például alacsonyabb növekedés, viszont emellett mérsékeltebb infláció, vagy alacsonyabb növekedés mellett magasabb foglalkoztatottság), ami alapján azt valószínűsíthetnénk, hogy a polarizáció hatása vegyes, és bizonyos gazdasági mutatókat vizsgálva a hatása kedvező, másokra nézve pedig kedvezőtlen. Erre a kérdésre a többváltozós elemzés végén még visszatérek.

7.2. TÖBBVÁLTOZÓS ELEMZÉS

Az, hogy milyen tényezők lehetnek a gazdasági növekedés meghatározói, a közgazdasági gondolkodás egyik legrégebbi kérdései közé tartozik. Acemoglu, Johnson és Robinson (2005) három gyakran említett tényezőcsoport, a földrajzi tényezők, a kultúra és az intézmények szerepét összehasonlítva amellyel érvelnek, hogy ezek közül a politikai/gazdasági intézmények a szerepe a legjelentősebb. (Ezen alapvető intézmények közé sorolható a demokratikus működés és a magántulajdon stabil védelme is.) A többváltozós modell felépítésekor nagymértékben támaszkodtam Timothy Frye (Frye, 2002, 2010) gazdasági növekedést becsülő modelljeire. Számos növekedést magyarázó munkától eltérően – viszont ehhez a kutatáshoz hasonlóan – Frye kutatásai középpontjában is az állt, hogy a politikai tényezők hogyan hatnak a növekedésre: a polarizáció és a választási ciklusok hatását vizsgálta. Azaz kutatása kulsváltozója szintén a politikai polarizáció volt, nem pedig egy alapvetően gazdasági modellhez használta a politikai tényezőket kontrollváltozóként.

A többváltozós modellek függő változója az éves GDP-növekedés. Kontrollváltozóként a következő változókat szerepeltetem:

14. ábra. A pártos polarizáció és három gazdasági mutató összefüggése a mintában, a klasztertagság szerint

Az egy főre jutó GDP mértéke. Észszerű, hogy a növekedés mértéke függhet attól az alaptól, amelyhez képest a növekedést mérjük. Frye (2002) és Barro (1996) eredményei konzisztensen azt mutatják, hogy ezzel kapcsolatosan a neoklasszikus megközelítés feltételezései helytállóak, a gazdagabb országoknak jellemzően kisebb a növekedési rátája.

Az infláció mértéke. Az infláció nagysága és kívánatos gazdasági eredmények között – például alacsony munkanélküliség vagy erős növekedés – gyakran tapasztalható átváltás. Azaz ahhoz, hogy gazdasági sikerről beszélhessük, az kell, hogy úgy

következzen be növekedés, vagy úgy csökkenjen a munkanélküliség, hogy közben az infláció stabilan mérsékelt szintű marad (Pereira, Maravall & Przeworski, 1993). Ezért szükséges az inflációra kontrollálni a gazdasági növekedést vizsgáló modellekben.

A demokrácia minősége. Ahogy azt az előző fejezetben is bemutattam, a demokrácia minősége és a gazdasági fejlettség pontos összefüggése a mai napig nem tisztázott, de vélhetően a kettő közötti oksági kapcsolat körkörös. Érdekes felidézni erre vonatkozóan az Acemoglu és Robinson (2012) által leírt gazdasági-politikai „ördögi kör” és „angyali kör” modelljeit: feltételezésük szerint az inkluzív politikai és gazdasági intézmények léte ugyanúgy összefüggésben áll egymással, mint ahogy egymást erősítik a kizsákmányoló politikai és kizsákmányoló gazdasági intézmények.

Putnam (1993) végeredményében hasonló, de gondolatmenetében némileg különböző érveléssel az északolasz régiók gazdasági fejlettségét (a délolasz régiók elmaradottságát) hasonló okokra, a civil szereződések és a civil aktivitás meglétére (illetve hiányára) vezeti vissza. Ide kapcsolhatóak Drury, Kriekhaus és Lusztig (2006) eredményei is. Szerintük a korrupció és a demokrácia minősége (bár e két változó egymással is hatással van) nem önmagukban magyarázzák a gazdasági növekedést, hanem együttesen: a demokrácia érvelésük szerint nem önmagában segít hozzá a nagyobb növekedéshez, hanem a korrupció negatív hatásainak mérséklésén keresztül. Eredményeik szerint ugyanis ugyanolyan mértékű korrupció rombolóbban hat egy kevésbé demokratikus ország növekedésére, mint egy demokratikusabbéra. Emiatt a demokrácia fejlesztése a kevésbé demokratikus és viszonylag korrump országokban nemcsak emberi jogi szempontból pártolható, hanem a demokrácia javulásával a korrupció gazdaságra gyakorolt káros hatásai is mérsékelhetőek lennének.

Bár az empirikus elemzések az elemzett minták összetétele alapján esetenként ettől eltérő eredményre jutottak, Barro (1996) szerint például a demokrácia erősödése csak a kevésbé demokratikus országok esetében hat pozitívan a gazdasági növekedésre, a demokratikusabbak esetében a hatása inkább negatív), meggyőző eredmények állnak rendelkezésre annak kapcsán, hogy a gazdasági fejlettség és a demokrácia között érdemi pozitív kapcsolat van. A demokratikusság mértékének megállapítására a *Freedom House* demokráciaindexét használom, amelynek értéke az adatbázisban szereplő országokra 1, 1,5 vagy 2.

Az előző évi GDP-növekedés mértéke. A társadalmi-gazdasági jelenségeket magyarázó modellekben gyakran használják a függő változó eggyel korábbi évre vonatkozó (*lagged*) értékét kontrollváltozóként, sokszor úgy is, hogy nincs a kontrollváltozónak észszerűen feltételezhető oksági hatása a függő változóra. Egy igen nagy

hatású cikkében Achen (2000) amellett érvel, hogy ez a gyakorlat, a korábbi évek eredményére kontrollálás gyakran valós hatású magyarázó változók hatását „teszi tönkre” a modellekben, amik így nem tűnnek szignifikáns hatásúnak.³³ Rosszabb esetben még a szubsztantív változók hatásának irányát is megváltoztatják, teljesen kontraintuitív összefüggéseket produkálva. Achen úgy véli, hogy például a közpolitikai irodalom egyik alapvetése, az inkrementális költségvetési politikai változások tézise is végső soron egy ebből fakadó statisztikai hibának tulajdonítható. Keele és Kelly (2006) viszont szimulációik eredményei alapján amellett érvelnek, hogy a legtöbb, politikai/gazdasági hatásokat vizsgáló alkalmazott kutatás tulajdonságainak (kis, 50–150 közötti elemszám, dinamikus modellek, mérsékelt autokorreláció a hibatagok között) megfelelő, ha OLS-becslést használunk és kontrollálunk a függő változó $t-1$ -es értékére. A regressziós becsléseket mindkét változatban elvégeztem, a függő változó korábbi évre vonatkozó értékének kihagyása esetén a pártos polarizáció hatása továbbra is szignifikáns és (az előzetes várakozásoknak és Achen érvelésének megfelelően) jóval nagyobb, mint az itt szereplő modellekben.

A korrupció szintje. A korrupció gazdasági növekedésre gyakorolt káros hatásairól számos meggyőző eredmény áll rendelkezésre (Tanzi & Davoodi, 1998, 2001). Azokban az országokban, ahol a korrupció elterjedt gyakorlat, a gazdaság sok tényezőre kontrollálva is gyengébben teljesít. Jellemzően nemcsak kisebb a gazdasági növekedés, de elterjedtebb a szegénység is, és nagyobbak a jövedelmi egyenlőtlenségek (Gupta et al., 2002). Ha a korrupció elterjed, sokféle módon fejtheti ki hatását a gazdasági eredményességre (Mauro, 1998; lásd pl. Tanzi & Davoodi, 1998), de szinte minden vonatkozó kutatás szerint egyértelműen negatív irányba.

A fent bemutatott függő változók mellett az ESS-hullámokhoz tartozó év dummy-változóit is bevontam. Az évváltozók bevonása jelentősen javítja a modellek magyarázóerejét, viszont nem okoz súlyos multikollinearitást.³⁴ A modellek tehát a következőképpen épülnek fel:³⁵

³³ „Intuitíve, az a probléma, hogy mikor a függő változó korábbi, vele korreláló értékeit bevonjuk a regresszióba, akkor ez a változó proxyként viselkedik, részben felvéve más nem mért változók hatását is. Viszont ez az autoregresszív változó nem úgy viselkedik, mint egy tisztességes, jó modorú proxy, hanem úgy, mint egy kleptomániás, tehát nem csak kihagyott változók hatását veszi fel, hanem részben a modellben szereplőkét is, amennyiben eléggé trendszerűek. Ennek eredményeként a modellben szereplő szubsztantív változók hatása lecsökken – esetenként a jelentéktelenségig.” (Achen, 2000)

³⁴ Az országok bevonása dummy-változók formájában a hasonló elemzésekben szintén gyakori, ez esetben viszont kirívó mértékű multikollinearitást okoz (a VIF-ek átlagértéke 10 feletti). Ezekben a modellekben a regressziós együtthatók értéke rendkívül hasonló az országokként klaszterezett standard hibákkal készült modellváltozatok együtthatóihoz.

³⁵ A Frye (2002) által használt modelltől ez a modell a következőkben tér el: I. a polarizációt Frye módszerétől teljesen eltérően mérem, mivel Frye a két legnagyobb (posztkommunista és antikommunista)

$$\text{Reál GDP-növekedés}_{i(t+1)} = \beta_0 + (\beta_1 \text{ Reál GDP-növekedés}_{it}) + \beta_2 \text{ Pártos Polarizáció}_{it} + \beta_3 \text{ Ideológiai Polarizáció}_{it} + \beta_4 \text{ Egy Főre Jutó GDP}_{it} + \beta_5 \text{ Infláció}_{it} + \beta_6 \text{ Demokrácia Minősége}_{it} + \beta_7 \text{ Korrupciós Index}_{it} + \sum \beta_8 \text{ Év}_{it} + \varepsilon_{it}$$

A 18. táblázatban látható, hogy a pártos polarizáció minden modellváltozat szerint szignifikáns, negatív, és volumenében jelentős hatással van a gazdasági növekedésre, még az egy főre jutó GDP mértékére és az egy évvel korábbi GDP-növekedés értékére kontrollálva is. A pártos polarizáción kívül ráadásul nincs is a modellekben más olyan szubsztantív magyarázó változó, amelynek a hatása mindkét modellváltozatban szignifikáns maradna.

A pártos polarizáción kívül a modellekben csak a függő változó egy évvel korábbi értékének, a GDP-növekedésnek van szignifikáns hatása a következő évi GDP-növekedés nagyságára. Az egy főre jutó GDP, az infláció és a demokrácia minőségének hatása a feltételezettnek megfelelő irányú, de nem szignifikáns. Az ideológiai polarizáció hatása a növekedésre meglepő módon, a hipotézissel ellentétben pozitív, bár szintén nem szignifikáns. Azaz a modellek alapján semmiféleképpen nem állítható, hogy az *ideológiai* polarizáció negatívan hatna a növekedésre, míg a pártos polarizáció hatása a feltételezettnek megfelelően negatív, a hatás pedig volumenében is igen jelentős. A modellek magyarázó ereje meglehetősen erős, mintegy 70%-ban magyarázzák a következő évi GDP-növekedés varianciáját, ez pedig nagymértékben csökkenti annak valószínűségét, hogy az összefüggést valamely nem vizsgált tényező okozza.

A hatás nagyságát a 15. ábra mutatja. Ezen az ábrán azt láthatjuk, hogy egy nagyon erősen polarizált ország, amelynek pártos polarizációs mutatója 1,6 (ez megegyezik a 2007-es magyar eset értékével), éves gazdasági növekedése *ceteris paribus* átlagosan mintegy 1,6 százalékponttal alacsonyabb, mint egy egyáltalán nem polarizált országé, ahol az ország pártos polarizáció mutatója 1, tehát a kormány-

nista) párt mandátumarányával mérte a polarizációt, míg az itt használt függő változó azt mutatja, hogy hányszor kedvezőbbek a kormánypártiak politikai értékelései, mint az ellenzékieké; 2. Frye a demokrácia minőségét bináris módszerrel mérte, én pedig ordinális skálán, mivel Frye módszerével minden itt vizsgált eset 1-es értéket kapott volna; 3. hasonló okból nem használok a „háború”-dummyt annak szűrésére, hogy az országban volt-e háború az adott időpontban (ami jelentősen visszaveti a gazdasági teljesítményt), mivel a vizsgált esetek egyikében sem volt háború a vizsgált időszakban; 4. Frye kontrollként használta a kormányzati kiadások nagyságát, de ennek a változónak minden modelljében elhanyagolhatóan kicsi, nem szignifikáns hatása volt; 5. az adatok eloszlása miatt Frye az infláció logaritmizált formáját használja, én ennek nem láttam szükségét; 6. Frye nem használja kontrollváltozóként a korrupció nagyságát, én viszont a feldolgozott szakirodalom állításai alapján igen; 7. Frye kontrollváltozóként használja a gazdaság nyitottságát, de eredményei szerint ennek hatása nem szignifikáns, a szakirodalom eredményei a nyitottság és a növekedés kapcsolatáról pedig vegyesek. A nyitottság bevonása az előzetes modellezés során nem változtatott érdemben az eredményeken, és a hatása nem volt szignifikáns.

18. táblázat. A reálértéken számolt GDP-növekedés_{t+1} és a pártos polarizáció összefüggése

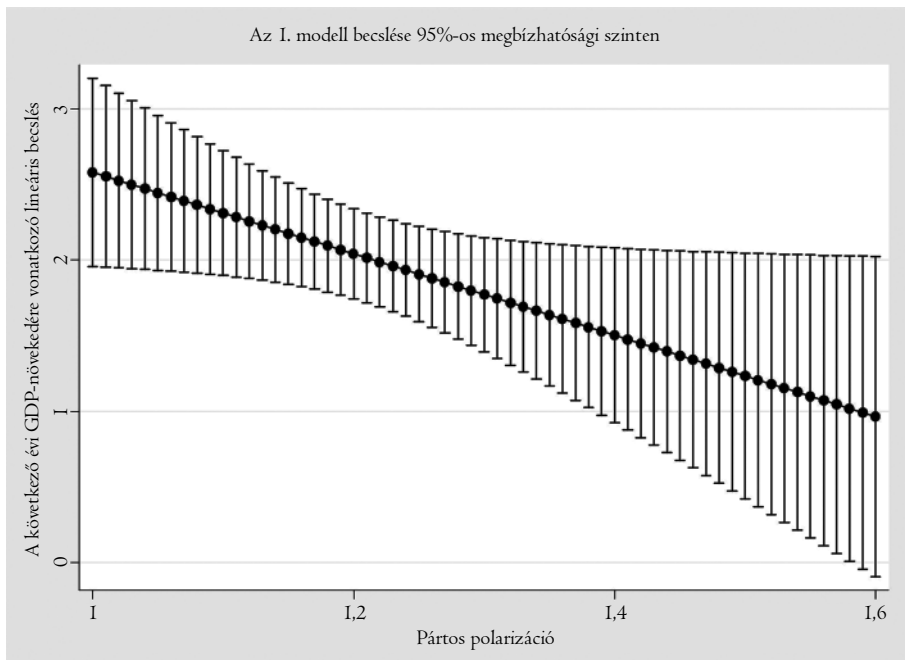
OLS becslések országonként klaszterezett robusztus standard hibákkal			
	I. modell	2. modell	3. modell
	Függő változó: reál GDP növekedés _{t+1}		
Pártos polarizáció	-2,705** (1,047)		-2,608** (1,048)
Ideológiai polarizáció		0,32 (0,409)	0,248 (0,411)
Reál GDP-növekedés	0,417*** (0,065)	0,437*** (0,059)	0,417*** (0,064)
Egy főre jutó GDP	0 (0)	0 (0)	0 (0)
Infláció	0,011 (0,11)	-0,063 (0,11)	-0,008 (0,115)
Demokrácia minősége	-0,98 (0,888)	-1,005 (0,9)	-1,025 (0,877)
Korrupciós index	-0,215 (0,137)	-0,117 (0,146)	-0,175 (0,144)
2005	0,533 (0,349)	0,524 (0,373)	0,531 (0,354)
2007	-2,85*** (0,329)	-2,876*** (0,325)	-2,875*** (0,338)
2009	1,163 (0,611)	1,179* (0,622)	1,118* (0,606)
2011	-3,594*** (0,406)	-3,626*** (0,397)	-3,581*** (0,41)
Konstans	8,366*** (2,24)	3,222 (3,045)	6,919** (3,365)
Küigazított R ²	0,7057	0,6955	0,7044

* $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$. Minden modell esetében: $N = 100$; $\text{Prob} > F = 0,000$.

pártiak és az ellenzékiek elégedettsége a politikai helyzettel kapcsolatban nem tér el egymástól.

Ha ezek mellett a pártos polarizáció okait vizsgáló fejezet modelljeinek eredményeit is felidézzük – amelyek szerint a gazdasági teljesítmény nem áll szignifikáns kapcsolatban a pártos polarizáció mértékével –, még kevesebb kételyünk maradhat azt illetően, hogy a pártos polarizáció oka a rosszabb gazdasági teljesítménynek, mivel ezek az eredmények azt mutatják, hogy az oksági kapcsolat alapvetően nem az itt feltételezettel ellentétes irányú.

15. ábra. A pártos polarizáció marginális hatása a gazdasági növekedésre

Az egy főre jutó GDP és a demokrácia minőségének hatása a feltételezettnek megfelelő irányú, de egyik esetben sem szignifikáns. A modellek 68–72%-ban magyarázzák a következő évi GDP-növekedés varianciáját.

A fent bemutatott összefüggés meglehetősen robusztus. Az irodalom fentebb ismertetett módszertani vitáit figyelembe véve a standard hibák országokénti klaszterezése helyett egy másik korrekciós eljárással, HC3-hibatag korrekcióval is létrehoztam a modelleket, de ez nem változtatott érdemben a kulcsváltozók hatásának szignifikanciáján. A pártos polarizáció hatása nagyságrendileg és irányában szintén nem változik, és (országoként klaszterezett robusztus standard hibák mellett legalább $p < 0,1$ szinten) szignifikáns marad akkor is, ha egyenként kihagyjuk bármely másik gazdasági vagy politikai változót a modellből. Az eredmények akkor is rendkívül hasonlóak maradnak az itt bemutatottakhoz képest, ha az ideológiai polarizációt Körösenyi (2013) módszerét használva a szélsőséges és mérsékelt ideológiai pozíciót elfoglalók arányával mérjük.

A kiugrónak tekinthető, 2009-es szlovén és 2007-es magyar eseteket akár egyenként, akár együttesen hagyjuk el az elemzésből, csak javítunk a modell magyarázóerején és a kulcsváltozó hatásának p értékén. A hatás változatlan irányú és hasonló nagyságú, de nem szignifikáns, ha az évváltozókat hagyjuk ki (erre viszont

nincs különösebb okunk, mivel a fentebb említettnek megfelelően nem okoznak zavaró multikollinearitást, viszont jelentősen pontosabbá teszik a becslést).

Felmerülhet, hogy esetleg a GDP-növekedésen kívül más gazdasági eredményekkel vizsgálva a kérdést esetleg eltérő kapcsolatot találunk a pártos polarizáltság és egy ország gazdasági teljesítménye között, de a kétváltozós elemzés során láthattuk, hogy a polarizáció minden vizsgált gazdasági eredményesség mutatóval hasonlóan függ össze. Minden jel arra mutat tehát, hogy a többváltozós elemzésben látható összefüggést nem a választott mérőszám és a polarizáció valamilyen esetleges, „véletlen” összefüggése okozza, hanem feltételezhetően a gazdasági teljesítmény más mérőszámaival folytatott vizsgálat is hasonló eredményre vezetne.

Ennek ellenőrzésére a vizsgálatot a munkanélküliségi ráta változására vonatkozóan is elvégeztem. A munkanélküliség a gazdasági növekedéshez hasonlóan szintén egy, a gazdasági teljesítményt jól jellemző és könnyen értelmezhető mutató. Ráadásul az itt bemutatott gazdasági jellemzők közül a munkanélküliség áll a GDP-növekedéssel a leggyengébb kapcsolatban ($r = -0,236$), tehát nem kell attól tartanunk, hogy a két változó vizsgálatakor valójában nagyon hasonló dolgokat mérünk.

A munkanélküliség változásának becslésére vonatkozó modellben a kulcsváltozó polarizációs mutatókon kívül kontrollváltozóként szerepeltetem a munkanélküliségi rátát, és a munkanélküliség meghatározóit vizsgáló szakirodalom eredményei alapján (Baccaro & Rei, 2007; Bassanini & Duval, 2006; Schmidt, 1986) az inflációt, a hosszú lejáratú államkötvények kamatának nagyságát és a szakszervezeti sűrűséget (*union density*). Az infláció várhatóan negatív, az államkötvények kamata és a szakszervezeti sűrűség feltételezhetően pozitív kapcsolatban áll a munkanélküliséggel. Az eredményeket a 19. táblázat összegzi. A 4. modellből a szakszervezetisűrűség-változót elhagytam, mivel a változóra vonatkozóan viszonylag magas volt a hiányzó adatok aránya. Az elhagyása érdemben nem változtatta meg az eredményeket. Ezekon túl a modellek az évdummykat is tartalmazzák.

A modellek magyarázóereje viszonylag erős, a modellekben a pártos polarizáció hatása pedig a feltételezettnek megfelelő, statisztikailag szignifikáns és szubsztantív értelemben is jelentős: a gazdasági növekedésre vonatkozó modelleknél is említett példával számolva az együtthatók azt mutatják, hogy egy nagyon erősen polarizált ország (amelynek pártos polarizációs mutatója 1,6) munkanélküliségi rátája *ceteris paribus* átlagosan 1,4–1,5 százalékponttal magasabb, mint egy egyáltalán nem polarizált országé (amelynek pártos polarizáció mutatója 1).

Ezzel szemben az ideológiai polarizáció hatása nem szignifikáns, ráadásul változó előjelű a fenti két modellváltozatban. Az elhagyása érdemben nem változtat a többi változó hatásán, és a modell magyarázóerejét sem változtatja meg (2. modell), szemben a pártos polarizációéval (3. modell). A modellek egyikében sem tapasztalható zavaró multikollinearitás, és a becslési módszer miatt nem heteroszkedasztiku-

19. táblázat. A pártos polarizáció és más független változók hatása a munkanélküliségi ráta változására (következő évi munkanélküliségi ráta – az aktuális év munkanélküliségi rátája)

	I. modell	2. modell	3. modell	4. modell
	OLS-becslés országokként klaszterezett r. st. hibákkal	OLS-becslés HC3- korrekcióval	OLS-becslés országokként klaszterezett r. st. hibákkal	OLS-becslés HC3- korrekcióval
	Függő változó: munkanélküliség			
Munkanélküliség	-0,115** (0,054)	-0,114** (0,048)	-0,109** (0,058)	-0,065 (0,058)
Pártos polarizáció	2,333** (1,104)	2,326* (1,269)		2,514** (1,054)
Ideológiai polari- záció	0,03 (0,35)		-0,013 (0,369)	
Infláció	-0,200** (0,076)	-0,195** (0,08)	-0,146** (0,069)	-0,229** (0,089)
Államkötvények kamata	0,417*** (0,099)	0,417 (0,182)	0,463*** (0,105)	0,331** (0,124)
Szakszervezeti sűrűség	-0,005 (0,004)	-0,005 (0,005)	-0,008** (0,004)	
2005	-0,633*** (0,204)	-0,635** (0,28)	-0,643*** (0,21)	-0,705** (0,265)
2007	-0,526 (0,346)	-0,528 (0,347)	-0,579 (0,361)	-0,479 (0,313)
2009	0,833*** (0,275)	0,836*** (0,281)	0,894*** (0,278)	0,574* (0,31)
2011	0,510* (0,287)	0,503 (0,458)	0,42 (0,292)	0,505* (0,297)
Konstans	-3,053 (1,877)	-2,921* (1,586)	-0,438 (1,584)	-3,195** (1,194)
N	81	81	81	100
R ²	0,59	0,59	0,56	0,53

* $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$. Minden modell esetében: Prob > F = 0,000.

sak. A p értékek a standard hibák országokként való klaszterezésével és HC3-hibata-g korrekció használatával is szignifikáns kapcsolatot mutatnak.

A munkanélküliségi ráta változását becslő modellek eredményei megerősítik az elemzés elméleti szempontból egyik legérdekesebb – és a dolgozat érve-lése szempontjából különösen jelentős – eredményét. Nevezetesen azt, hogy az

ideológiai megosztottságnak a pártos megosztottsággal szemben nem volt szignifikáns hatása egyetlen modellváltozatban sem a gazdasági teljesítményre, sőt, a regressziós modellekben még a hatás iránya sem volt a feltételezettnek megfelelő. Amennyiben elfogadjuk, hogy a bal–jobb skála megfelelő eszköz az ideológiai/közpolitikai álláspontok különbözőségének megragadására az európai társadalmakban, elmondható, hogy a pártos polarizáció hatása akkor is számottevő és szignifikáns, ha figyelembe vesszük a választói preferenciák ideológiai/közpolitikai különbözőségének mértékét. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a gazdasági növekedést a downsi érvelésnek ellentmondóan nem az fékezi, ha a választók nagyon különböző elképzeléseket vallanak arról, hogy milyen a jól működő állam vagy gazdaság – hiszen ezekre a különbségekre kontrollálunk az ideológiai polarizáció szerepeltetésével –, hanem az, ha egy ország lakói politikailag erősen elfogultak, azaz, ha a politikai táborok értékelései a jelen helyzetre vonatkozóan nagymértékben eltérnek egymásétól. Ugyanez az összefüggés érvényes a munkanélküliség növekedésére is.

Bár ez az elemzés nem fókuszált kifejezetten a magyar esetre, a kiugró mértékű pártos polarizációt mutató magyar adatok mindenképpen említést érdemelnek. Amire ezek alapján az eredmények alapján Magyarországra nézve következtethetünk (tekintve, hogy Magyarország több ESS-hullám esetében is a minta pártos értelemben legpolarizáltabb országa volt), az pesszimizmusra ad okot a várható gazdasági eredményekkel kapcsolatban. A modell azt valószínűsíti, hogy az ország jelentősen jobb gazdasági teljesítményre lenne képes, ha pártos értelemben nem lenne ennyire szélsőségesen megosztott. Azaz a politikai táborok elfogultsága nem „csak” politikai értelemben káros – például rontja a véleménynyilvánítás minőségét és a politikai viták színvonalát –, de jelentős gazdasági károkat is okoz.

Összefoglalva, mind a kétváltozós, mind a többváltozós elemzések eredménye azt mutatja, hogy a pártos polarizáció gyengébb gazdasági teljesítménnyel áll kapcsolatban. A pártos polarizáció hatása a növekedésre és a munkanélküliségre is statisztikailag szignifikáns és volumenében is jelentős a becült modellekben, az eredmények pedig robusztusak. A modellek magyarázóereje erős, ami nagymértékben csökkentette annak valószínűségét, hogy az összefüggést valamely nem vizsgált tényező okozza. Az oksági kapcsolat az eredmények szerint valamennyire körkörös, viszont mivel a pártos polarizáció okainak feltárása során a többváltozós modellekben a gazdasági helyzet nem hatott szignifikánsan a polarizáció nagyságára, azt gondolhatjuk, hogy a kettő között nem áll fenn olyan erős, „negatív spirál” jellegű összefüggés, mint pl. a demokrácia minősége és a gazdasági teljesítmény között. Ezt valószínűsíti az is, hogy mindkét változónak viszonylag nagy a volatilitása. Tehát bár kölcsönösen hathatnak egymásra, ez a körköröség megtörhető, ha gazdasági fellendülés következik be.

8. Összegzés

Könyvemben az egyéni szinten jelentkező pártos elfogultsággal és annak országos szintű megfelelőjével, a pártos polarizáció jelenségével foglalkoztam, összehasonlítónan elemezve harminc európai demokrácia adatait a 2002–2012 közötti időszakban.

Ennek a könyvnek három fő célja volt. *Elméleti célja* annak a feltárása, hogy a jelenség milyen tényezőkkel függ össze: azaz a pártos polarizáció/pártos elfogultság kialakulásának egyéni és országos szinten milyen okai és milyen következményei vannak. Az ezzel kapcsolatos fő hipotézis az országok szintjére vonatkozott, azt feltételeztem, hogy a pártos polarizáció hatásai negatívak, mind az adott ország gazdasági, mind a politikai működésére nézve, tehát a polarizáció hozzájárul ahhoz, hogy egy ország politikai működése kevésbé demokratikus, gazdasági működése pedig kevésbé eredményes legyen. Ezt a fő feltevést a kutatás eredményei egyértelműen alátámasztják.

Módszertani célja egy olyan új módszer kidolgozása volt, amely lehetővé teszi, hogy választ adjunk az elméleti és leíró kérdésekre, amely a pártkötődés véleményalkotásra gyakorolt hatását a korábbi mérési módoknál jobban tükrözi, és nemzetközi összehasonlítás céljára is használható.

A könyv harmadik, *leíró célja* annak a kérdésnek a megválaszolása volt, hogy mennyire polarizált pártos értelemben a magyar politikai kultúra a többi európai országhoz képest. A kérdésfeltevést az indokolta, hogy a magyar közgondolkodásban határozott egyetértés van arra nézve, hogy a magyar politikai kultúra pártos értelemben elfogult, viszont a tradicionális mérési módszerekkel mérve (amelyek elsősorban önbevalláson, illetve a választási volatilitás nagyságának vizsgálatán alapulnak) a magyar választók nem tekinthetők pártosnak más európai országok választóihoz képest. A következőkben röviden összefoglalom, hogy milyen eredményei voltak a vizsgálataimnak a fenti három területen, és megfogalmazom az eredmények implikációit.

Ez a könyv egy alapvetően komparatív megközelítésű munka, viszont a magyar választók pártosságának általánosan feltételezett rendkívül magas szintje

és a témában született kutatásokban megmutatkozó mérsékelt, esetenként kifejezetten alacsony szintje között feszülő ellentmondás (lásd a 2. fejezetet) fontos kutatási motivációt nyújtott, hogy a választók pártos elfogultsága és a politikai közösségek pártos polarizáltsága mérésére új mérési módszereket dolgozzak ki. A feltevésem az volt, hogy ha egy társadalom valamely vonásával kapcsolatosan annak tagjai, értelmisége és az adott vonás tanulmányozására szakosodott kutatók határozottan ugyanazt a véleményt képviselik (ez esetben azt, hogy a pártos elfogultság és a társadalom pártos megosztottsága Magyarországon rendkívül erős), viszont az empirikus eredmények ennek ellentmondanak, akkor valószínűbb, hogy az alkalmazott mérési eszközök nem megfelelőek a probléma megragadására, mint hogy a politikai közösség értékelése lenne a téves.

Ebből kiindulva megvizsgáltam, hogy hogyan konceptualizálják a téma kutatói a pártosságot, milyen tartalmi elemeket tulajdonítanak neki, és a mérési módszerek ezekkel milyen viszonyban állnak (lásd a 3. fejezetet). Azt találtam, hogy a pártkötődés véleményalkotásra gyakorolt hatását a legtöbb kutató a pártosság lényegi elemének tekinti. A legtöbb kutató tehát a pártosságot úgy (is) értelmezi, mint egy pártkötődésből fakadó perceptuális szűrőt. A pártosság eszerint a politikai véleményalkotást, a politikai értékeléseket érdemben befolyásolja, a kedvelt politikai oldal irányába kedvező, míg a másik (vagy többi) politikai oldal irányába kedvezőtlen módon. A pártosságnak ezt a speciális vonását hívom pártos elfogultságnak, az országos szintű megjelenési formáját (a politikai oldalak közötti átlagos értékelésbeli különbség mértékét) pedig pártos polarizációnak. A konvencionális mérési módszerek áttekintése során arra a következtetésre jutottam, hogy bár a legtöbb kutató a pártosság lényegi vonásának tekinti a pártos elfogultságot, a mérési módszerekben ez egyáltalán nem mutatkozik meg: a pártosság (és az ideológiai polarizáció) mérésére leggyakrabban használt eszközök nem tartalmaznak olyan elemet, ami utalna a pártos elfogultság erősségére (lásd még mindig a 3. fejezetet). Az új módszer megalkotásakor (lásd a 3.2. alfejezetet) azt az elvet követtem, hogy ha a pártos elfogultságról azt gondoljuk, hogy a politikai történések érzékelésére és értékelésére lényegesen hat, akkor a jelenség méréséhez I. azonosítsunk olyan csoportokat a pártkötődéseket alapul véve, amelyek között ez a gondolkodásbeli különbség feltételezhető; 2. majd mérjük meg, hogy mennyire különböznek ezeknek a csoportoknak az értékelései. A nemzetközi összehasonlíthatóság miatt ezeket a csoportokat (politikai táborokat) minden elemzett országban egységesen az aktuálisan kormányon lévő pártok szavazói és az aktuálisan ellenzékben lévő pártok szavazói alkották. A politikai értékelések különbségét egy öt politikai elégedettségi változóra adott értékeléseket tartalmazó indexszel mértem, ami az ország demokratikus működésével való elégedettséget, az ország gazdasági helyzetével való elégedettséget, a kormány munkájával való elégedettséget, valamint az oktatás és az egészségügy működésével való elégedettséget tartalmazza. A létrehozott pártospolarizáció-mutató a kor-

mánypártiak politikai elégedettségi indexe ellenzékiekéhez viszonyított nagyságát mutatja. Tehát azt mutatja meg, hogy az adott országban egy kormánypárti szavazó átlagos politikai elégedettsége hányszor magasabb, mint egy ellenzékie. Az egyéni szintű elemzés során többváltozós regressziókat alkalmaztam, amelyben a magyarító változók interakciói vizsgálatával válaszolhatunk a hipotézisekre.

Amellett érveltem, hogy a létrehozott módszer – bár erősen leegyszerűsítő megoldás, amely sokféle hiányossággal bír – a korábban leggyakrabban alkalmazott módszereknél sokkal pontosabban méri a társadalmak politikai elköteleződésekben alapuló szemléletbeli megosztottságát, a politikai táborok elfogultságát. Fő hiányosságai egyrészt abban ragadhatók meg, hogy viszonylag messze kerül maguktól a pártoktól – ennek viszont, ahogy a módszer bemutatásakor kifejtettem, fogalmilag van alapja, hiszen a 'pártos' vagy 'partisan' kifejezéseket nemcsak pártokra vagy pártok támogatóira vonatkoztatva használják, hanem szélesebb értelemben, csoportok, ügyek, politikai oldalak támogatóinak jellemzésére is, és általánosan e támogatók elfogultságának jelölésére.

Az új módszer egy további hiányossága, hogy nem képes megragadni, hogy az oldalak közti különbségek miből fakadnak. Egyrészt országos szinten csak a két politikai oldalhoz tartozók véleményének a távolságát tudjuk mérni, de azt nem, hogy melyik csoport véleménye áll közelebb a „torzítatlanhoz”. Azaz csak azt tudjuk ezzel a mérőszámmal megmutatni, hogy a két tábor között milyen nagy a percepciós különbség, függetlenül attól, hogy ehhez a különbséghez melyik oldal elfogultsága mennyivel járul hozzá.

A létrehozott mérőszám másrészt önmagában azt sem képes megmutatni, hogy az értékelésbeli különbségek mennyiben fakadhatnak valóban elfogultságból, és mennyiben abból a természetes jelenségből, hogy más-más választói csoportok más eredményeket tartanak kívánatosnak, így másfajta demokratikus működéssel, vagy másfajta oktatási rendszerrel lennének például elégedettek (a használt 0-tól 10-ig tartó skálán 10-es mértékben). Nem tudja tehát önmagában megmutatni, mekkora az elfogultság hatása, és ezzel szemben mekkora az a különbség, amit a kiinduló közpolitikai-ideológiai preferenciák különbsége okoz. Emiatt az elemzések során általánosan érdemes az ideológiai polarizáció mértékét kontrollváltozóként szerepeltetni, ami talán a legalkalmasabb eszköz annak megragadására, hogy egy társadalom tagjai mennyire vallanak különböző közpolitikai-ideológiai célokat. A dolgozat így kapott eredményei arra engednek következtetni, hogy ez a probléma nem jelentkezik túlságosan súlyos mértékben, és a politikai táborok közti értékelésbeli különbségeket lehet elsősorban az elfogultság jeleként, és nem pedig a választók közpolitikai preferenciáinak különbségeként értelmezni.³⁶ Az

³⁶ Ez abból látható, hogy a többváltozós statisztikai vizsgálat szerint az ideológiai polarizáció mértéke nem volt szignifikáns hatással a pártos polarizáció mértékére. Az pedig, hogy az ideológiai

új módszer – mindezen hiányosságokat szem előtt tartva – a dolgozat elemző fejezeteiben véleményem szerint alkalmasnak bizonyult mind az egyéni, mind az országos szintű elemzésre.

A pártos polarizáció mérsékelt szintje tehát – szignifikáns, de nem túlzottan nagy mértékű különbség az ellenzéki és kormánypárti választótáborok között – az eredmények szerint az európai demokráciák általános jellemzője (lásd a 3.4. al- és a 6. fejezetet). A magyar választók ehhez képest a vizsgált 2003–2013 közötti időszak hat ESS-hullámának adatai alapján jellemzően a legpártosabbak közé tartoztak, és az időszak „abszolút rekordja” is Magyarországhoz köthető, a 2007-es mérés során a magyar kormánypártiak mintegy 1,6-szor elégedettebbek voltak a politikai működéssel és a politika outputjaival, mint az ellenzékiek. Eszerint Magyarország minden kétséget kizáróan a pártos értelemben legpolarizáltabb választóközönségű országok közé tartozik. A magyarországihoz mérhető, kiugróan magas polarizáltságot Európában csupán Görögországban, Horvátországban és Cipruson találunk. Bár mérésenként viszonylag változékonyak az adatok, az erős polarizáltság főként a dél-európai országokra (Görögország, Ciprus, Franciaország, Spanyolország és Portugália), illetve néhány közép-kelet-európai országra (Magyarországon kívül Csehország, Horvátország, Bulgária és Lengyelország) jellemző. A kelet-európai országok eredményei abból a szempontból különös figyelmet igényelnek, hogy bár az önbevallásos módszer szerint a kelet-európai választók jellemzően kevésbé pártosak, az új mérési módszer szerint ezek közül az országok közül kerülnek ki a pártos értelemben leginkább polarizáltak. Ez alapján valószínűsíthető, hogy a kelet-európai választók körében a pártkötődés számos szerző (Gherghina, 2014; Rose & Mishler, 1998) feltételezésével szemben esetleg nem kialakulatlan, hanem inkább eltitkolt, vagy legalábbis nem bevallott, választói attitűd. Az észak- és nyugat-európai polarizációs mutatók ezeknél az eredményeknél mérsékeltabb megosztottságot mutatnak, és az eredmények jellemzően jóval kevésbé változékonyak mérésenként, mint az erősen polarizált országokban.

Az új mérési módszer eredményei tehát tükrözik a magyar közgondolkodás és a társadalomkutatók egybehangzó feltételezéseit a pártos elfogultság erősségére vonatkozóan. Az eredmények empirikus bizonyítékot szolgáltatnak arra nézve, hogy Magyarországon a pártkötődés európai összehasonlításban is rendkívül erősen hat a választók politikai véleményformálásra.

A pártos polarizáció okainak feltárását a választók szintjén kezdtem vizsgálni. Ennek során arra voltam kíváncsi, hogy milyen tényezők járulnak hozzá a

preferenciák különbözőségének hatása kevésbé fontos, mint a pártos polarizációé, abból látható, hogy mindkét változó független változóként szerepeltetése esetén az ideológiai polarizáltság mértéke nem volt szignifikáns hatással a gazdasági növekedésre.

választók politikai elfogultságának magas szintjéhez. A vonatkozó szakirodalom eredményei alapján a kor, a nem, az ideológiai beállítódás, a politikai érdeklődés, a politikai tájékozottság és az iskolázottság lehetséges hatását vizsgáltam. Az elemzés a pártosságra vonatkozó szakirodalom legrégebb óta ismert, és azóta is számos kutatási eredmény által megerősített összefüggéseit igazolta, ugyanis a létrehozott új módszerekkel, több modellváltozattal tesztelve a kérdéseket, a módszereken és modellváltozatokon átívelően konzisztens eredményt találtam arra nézve, hogy az életkor és a politikai érdeklődés növelik a politikai elfogultságot. Ennek a fejezetnek talán a legkevésbé meglepőek az eredményei, mégis fontosak, mivel ezek az elemzések az új módszer tesztjének tekinthetők. A fejezet eredményei abban az értelemben megnyugtatóak, hogy az eredmények harmonizálnak a pártossággal kapcsolatos legrobusztusabb korábbi eredményekkel. A politikai ideológiai beállítódás hatása – a szakirodalom erre vonatkozó feltevéseivel és eredményeivel szemben, amelyek a jobboldali-konzervatív nézeteket hozták kapcsolatba az erősebb elfogultsággal – egyik elemzési módszer szerint sem volt az európai országokon átívelően szignifikáns.

A politikai tájékozottság és az iskolázottság szerepe az elfogultság kialakulásában vagy megerősödésében kevésbé egyértelmű. A kétváltozós elemzések általában azt mutatják, hogy az elfogultság szintje az iskolázottsággal és a tájékozottsággal is pozitívan függ össze, viszont e tényezők hatása a többváltozós elemzésben eltűnik, elvész a politikai érdeklődés bevonásakor, sőt egyes modellekben ez a hatás *szignifikáns negatív összefüggéssé* alakul. Ezeket az egyéni változókat aggregáltan vizsgálva egy rendkívül érdekes eredményre bukkantam, mégpedig arra, hogy az összefüggés az egyéni szinthez képest országos szinten fordított hatású. Tehát azokra az országokra, amelyekben magasabb az iskolázottság átlagos szintje, átlagosan magasabb az érdeklődés a politika iránt, és átlagosan többet tájékozódnak az emberek, kevésbé jellemző, hogy pártos értelemben polarizáltak lennének.

Ezek az eredmények demokráciaelméleti szempontból reményre adnak okot a témával foglalkozó szerzők (Achen & Bartels, 2016; Shani, 2006) pesszimista következtetéseivel szemben, akik szerint az iskolázottsági szint és a politikai tájékozódás összefüggése a pártos elfogultsággal aláássa azokat a feltételezéseket, hogy a jobb minőségű demokráciához a választói tájékozottság és iskolázottság növelésén keresztül vezethetne az út. Ezzel szemben az eredményeim szerint, bár az érdeklődőbb, iskolázottabb és tájékozottabb választók az én elemzésem szerint is valóban elfogultabbak voltak a kevésbé érdeklődő, kevésbé iskolázott és politikai témákban kevesebbet tájékozódó választóknál, a politikai tájékozódás és az iskolázottság a politikai érdeklődésre való kontrollálás mellett nem növelték egyértelműen az elfogultságot, sőt a hatásuk így több modellváltozat szerint is szignifikánsan negatív volt. Ráadásul a tájékozottság, iskolázottság és érdeklődés *átlagos szintje országonként szignifikánsan negatívan függött össze az ország politikai*

táborai között jelenlévő elfogultság mértékével. Azaz úgy tűnik, hogy önmagában sem a tájékozottság, sem az iskolázottság nem növeli az elfogultságot, ezek inkább a politika iránti érdeklődésen keresztül hatnak. Ezek az eredmények tehát pl. Achen és Bartels (2016) feltételezésével szemben nem állnak alá azok feltevéseit, akik a képzésben és tájékoztatásban látják a jobb demokratikus működés kulcsát. Az egyéni szintű elemzés mindenesetre visszaigazolta a pártossággal foglalkozó szakirodalom legrégebbiről ismert összefüggéseit; a választott elemzési módszerektől függetlenül, a korábbi eredményekkel összhangban azt találtam, hogy a pártos elfogultság a politikai érdeklődés növekedésével és az életkor előrehaladtával erősödik. Ez az eredmény azt mutatja, hogy – a közös elméleti kiindulópontnak megfelelően – valóban van egy közös metszete, közös magja az általam mért jelenségnek és azoknak a jelenségeknek, amelyeket a pártosság tradicionális mérési módszereivel mérhetünk, a mérési módszerek egymáshoz képesti lényegi különbségei ellenére is.

A 6. és 7. fejezetben arra kerestem választ, hogy egy-egy ország politikai és gazdasági jellemzői mennyiben meghatározó tényezői a pártos polarizáció nagyságának. Azaz mitől polarizált egy ország politikai közössége? Azt feltételeztem, hogy a többségi demokráciák pártos értelemben polarizáltabbak, mint a konszenzusosak; a szegényebb országok polarizáltabbak, mint a gazdagabbak; a rosszabb gazdasági teljesítmény nagyobb polarizáltsággal jár együtt; a kevésbé demokratikus országok polarizáltabbak, mint a demokratikusabbak; az ideológiai polarizáltak pártos értelemben is polarizáltabbak; illetve ahol (a konvencionális mérési módszerrel mért értelemben) pártosabb a választóközönség, ott a pártos polarizáció is erősebb.

Az eredmények szerint a többségi berendezkedés valóban erősebb pártos polarizációval jár. A vizsgált intézményi vonások közül egyértelműen a polarizációt növeli a többségi vonások közül a frakcionalizáltság alacsony szintje, tehát ha a politikai versengés kevés számú releváns párt részvételével zajlik. Azaz minél inkább jellemző, hogy több hasonló erősségű párt verseng a politikai színtéren, annál kevésbé rendeződik a választóközönség politikailag elfogult táborokba. Ez az eredmény határozottan ellentmond például a politikai polarizáció és a kétpárti verseny közötti, Downs (1957) által feltételezett összefüggésnek, ugyanis Downs azt feltételezte, hogy a kétpárti verseny valószínűtlenné teszi a politikai táborok polarizálódását.

Szintén egyértelmű a pártos polarizáció és a demokratikus működés minősége közötti fordított irányú összefüggés: a gyengébben teljesítő demokráciák egyértelműen polarizáltabbak. Ellenben egyértelműen nincs szignifikáns hatása a gazdasági fejlettségnek és a választóközönség ideológiai polarizáltságának. Mindkettő meglepő, az irodalom feltételezéseivel ellentétes eredmény, de különösen az meglepő, hogy a többi jellemzőre kontrollálva a bal–jobb skálán mért ideológiai pola-

rizáció nem függ össze a táborok közti elfogultságot mérő pártos polarizációval. A gazdasági növekedés hatása a gazdasági helyzetével szemben viszont minden modellváltozatban szignifikáns és negatív, azaz a visszaesés hatása egyértelműen polarizálja a politikai táborok véleményét.

Érdekes eredmény, hogy a pártos polarizációra az ideológiai polarizáció mértéke egyetlen modellváltozatban sem volt szignifikáns hatással, tehát azt mondhatjuk, hogy a választótáborok pártos polarizáltságát azok ideológiai-közpolitikai nézeteinek különbözősége nem befolyásolja érdemben. Hasonló mondható el a hagyományos módszerrel mért pártosságról is, amely bár a pártos polarizációnak esetenként szignifikáns magyarázó változója volt, a kettő közötti összefüggés nem volt robusztus.

Az utolsó két fejezetben a pártos polarizáció hatásait vizsgáltam. A fő feltevésem az volt, hogy a pártos polarizáció hatása káros a politikai és a gazdasági működésre is, tehát kevésbé demokratikus politikai működést és gyengébb gazdasági eredményeket okoz. Az elemzések mindkét feltevést alátámasztják.

Az okokról szóló eredményeket is figyelembe véve úgy tűnik, hogy a demokrácia minősége és a pártos polarizáció hatása körkörös egymásra: a rosszabb demokratikus működés polarizációt okoz, és az erős pártos megosztottság gyengébb demokratikus működéshez vezet. Ezzel szemben a polarizáció egy, a demokratikus működésre vonatkozóan pozitívnak értékelhető vonással is bír: az egyéni szint eredményeit is ide kapcsolva a politika iránti érdeklődést fokozó hatásán keresztül a polarizáció számos más magyarázó változó hatására kontrollálva érdemben növeli a választási részvételt.

Abban a vitában tehát, hogy a pártos elfogultság jó vagy rossz-e a demokratikus működés szempontjából, az eredmények összességében egyértelműen a szkeptikus álláspont véleményét támasztják alá, viszont az optimista álláspont képviselőinek abban a részkérdésben igazat kell adnunk, hogy a pártos elfogultságok valóban mobilizálják a választóközönséget, fenntartják a politikai érdeklődést, és magasabb választási részvételhez vezetnek.

A gazdasági működésre vonatkozó eredmények, ha lehet, még egyértelműbbek: az okok és a következmények elemzése során arra jutottam, hogy a pártos polarizáció egyértelműen rosszabb gazdasági eredményekkel áll kapcsolatban, a gazdasági eredményesség minden vizsgált dimenziójában; a többváltozós modellekben pedig számos más, bevett magyarázó változó hatására kontrollálva is egyértelműen szignifikáns hatása volt a polarizációnak a gazdasági növekedésre és a munkanélküliségi rátára egyaránt.

Érdemes megjegyezni, hogy bár az irodalomban gyakran feltűnik az a vélekedés, hogy a mérsékelt pártos elfogultságnak egy sor pozitív hozadéka van, és csak a szélsőségesen pártos (mondhatnánk, pártos értelemben szélsőségesen polarizált) attitűdök károsak, az adatok vizsgálata során semmi nem utalt arra, hogy akár

a pártos polarizáció és a demokratikus működés, akár a pártos polarizáció és a gazdasági működés között ilyen kapcsolat lenne. Sem a kétváltozós ábrák nem mutattak a lineáris (vagy legalábbis a monoton növekvő/csökkenő) függvényformától eltérő jellegű összefüggést, sem a regressziós modellek illeszkedése és egyéb tulajdonságai nem utaltak a fentieknek megfelelő, pl. négyzetes kapcsolatra. Ha vannak is a pártos elfogultság mérsékelt szintjének pozitív hatásai ahhoz képest, mintha a választók teljesen elfogulatlanok lennének, ezeket a dolgozatban használt empirikus eszközök nem tudták megfigyelni, megragadni. Így a pártos elfogultság pozitív hatásairól szóló elméleteknek ellentmondóan a dolgozat egyértelműen arra a megállapításra jut, hogy minél kisebb az elfogultság/polarizáltság, annál jobb.

Amire ezek alapján az eredmények alapján és a pártos polarizáció okait feltáró fejezet alapján következtethetünk Magyarországgal kapcsolatban – tekintve, hogy több ESS-hullám esetében is a minta legpolarizáltabb országa volt –, az egyrészt pesszimizmusra, másrészt viszont némi optimizmusra is okot ad. Pesszimizmusra, mert a pártos polarizáció szintje alapján gyengébb gazdasági teljesítmény várható annál, amire egyébként vélhetően az ország képes lenne, és ami más magyarázó változók szerint valószínűsíthető eredmény lenne. Az sem szívdertítő, hogy ha tartósan alacsony marad a növekedés, vagy stagnál a gazdaság, akkor a modellek eredménye szerint a polarizáció fennmaradására kell számítanunk. Bizakodásra adhat viszont okot az, hogy a pártos polarizáció és a gazdasági teljesítmény között mindezek ellenére mégsem figyelhető meg olyan csapdaszerű, körkörös oksági kapcsolat, ami hosszú távon meghatározná egy ország eredményességét, mivel az egy főre jutó GDP mértéke nem befolyásolta a pártos polarizáció mértékét az ezt vizsgáló modellekben. Ez arra utal, hogy – még a többi tényező változatlansága esetén is – elméletileg viszonylag könnyen megtörhető a gyenge gazdasági teljesítmény és az erős pártos polarizáció közötti ördögi kör, ha a gazdasági helyzet előnyösen változik.

Mellékletek

I. MELLÉKLET. AZ ADATBÁZISOK ÉPÍTÉSÉNEK FOLYAMATA

1. Az ESS-adatbázisok kutatási dokumentációi alapján minden elemzett ország minden lekérdezésére vonatkozóan meghatároztam, hogy mikor zajlott a lekérdezés.
2. A CPDS kormányösszetételre vonatkozó adatbázisában (Armingeon, Isler, Knöpfel & Weisstanner, 2016a) mind a 144 ország esetére vonatkozóan meghatároztam, hogy a lekérdezések időintervalluma során mely pártok voltak kormányon és ellenzékben. Ekkor mérlegeltem azt is, hogy áll-e fenn olyan tényező, amely alapján az adott ország esetet, vagy egy eseten belül egy bizonyos párt szavazóit, indokolt-e kizárni az elemzésből (lásd 22. táblázat, a 2. melléklet részeként).
3. „Átváltó” adatbázist készítettem az ESS és a CPDS eltérő pártnévhasználata miatt, mivel a két adatbázis vegyesen és következtelenül használja a pártok eredeti és angol nyelvű elnevezéseit, illetve az eredeti és angol nyelvű pártnevek mozaikszó-változatait.
4. Az így nyert információt összegezve ESS-hullámonként új változót hoztam létre aszerint, hogy a „Melyik pártra szavazott?” kérdés alapján a válaszadó kormányzó vagy ellenzéki besorolású pártra szavazott-e. Azokat a megkérdezetteket, akik a „nem szavazott”, „nem válaszol” vagy „nem volt választásra jogosult” kategóriákat választották, kizártam az elemzésből.
5. Az ország szintű elemzéshez ezután az ESS adatfelvételi időpontjainak megfelelő CPDS-adatbázisokat vettem alapul, ezeket egy egységes adattáblába rendeztem, és kiegészítettem a méréseket megelőző és a méréseket követő két-két év gazdasági és politikai adataival. Végül mindezt kiegészítettem az ESS vizsgálni kívánt változóinak országokénti átlagértékeivel, illetve a következő szervezetek nyilvánosan hozzáférhető országindexeivel: *Transparency International*, *Polity IV*, *Freedom House*.

2. MELLÉKLET. STATISZTIKAI ADATOK

20. táblázat. Az országos szintű elemzésekben használt változók leíró statisztikái

	N	Min.	Max.	Átlag	Szórás
Pártos polarizáció	122	0,83	1,6	1,16	0,12
Sajtószabadság-helyezés	120	1	87	21,78	18,63
Freedom House demokráciaindex	122	1	2	1,08	0,24
TI korrupcióérzékelési index	122	3,3	9,7	6,94	1,85
Politikaelégedettség-index átlaga	122	2,42	7,07	5	1,1
Hány év telt el 1946 óta demokratikus keretek között	122	6	67	42,77	20,63
Ideológiai polarizáció (1)	122	3,97	6,59	4,73	0,56
Ideológiai polarizáció (2)	122	0,14	0,48	0,26	0,07
Azok aránya, akik közel érzik magukat egy párthoz	122	0,22	0,75	0,49	0,12
Egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson, az EU-átlag százalékában	122	41	241	105,29	37,18
Rae frakcionalizáltságindexe	122	0,5	0,88	0,72	0,1
Pártok effektív száma	122	1,98	8,43	4,05	1,42
Gallagher-index	122	0,35	22,9	5,72	4,55
Lijphart első dimenziója	122	-2,47	2,46	0,08	1,05
Reál GDP-növekedés	122	-14,74	10,68	0,85	4,14
Reál GDP-növekedés $t + 1$	100	-6,62	10,41	2,19	2,58
Infláció	122	-4,5	8	2,05	1,63
Költségvetési hiány/többlet	122	-14,88	17,12	-2,41	5,12
Hosszú lejáratú államkötvények kamata	121	0,95	15,75	4,49	2,12
Szakszervezeti sűrűség	81	7,6	95,6	33,89	21,36
Munkanélküliségi ráta	122	2,5	26,1	8,54	4,21
Az aktuális és a következő év munkanélküliségi rátája közötti különbség (Függő változó: munkanélküliség)	100	-4	6,6	0,2	1,39
Választási részvétel a lekérdézést követő második évhez képesti utolsó választásokon	100	39,2	91,9	68,79	13,06
Választási részvétel a legutóbbi választásokon	122	39,2	91,9	68,84	13,03
A másik oldal mediánjától való távolság országos átlaga	122	-0,53	1,02	0,38	0,26

21. táblázat. Az elemzésben szereplő adatok országok és lekérdezések szerint

	2002	2004	2006	2008	2010	2012
Ausztria	*	*	*			
Belgium	*	*	*	*	*	*
Bulgária			*	*	*	*
Csehország	*	*			*	*
Horvátország				*		
Ciprus			*	*		*
Dánia	*	*	*	*	*	*
Észtország		*		*		*
Finnország	*	*	*	*	*	*
Franciaország	*	*	*	*	*	*
Németország		*	*	*	*	*
Görögország	*	*			*	
Magyarország	*	*	*	*	*	*
Olaszország	*					
Izland		*				*
Írország		*		*	*	*
Lettország				*		
Litvánia					*	*
Luxemburg	*	*				
Hollandia	*	*		*		
Norvégia	*	*	*	*	*	*
Lengyelország	*	*	*	*	*	*
Portugália	*		*	*	*	*
Románia				*		
Szlovákia		*	*	*	*	*
Szlovénia	*		*	*	*	*
Spanyolország	*	*	*	*	*	*
Svédország		*	*	*	*	*
Svájc	*	*	*	*	*	*
Egyesült Királyság	*	*	*	*	*	*

22. táblázat. Az ESS összesített adatbázisaiban szereplő, de az elemzésből kizárt országok és pártok hullámonként és a kizárás oka szerint

	2002	2004	2006	2008	2010	2012
A lekérdezés során parlamenti választások voltak	Németország Svédország	Olaszország Portugália	Észtország Írország Hollandia	Görögország	Horvátország Ciprus Észtország	Hollandia
A lekérdezést megelőzően parlamenti választások voltak, és az új kormány beiktatása a lekérdezés során történt meg		Szlovénia			Hollandia	
Az adott párt a lekérdezés során kilépett a kormányból	Hollandia LPF-szavazók (Lijst Pim Fortuyn)				Franciaország NC-szavazók (Nouveau Centre) (14 megkérdezett)	
Technokrata kormány volt hivatalban				Csehország		
Az elemzésből eleve kizárt országok	Albánia, Koszovó, Oroszország, Törökország, Ukrajna, Izrael					
A mintába került országok száma	18	21	18	23	20	22

Irodalom

- Abramowitz, A. I. & Saunders, K. L. (2005). Why can't we all just get along? The reality of a polarized America. *The Forum*, 3(2). <https://doi.org/10.2202/1540-8884.1076>
- Abramowitz, A. I. & Saunders, K. L. (2008). Is polarization a myth? *The Journal of Politics*, 70(02), pp. 542–555. <https://doi.org/10.1017/S0022381608080493>
- Acemoglu, D. & Robinson, J. A. (2005). *Economic origins of dictatorship and democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Acemoglu, D. & Robinson, J. A. (2012). *Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty*. New York: Crown Business.
- Achen, C. H. (2002). Parental socialization and rational party identification. *Political Behavior*, 24(2), pp. 151–170. <https://doi.org/10.1023/A:1021278208671>
- Achen, C. H. & Bartels, L. M. (2016). *Democracy for realists: Why elections do not produce responsive government*. Princeton University Press.
- Alesina, A., Baqir, R. & Easterly, W. (1999). Public goods and ethnic divisions. *The Quarterly Journal of Economics*, 114(4), pp. 1243–1284.
- Almond, G. A. & Verba, S. (1963). *The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations*. Princeton: Princeton University Press.
- Anderson, C. J. & Guillory, C. A. (1997). Political institutions and satisfaction with democracy: A cross-national analysis of consensus and majoritarian systems. *The American Political Science Review*, 91(1), pp. 66–81. <https://doi.org/10.2307/2952259>
- Anderson, C. J. & LoTempio, A. J. (2002). Winning, losing and political trust in America. *British Journal of Political Science*, 32(02), pp. 335–351. <https://doi.org/10.1017/S0007123402000133>
- Anderson, C. J. & Tverdova, Y. V. (2001). Winners, losers, and attitudes about government in contemporary democracies. *International Political Science Review*, 22(4), pp. 321–338. <https://doi.org/10.1177/0192512101022004003>
- Anderson, L. (2001). The implications of institutional design for macroeconomic performance: reassessing the claims of consensus democracy. *Comparative Political Studies*, 34(4), pp. 429–452. <https://doi.org/10.1177/0010414001034004004>
- Anduiza, E., Gallego, A. & Muñoz, J. (2013). Turning a blind eye: Experimental evidence of partisan bias in attitudes toward corruption. *Comparative Political Studies*, 46(12), pp. 1664–1692. <https://doi.org/10.1177/0010414013489081>
- Angelusz, R. & Tardos, R. (2011). Régi és új törésvonalak, polarizáció, divergenciaspirál. In R. Tardos, Z. Enyedi & A. Szabó (Szerk.), *Részvétel, képviselő, politikai változás*. Budapest: DKMKA.
- Ansolabehere, S., Iyengar, S., Crigler, A. N., Holbrook, T. M., Huckfeldt, R. & Sprague, J. (1999). *Going negative. How political advertisements shrink & polarize the electorate*. New York: Free Press.

- Ansolahehere, S., Iyengar, S. & Simon, A. (1999). Replicating experiments using aggregate and survey data: The case of negative advertising and turnout. *American Political Science Review*, 93(04), pp. 901–909. <https://doi.org/10.2307/2586120>
- Armington, K. (2002). The effects of negotiation democracy: A comparative analysis. *European Journal of Political Research*, 41(1), pp. 81–105. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.00004>
- Armington, K., Isler, C., Knöpfel, L., & Weisstanner, D. (2016a). Supplement to the comparative political data set – Government composition, 1960–2014. Bern: Institute of Political Science, University of Berne. <http://www.cpsds-data.org/>
- Armington, K., Isler, C., Knöpfel, L., Weisstanner, D., & Engler, S. (2016b). Comparative political data set, 1960–2014. Bern: Institute of Political Science, University of Berne. <http://www.cpsds-data.org/>
- Babad, E. (1997). Wishful thinking among voters: Motivational and cognitive influences. *International Journal of Public Opinion Research*, 9(2), pp. 105–125. <https://doi.org/10.1093/ijpor/9.2.105>
- Baccaro, L. & Rei, D. (2007). Institutional determinants of unemployment in OECD countries: Does the deregulatory view hold water? *International Organization*, 61(03), pp. 527–569. <https://doi.org/10.1017/S0020818307070221>
- Bafumi, J. & Shapiro, R. Y. (2009). A new partisan voter. *The Journal of Politics*, 71(01), pp. 1–24. <https://doi.org/10.1017/S0022381608090014>
- Banducci, S. A. & Karp, J. A. (2003). How elections change the way citizens view the political system: campaigns, media effects and electoral outcomes in comparative perspective. *British Journal of Political Science*, 33(03), pp. 443–467. <https://doi.org/10.1017/S000712340300019X>
- Barro, R. J. (1996). *Determinants of economic growth: a cross-country empirical study*. National Bureau of Economic Research. Elérhető: <http://www.nber.org/papers/w5698>
- Barro, R. J. (1999). Determinants of democracy. *Journal of Political Economy*, 107(S6), pp. S158–S183. <https://doi.org/10.1023/A:1021226224601>
- Bartle, J. & Bellucci, P. (2014). *Political parties and partisanship: Social identity and individual attitudes*. London, New York: Routledge.
- Bassanini, A. & Duval, R. (2006). The determinants of unemployment across OECD countries: Reassessing the role of policies and institutions. *OECD Economic Studies*, 42(1), 7. https://www.oecd-ilibrary.org/economics/the-determinants-of-unemployment-across-oecd-countries-re-assessing-the-role-of-policies-and-institutions_eco_studies-v2006-art2-en
- Berelson, B. Lazarsfeld, P. F., & McPhee, W. N. (1954). *Voting*. Chicago: University of Chicago Press.
- Birch, S. (2013). *Full participation: A comparative study of compulsory voting*. Manchester: Manchester University Press.
- Blais, A. (2006). What affects voter turnout? *Annual Review of Political Science*, 9, III–125. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.9.070204.105121>
- Blais, A. & Gélinau, F. (2007). Winning, losing and satisfaction with democracy. *Political Studies*, 55(2), pp. 425–441. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2007.00659.x>
- Blais, A. Gidengil, E., Fournier, P., Nevitte, N., Everitt, J., & Kim, J. (2010). Political judgments, perceptions of facts, and partisan effects. *Electoral Studies*, 29(1), pp. 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2009.07.001>
- Boda, Zs. & Medve-Bálint, G. (2016). Átpolitizált intézményi bizalom Közép- és Kelet-Európában. Konferencia-előadás. „Hol van Magyarország az európai társadalmak térképén? A European Social Survey legfrissebb eredményei”, 2016. november 17. MTA TK PTI. https://tk.mta.hu/uploads/files/ESS_konf_20161117_prezi_Medve-Balint__Boda.pdf

- Bollen, K. A. & Jackman, R. W. (1985). Economic and noneconomic determinants of political democracy in the 1960s. *Research in Political Sociology*, 1(1), pp. 27–48.
- Broockman, D. E. & Butler, D. M. (2017). The causal effects of elite position-taking on voter attitudes: Field experiments with elite communication. *American Journal of Political Science*, 61(1), pp. 208–221.
- Brown, D. S., Touchton, M. & Whitford, A. (2011). Political polarization as a constraint on corruption: A cross-national comparison. *World Development*, 39(9), pp. 1516–1529. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2011.02.006>
- Budge, I., Crewe, I. & Farlie, D. (2010). *Party identification and beyond: representations of voting and party competition*. ecp Press. https://books.google.hu/books/about/Party_Identification_and_Beyond.html?id=XclMAQAAQBAJ&redir_esc=y
- Burden, B. C. & Kloffstad, C. A. (2005). Affect and cognition in party identification. *Political Psychology*, 26(6), pp. 869–886. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2005.00448.x>
- Burkhart, R. E. & Lewis-Beck, M. S. (1994). Comparative democracy: The economic development thesis. *American Political Science Review*, 88(04), pp. 903–910. <https://doi.org/10.2307/2082715>
- Campbell, A., Converse, P. E., Miller, W. E. & Stokes, D. E. (1960). *The American voter*. New York and London: John Wiley & Sons, Inc.
- Carmines, E. G., Ennsley, M. J. & Wagner, M. W. (2012). Who fits the left-right divide? Partisan polarization in the American electorate. *American Behavioral Scientist*, 56(12), pp. 1631–1653. doi.org/10.1177/0002764212463353
- Center for Systemic Peace. (2014). Polity IV Global Report. <http://www.systemicpeace.org/polityproject.html>
- Chaney, C. K., Alvarez, R. M. & Nagler, J. (1998). Explaining the gender gap in US presidential elections, pp. 1980–1992. *Political Research Quarterly*, 51(2), pp. 311–339. <https://doi.org/10.1177/106591299805100202>
- Clague, C., Gleason, S. & Knack, S. (2001). Determinants of lasting democracy in poor countries: Culture, development, and institutions. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 573(1), pp. 16–41. <https://doi.org/10.1177/000271620157300102>
- Conover, P. J. & Sapiro, V. (1993). Gender, feminist consciousness, and war. *American Journal of Political Science*, 37(4), pp. 1079–1099. <https://doi.org/10.2307/2111544>
- Converse, P. E. (1969). Of time and partisan stability. *Comparative Political Studies*, 2(2), pp. 139–171. doi.org/10.1177/001041406900200201
- Converse, P. E. & Pierce, R. (1985). Measuring partisanship. *Political Methodology*, 11(3–4), pp. 143–166.
- Craig, S. C., Martinez, M. D., Gainous, J. & Kane, J. G. (2006). Winners, losers, and election context: Voter responses to the 2000 presidential election. *Political Research Quarterly*, 59(4), pp. 579–592. <https://doi.org/10.1177/106591290605900407>
- Crepaz, M. M. (1996). Consensus versus majoritarian democracy political institutions and their impact on macroeconomic performance and industrial disputes. *Comparative Political Studies*, 29(1), pp. 4–26. <https://doi.org/10.1177/0010414096029001001>
- Curini, L., Jou, W. & Memoli, V. (2012). Satisfaction with democracy and the winner/loser debate: The role of policy preferences and past experience. *British Journal of Political Science*, 42(02), pp. 241–261. <https://doi.org/10.1017/S0007123411000275>
- Dahl, R. A. (1973). *Polyarchy: Participation and opposition*. New Haven: Yale University Press.
- Dalton, R. J. (2008). The quantity and the quality of party systems party system polarization, its measurement, and its consequences. *Comparative Political Studies*, 41(7), pp. 899–920. <https://doi.org/10.1177/0010414008315860>

- Dalton, R. J. & Weldon, S. (2007). Partisanship and party system institutionalization. *Party Politics*, 13(2), pp. 179–196. <https://doi.org/10.1177/1354068807073856>
- Downs, A. (1957). *An economic theory of democracy*. New York: Harper and Row.
- Downs, A. (1990). Politikai cselekvés a demokráciában: egy racionális modell. *Közgazdasági Szemle*, 37 (9), pp. 993–1011.
- Druckman, J. N., Peterson, E. & Slothuus, R. (2013). How elite partisan polarization affects public opinion formation. *American Political Science Review*, 107(01), pp. 57–79. <https://doi.org/10.1017/S0003055412000500>
- Duarte, J. L., Crawford, J. T., Stern, Haidt, J., Jussim, L., & Tetlock, P. E. (2015). Political diversity will improve social psychological science. *Behavioral and Brain Sciences*, 38, pp. 1–13. <https://doi.org/10.1017/S0140525X14000430>
- Easterly, W. & Levine, R. (1997). Africa's growth tragedy: Policies and ethnic divisions. *The Quarterly Journal of Economics*, 112(4), pp. 1203–1250.
- Easterly, W., Ritzen, J. & Woolcock, M. (2006). Social cohesion, institutions, and growth. *Economics & Politics*, 18(2), pp. 103–120.
- Emanuele, V. (2015). *Dataset of electoral volatility and its internal components in Western Europe (1945–2015)*. Rome: Italian Center for Electoral Studies. <http://dx.doi.org/10.7802/1112>
- Enyedi, Z. (2016). Populist polarization and party system institutionalization: The role of party politics in de-democratization. *Problems of Post-Communism*, 63(4), pp. 210–220. <https://doi.org/10.1080/10758216.2015.1113883>
- Enyedi, Z. & Benoit, K. (2011). Kritikus választás 2010. A magyar pártrendszer átrendeződése bal–jobb dimenzióban. In Z. Enyedi, A. Szabó & R. Tardos (Szerk.), *Új képlet. Választások Magyarországon, 2010*. Budapest: DKMKA, pp. 17–42. <https://publications.ceu.edu/sites/default/files/publications/enyedibenoit017042cimlapI.pdf>
- Enyedi, Z., & Todosijević, B. (2009). Adversarial politics, civic virtues and partisanship in Eastern and Western Europe. In J. Bartle & P. Bellucci (Eds.), *Political parties and partisanship: Social identity and individual attitudes*. London, New York: Routledge, pp. 142–161.
- Esteban, J.-M. & Ray, D. (1994). On the measurement of polarization. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 62(4), pp. 819–851.
- European Social Survey Round 1: European Social Survey Round 1 Data (2002). Data file edition. 6.5. NSD. Norwegian Centre for Research Data, Norway. Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- European Social Survey Round 2: European Social Survey Round 2 Data (2004). Data file edition. 3.5. NSD. Norwegian Centre for Research Data, Norway. Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- European Social Survey Round 3: European Social Survey Round 3 Data (2006). Data file edition. 3.6. NSD. Norwegian Centre for Research Data, Norway. Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- European Social Survey Round 4: European Social Survey Round 4 Data (2008). Data file edition. 4.4. NSD. Norwegian Centre for Research Data, Norway. Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- European Social Survey Round 5: European Social Survey Round 5 Data (2010). Data file edition. 3.3. NSD. Norwegian Centre for Research Data, Norway. Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.
- European Social Survey Round 6: European Social Survey Round 6 Data (2012). Data file edition. 2.3. NSD. Norwegian Centre for Research Data, Norway. Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.

- Ezcurra, R. (2009). Does income polarization affect economic growth? The case of the European regions. *Regional Studies*, 43(2), pp. 267–285.
- Festinger, L. (1962). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Fiorina, M. P. (1990). Information and rationality in elections. In J. A. Ferejohn & J. H. Kuklinski (Eds.), *Information and democratic processes*. Urbana: University of Illinois Press, pp. 329–342.
- Fiorina, M. P., Abrams, S. J. & Pope, J. C. (2005). *Culture war? The myth of a polarized America*. New York: Pearson Longman.
- Fiorina, M. P., Abrams, S. A. & Pope, J. C. (2008). Polarization in the American public: Misconceptions and misreadings. *The Journal of Politics*, 70(02), pp. 556–560.
- Frenkel, O. J. & Doob, A. N. (1976). Post-decision dissonance at the polling booth. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue Canadienne Des Sciences Du Comportement*, 8(4), p. 347.
- Friedman, J. (2012). Motivated skepticism or inevitable conviction? Dogmatism and the study of politics. *Critical Review*, 24(2), pp. 131–155. <https://doi.org/10.1080/08913811.2012.719663>
- Frye, T. (2002). The perils of polarization. *World Politics*, 54(3), pp. 308–337. <https://doi.org/10.1353/wp.2002.0008>
- Frye, T. (2010). *Building states and markets after communism: The perils of polarized democracy*. Cambridge University Press.
- Gallagher, M. (1991). Proportionality, disproportionality and electoral systems. *Electoral Studies*, 10(1), pp. 33–51. [https://doi.org/10.1016/0261-3794\(91\)90004-c](https://doi.org/10.1016/0261-3794(91)90004-c)
- Gerber, A. S. & Huber, G. A. (2009). Partisanship and economic behavior: do partisan differences in economic forecasts predict real economic behavior? *American Political Science Review*, 103(3), pp. 407–426. <https://doi.org/doi:10.1017/S0003055409990098>
- Gherghina, S. (2014). *Party organization and electoral volatility in Central and Eastern Europe: Enhancing voter loyalty*. London, New York: Routledge.
- Gillies, J. & Campbell, S. (1985). Conservatism and poetry preferences. *British Journal of Social Psychology*, 24(3), pp. 223–227.
- Glasgow, M. R., Cartier, A. M. & Wilson, G. D. (1985). Conservatism, sensation-seeking and music preferences. *Personality and Individual Differences*, 6(3), pp. 395–396.
- Graham, J., Haidt, J. & Nosek, B. A. (2009). Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(5), pp. 1029–1046. <https://doi.org/10.1037/a0015141>
- Green, D. P., Palmquist, B. & Schickler, E. (2004). *Partisan hearts and minds: Political parties and the social identities of voters*. New Haven, London: Yale University Press.
- Gross, D. A. & Sigelman, L. (1984). Comparing party systems: A multidimensional approach. *Comparative Politics*, 16(4), pp. 463–479.
- Gupta, S., Davoodi, H. & Alonso-Terme, R. (2002). Does corruption affect income inequality and poverty? *Economics of Governance*, 3(1), pp. 23–45.
- Haidt, J. & Graham, J. (2007). When morality opposes justice: Conservatives have moral intuitions that liberals may not recognize. *Social Justice Research*, 20(1), pp. 98–116.
- Hetherington, M. J. (2001). Resurgent mass partisanship: The role of elite polarization. *American Political Science Review*, 95(3), pp. 619–631. http://journals.cambridge.org/abstract_S0003055401003045
- Hetherington, M. J. (2008). Turned off or turned on? How polarization affects political engagement. In P. S. Nivola & D. W. Brady (Eds.), *Red and blue nation. Consequences and correction of America's polarized politics*, 2, pp. 1–54. Stanford, California, Hoover Institution on War, Revolution, and Peace, Stanford University; Washington, D.C.: Brookings Institution Press.

- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, voice, and loyalty: Responses to decline in firms, organizations, and states*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Iyengar, S., Sood, G. & Lelkes, Y. (2012). Affect, not ideology a social identity perspective on polarization. *Public Opinion Quarterly*, 76(3), pp. 405–431. <https://doi.org/10.1093/poq/nfs038>
- Jackman, R. W. (1987). Political institutions and voter turnout in the industrial democracies. *American Political Science Review*, 81(02), pp. 405–423.
- Jacobs, L. R. & Shapiro, R. Y. (2000). *Politicians don't pander: Political manipulation and the loss of democratic responsiveness*. Chicago, Illinois: University of Chicago Press.
- Jacobson, G. C. (2003). Partisan polarization in presidential support: The electoral connection. In *Congress & the Presidency: A Journal of Capital Studies*, 30, pp. 1–36. <https://doi.org/10.1080/07343460309507855>
- Jacobson, G. C. (2010). Perception, memory, and partisan polarization on the Iraq War. *Political Science Quarterly*, 125(1), pp. 31–56. <https://doi.org/10.1002/j.1538-165X.2010.tb00667.x>
- Jacoby, W. G. (1988). The impact of party identification on issue attitudes. *American Journal of Political Science*, 32(3), pp. 643–661.
- Jerit, J. & Barabas, J. (2012). Partisan perceptual bias and the information environment. *Journal of Politics*, 74(3), pp. 672–684.
- Jost, J. T. (2006). The end of the end of ideology. *American Psychologist*, 61(7), pp. 651–670.
- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W. & Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129(3), pp. 339–375.
- Jost, J. T. & Hunyady, O. (2003). The psychology of system justification and the palliative function of ideology. *European Review of Social Psychology*, 13(1), pp. III–153. <https://doi.org/10.1080/10463280240000046>
- Kaiser, A., Lehnert, M., Miller, B. & Sieberer, U. (2002). The democratic quality of institutional regimes: a conceptual framework. *Political Studies*, 50(2), pp. 313–331. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.t01-1-00372>
- Keefer, P. & Knack, S. (2002). Polarization, politics and property rights: Links between inequality and growth. *Public Choice*, 111(1), pp. 127–154.
- Klingemann, H.-D. & Wattenberg, M. P. (1992). Decaying versus developing party systems: A comparison of party images in the United States and West Germany. *British Journal of Political Science*, 22(02), pp. 131–149.
- Kmetty, Z. (2014). *Diskurzusok, nexusok és politikai részvétel. A politikai hálózatok és a politikai diskurzus szerepe a részvételben és a tömbösödésben*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar, Szociológia Doktori Iskola.
- Kmetty, Z. (2015). Ideológiai és kapcsolathálózati törésvonalak a társadalmi-politikai térben a 2014-es országgyűlési választások előtt. In Szabó G. (Szerk.), *Politika az intézményeken túl. Kapcsolatok, interakciók, élmények*. Budapest: MTA TK PTI, pp. 8–34.
- Kmetty, Z., Zonda, T. & Tóth, M. D. (2014). Az országgyűlési választások hatása az öngyilkosságokra Magyarországon. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 15(4), pp. 317–326. <https://doi.org/10.1556/Mental.15.2014.001>
- Körösényi, A. (2012). A politikai polarizáció és következményei a demokratikus elszámoltathatóságra. In Boda Zs. & Körösényi A. (Szerk.), *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest: MTA TK PTI–ÚMK, pp. 284–309.
- Körösényi, A. (2013). Political polarization and its consequences on democratic accountability. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, (2), pp. 3–30.
- Kovács, P. (2008). *A multikollinearitás vizsgálata lineáris regressziós modellekben, A Petres-féle Red-mutató*. Doktori disszertáció. Szegedi Tudományegyetem Gazdálkodástudományi Kar, Közgazdaság-

- tudományi Doktori Iskola, Szeged. Elérhető: http://doktori.bibl.u-szeged.hu/559/1/disszertacio_kovacs.pdf
- Kubik, B. G. (2015). *A patkó hálójában. Az 1990 és 2014 közötti országgyűlési képviselők közösen benyújtott törvényjavaslat szerinti kapcsolathálózatának elemzése*. Budapesti Corvinus Egyetem, Tudományos Diákköri Konferencia Dolgozat.
- Kuklinski, J. H., Quirk, P. J., Jerit, J., Schwieder, D. & Rich, R. F. (2000). Misinformation and the currency of democratic citizenship. *Journal of Politics*, 62(3), pp. 790–816. <https://doi.org/10.1111/0022-3816.00033>
- Laakso, M. & Taagepera, R. (1979). The „effective” number of parties. A measure with application to West Europe. *Comparative Political Studies*, 12(1), pp. 3–27.
- Lazarsfeld, P. F., Berelson, B. & Gaudet, H. (1968). *The peoples choice: How the voter makes up his mind in a presidential campaign*. New York: Columbia University Press.
- Lebo, M. J. & Cassino, D. (2007). The aggregated consequences of motivated reasoning and the dynamics of partisan presidential approval. *Political Psychology*, 28(6), pp. 719–746. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2007.00601.x>
- Levendusky, M. S. (2010). Clearer cues, more consistent voters: A benefit of elite polarization. *Political Behavior*, 32(1), pp. 111–131. <https://doi.org/10.1007/s11109-009-9094-0>
- Lijphart, A. (1989). Democratic Political Systems Types, Cases, Causes, and Consequences. *Journal of Theoretical Politics*, 1(1), pp. 33–48.
- Lodge, M. & Hamill, R. (1986). A partisan schema for political information processing. *The American Political Science Review*, 80(2), pp. 505–520. <https://doi.org/10.2307/1958271>
- Lodge, M. & Taber, C. S. (2005). The automaticity of affect for political leaders, groups, and issues: An experimental test of the hot cognition hypothesis. *Political Psychology*, 26(3), pp. 455–482. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2005.00426.x>
- Lodge, M. & Taber, C. S. (2013). *The rationalizing voter*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Mainwaring, S. & Zoco, E. (2007). Political sequences and the stabilization of interparty competition: Electoral volatility in old and new democracies. *Party Politics*, 13(2), pp. 155–178.
- McCarty, N., Poole, K. T. & Rosenthal, H. (2006). *Polarized America: The dance of ideology and unequal riches*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Meyer-Sahling, J.-H. (2006). The rise of the partisan state? Parties, patronage and the ministerial bureaucracy in Hungary. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 22(3), pp. 274–297. <https://doi.org/10.1080/13523270600855662>
- Miller, A. H. & Klobucar, T. F. (2000). The development of party identification in post-Soviet societies. *American Journal of Political Science*, 44(4), pp. 667–686. <https://doi.org/10.2307/2669274>
- Mullainathan, S. & Washington, E. (2006). *Sticking with your vote: Cognitive dissonance and voting*. National Bureau of Economic Research. Elérhető: <http://www.nber.org/papers/w11910>
- Palonen, E. (2009). Political polarisation and populism in contemporary Hungary. *Parliamentary Affairs*, 62(2), pp. 318–334. <https://doi.org/10.1093/pa/gsn048>
- Partisanship and Political Animosity in 2016. Highly negative views of the opposing party – and its members* (2016). Paw Research Center, June 22, 2016. <https://www.people-press.org/2016/06/22/partisanship-and-political-animosity-in-2016/>.
- Patkós, V. (2015). Önigazolás és vágyvezérelt gondolkodás. Kognitív torzítások a választói döntésekben a 2014-es választások során. *Politikatudományi Szemle*, 24(3), pp. 75–95.
- Patkós, V., & Vay-Farkas, E. (2012). Boldogíthat-e a politika? A kormánypártra szavazás hatása az egyéni boldogságra. *Politikatudományi Szemle*, 21(3), pp. 145–164.

- Pullai András (2015) *A többség nem építene kerítést*. Publicus.hu. 2015. július II. http://www.publicus.hu/blog/a_tobbseg_nem_epitene_keritest/?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_2017_05.
- Rabinowitz, G. & Macdonald, S. E. (1989). A directional theory of issue voting. *American Political Science Review*, 83(01), pp. 93–121. <https://doi.org/10.2307/1956436>
- Rae, D. (1968). A note on the fractionalization of some European party systems. *Comparative Political Studies*, 1(3). <https://doi.org/10.1177/001041406800100305>
- Rawls, J. (1997). *Az igazságosság elmélete*. Ford. Krokovay Zs. Budapest: Osiris.
- Regan, D. T. & Kilduff, M. (1988). Optimism about elections: Dissonance reduction at the ballot box. *Political Psychology*, 9(1), 101–107. <https://doi.org/10.2307/3791319>
- Rhoades, S. A. (1993). The Herfindahl-Hirschman index. *Federal Reserach Bulletin*, 79, pp. 188–189.
- Róbert, P. & Papp, Z. (2012). Kritikus választás? Pártos elkötelezettség és szavazói viselkedés a 2010-es országgyűlési választáson. In A. Körösenyi & Z. Boda (Szerk.), *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest: MTA TK PTI–ÚMK, pp. 41–64
- Rose, R. & Mishler, W. (1998). Negative and positive party identification in post-communist countries. *Electoral Studies*, 17(2), pp. 217–234.
- Samuels, D. (2006). Sources of mass partisanship in Brazil. *Latin American Politics and Society*, 48(2), pp. 1–27. <https://doi.org/10.1111/j.1548-2456.2006.tb00345.x>
- Schmidt, M. G. (1986). The politics of labour market policy. Structural and political determinants of rates of unemployment in industrial nations. In F. G. Castles, F. Lehner & M. G. Schmidt (Eds.), *Managing mixed economies*. Berlin and New York: De Gruyter, pp. 4–53.
- Schmitt, H. (2002). *Partisanship in Western Europe and the US: Causes and consequences*. Annual Meeting of the American Political Science Association, Boston, Mass., August 28 to September 1, 2002. http://www.mzes.uni-mannheim.de/publications/papers/HS_apsa2002.pdf
- Shani, D. (2006). Knowing your colors: Can knowledge correct for partisan bias in political perceptions? Annual Meeting of the Midwest Political Science Association, Chicago, April 20–23, 2006. http://citation.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/1/4/1/1/6/pages141163/p141163-l.php
- Shapiro, R. Y. & Bloch-Elkon, Y. (2008). Do the facts speak for themselves? Partisan disagreement as a challenge to democratic competence. *Critical Review*, 20(1–2), pp. 115–139. <https://doi.org/10.1080/08913810802316373>
- Singh, S., Karakoç, E. & Blais, A. (2012). Differentiating winners: How elections affect satisfaction with democracy. *Electoral Studies*, 31(1), pp. 201–211. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2011.11.001>
- Soós, G. (2012). Kétblokkrendszer Magyarországon. In Z. Boda & A. Körösenyi (Szerk.), *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest: MTA TK PTI–ÚMK, pp. 14–40.
- Spoon, J.-J. & Klüver, H. (2015). Voter polarisation and party responsiveness: Why parties emphasise divided issues, but remain silent on unified issues. *European Journal of Political Research*, 54(2), pp. 343–362. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12087>
- Stoker, L. & Jennings, M. K. (2008). Of time and the development of partisan polarization. *American Journal of Political Science*, 52(3), pp. 619–635.
- Taber, C. S., Cann, D. & Kucsova, S. (2009). The motivated processing of political arguments. *Political Behavior*, 31(2), pp. 137–155.
- Taber, C. S. & Lodge, M. (2006). Motivated skepticism in the evaluation of political beliefs. *American Journal of Political Science*, 50(3), pp. 755–769. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2006.00214.x>

- Tajfel, H. & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations*. Monterey, Calif.: Brooks/Cole Pub. Co., pp. 33–47.
- Tanzi, V. (1998). Corruption around the world. Causes, consequences, scope, and cures. *IMF Staff Papers*, 45(4), pp. 559–594.
- Tardos, R. & Angelusz, R. (2009). A kapcsolathálózati szemlélet a társadalom- és politikatudományban. *Politikatudományi Szemle*, 18(2), pp. 29–57.
- Tetlock, P. E. (1981). Personality and isolationism: Content analysis of senatorial speeches. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41(4), pp. 737–743. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.41.4.737>
- Tetlock, P. E. (1983). Cognitive style and political ideology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(1), pp. 118–126. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.45.1.118>
- Tilley, J. & Hobolt, S. B. (2011). Is the government to blame? An experimental test of how partisanship shapes perceptions of performance and responsibility. *The Journal of Politics*, 73(02), pp. 316–330.
- Todosijević, B. & Enyedi, Z. (2008). Authoritarianism without dominant ideology: Political manifestations of authoritarian attitudes in Hungary. *Political Psychology*, 29(5), pp. 767–787.
- Tóka, G. (2005). A magyarországi politikai tagoltság nemzetközi összehasonlításban. In R. Angelusz & R. Tardos (Szerk.), *Törések, bálók, bidak*. Budapest: DKMKA, pp. 17–64.
- Wang, C.-H. (2014). The effects of party fractionalization and party polarization on democracy. *Party Politics*, 20(5), pp. 687–699. <https://doi.org/10.1177/1354068812448691>
- Wilson, G. D., Ausman, J. & Mathews, T. R. (1973). Conservatism and art preferences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 25(2), pp. 286–288. <https://doi.org/10.1037/h0033972>
- Woo, J. (2003). Economic, political, and institutional determinants of public deficits. *Journal of Public Economics*, 87(3), pp. 387–426.
- Zaller, J. (1992). *The nature and origins of mass opinion*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

A kiadásért felel a Napvilág Kiadó ügyvezető igazgatója
Felelős szerkesztő: Klopfer Judit
Tördelés és fedél: Gábor Péter
Nyomás, kötés: Alfadat-Press Nyomdaipari Kft., Tatabánya
Felelős vezető: Sashalmi Péter
Megjelent 12,87 (A/5) ív terjedelemben